

SZ. BÍRÓ ZOLTÁN
Oroszország: válságos évek

Sorozatszerkesztő:

**KRAUSZ TAMÁS,
SZVÁK GYULA**

SZ. BÍRÓ ZOLTÁN

Oroszország: válságos évek

RUSSICA PANNONICANA

© Sz. Bíró Zoltán, 2012
© Russica Pannonicana, 2012

ISBN 978-963-7730-73-3

ISSN 1215 2560

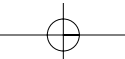
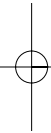
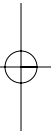
Felelős kiadó: a Magyar Ruszisztikai Egyesület elnöke
és az ELTE Ruszisztikai Kutatási és Módszertani Központ vezetője

Szerkesztő: Jávor Éva
Tördelés: Typo D'Apo Bt.

Nyomdai kivitelezés: Demax Művek Nyomdaipari Kft.

TARTALOM

Előszó	7
Az orosz gazdaság: válságok és stratégiák (1.)	9
Az orosz gazdaság: válságok és stratégiák (2.)	39
Putyin és Medvegyev	70
Merre tart Oroszország?	77
Választási csalásokkal korlátozott demokrácia	86
Oroszország külpolitikája: Putyintól Putyinig (2000–2012)	118

Előszó

Válságos évek? – kérdezhet vissza joggal az olvasó. Valóban válságosak lettek volna ezek az évek? Valóban válságba került volna Oroszország 2008 és 2012 között? Azt gondolom, hogy igen. Mégpedig többszörösen is. Mindenekelőtt a 2008 nyarán Oroszországot is elérő globális válság első hullámának következtében. Ez a válság a G20-as csoport tagjai közül a legsúlyosabban épp Oroszországot érintette. 2008 augusztusától – miközben az ötnapos grúziai háború következtében Moszkva egyébként is nehéz, elszigetelt helyzetbe került – az orosz gazdaság drámai ütemű hanyatlásnak indult. Minden fontos makrogazdasági mutató – a tőzsdeindex visszaesésétől, a rubel árfolyamesésén és az ipari kibocsátás csökkenésén át a korábban soha nem tapasztalt nagyságú tőkekivonásig – arra utalt, hogy az orosz gazdaság teljesítménye valósággal zuhan. Mi sem bizonyította ezt jobban, mint az orosz GDP '90-es évek első felét idéző visszaesése. 2008 első feléhez képest ugyanis a következő év hasonló időszakának teljesítménye már csaknem 11 százalékkal maradt el. Igaz, 2009 tavaszától váratlan fordulat következett be. Az orosz gazdaság teljesítménye valósággal „visszapattant” a gödör aljáról, és ismét növekedési pályára állt. Ám erről a növekedésről rövidesen kiderült, hogy jóval kevésbé dinamikus, mint volt a válságot megelőző rövid évtizedben, 2000 és 2008 első fele között. Ebben az időszakban – Putyin első két elnöki ciklusa idején – az orosz gazdaság évi 7-8 százalékos ütemben bővült. A globális válság első hullámát követően azonban nem tud 4,3 százalék fölé emelkedni, sőt az idejére vonatkozó előrejelzések már jóval 4 százalék alatti növekedést valószínűsítene. A kötet első két írása – *Az orosz gazdaság: válságok és stratégiák (1–2)*, amelyek a Pénzügykutató Rt. felkérésére születtek – a globális válság oroszországi következményeit elemzik. Az első akkor íródott, amikor az orosz gazdaság még javában lejtmenetben volt, míg a második a „gödörből” való kiemelkedés idején, különös hangsúllyal a válság orosz energiaágazatra gyakorolt hatásaira.

Oroszország azonban nemcsak a globális gazdasági környezet romlása következtében került nehéz helyzetbe. Problémát jelen-

tett a „tandemokratikus” korszak hatalomtechnikai kezelése is. Bár alig találni példát Medvegyev elnöksége idején a duumvirátus tagjai közti nyilvános vitára, ám annak feltételezhető folyamatos belső feszültségei épp a Putyin és Medvegyev közti „helycsere” 2011 őszén tett bejelentésével váltak a korábbiaknál is nyilvánvalóbbakká. Ugyanakkor már 2011 tavaszán is volt egy apró, ám annál beszédesebb jele annak, hogy a Putyin és Medvegyev közti kapcsolat nem lehet teljesen felhőtlen. Igaz, a Líbiára vonatkozó ENSZ BT-döntés körüli nyilvános szóváltás az akkori orosz államfő és miniszterelnöke közt még nem adott alapot arra, hogy bárki is szakítást feltételezzon köztük, de arra igen, hogy érzékelje e hatalomtechnikai modell belső feszültségeit. Azóta azonban – immár fordított felállásban – újabb nézeteltérés került a nyilvánosság elé. Ezúttal az újra elnökké választott Putyin és a mellette kormányfóként dolgozó Medvegyev emlékezett másként a grúziai háborút megelőző napokra és idézte fel önnön szerepét egymásnak ellentmondóan. A kötet harmadik írása – *Putyin és Medvegyev* – a 2011-es tavaszi szóváltás történetét és lehetségesnek tartott politikai következményeit tekintette át.

A 2011 végén megtartott dumaválasztások lebonyolítási körülményei pedig azt mutatták meg, hogy immár az a politikai modell is kimerítette tartalékait, amelyik több mint egy évtizeden át hatékonyan biztosította a putyini hatalomgyakorlás demokratikus legitimitációjának látszatát. A kötet negyedik írása – *Merre tart Oroszország?* – ezt az új politikai helyzetet próbálta megvilágítani, illetve az Oroszország előtt álló soros kihívásokat áttekinteni. E dolgozat tartalmához részben kapcsolódik a kötetbe felvett következő elemzés. *A választási csalásokkal korlátozott demokrácia* c. tanulmány arra tett kísérletet, hogy áttekintse a '90-es évek elejétől napjainkig az oroszországi választások történetét abból a szempontból, hogy mikor milyen módon és milyen politikai „felhatalmazás” alapján próbálták a választási eredményeket befolyásolni, torzítani, sőt, ha kellett, meghamisítani. És végül, az utolsó, a Manfred Wörner Alapítvány felkérésére született tanulmány – *Oroszország külpolitikája: Putyintól Putyinig* – az orosz külpolitika elmúlt tizenkét évét foglalta össze, és tett kísérletet arra, hogy leírja Moszkva közeljövőben várható külpolitikai magatartásának meghatározó jegyeit.

Az orosz gazdaság: válságok és stratégiák (1.)

Oroszország 2008 nyaratól nehéz időket él. Az ország ipari kibocsátása júliustól – tehát az augusztusi grúziai háborút megelőzően – folyamatosan csökken. Ez a visszaesés 2008 novemberében az előző hónaphoz képest már meghaladta a 10%-ot, 2007 novemberéhez mérve pedig a 8,7%-ot, miközben az ipar teljesítménye 2006 és 2007 novembere között még jelentősen, mintegy 5,3%-kal bővült.¹ 2008 elején minden komolyan vehető prognózis 7,8% körüli GDP-növekedéssel számolt, ám az előzetes adatok arról árulkodnak, hogy a tényleges teljesítmény még a 6%-os növekedést sem éri el. (Valószínűleg a 2008-ra vonatkozó végleges adat 5,6%-os GDP-növekedést rögzít.) Mindez önmagában akár imponáló is lehetne, ha a 2009-re vonatkozó előrejelzések nem vetítenék előre az orosz gazdaság súlyos recesszióját. Az előzetes várakozások többsége ugyanis – nem számítva a kormányzati prognózist – már tavaly ősz óta minimum 4%-os GDP-visszaesésre számít, de a független elemzők körében már ekkor akadt ennél jóval pesszimistább előrejelzés is.²

A globális pénzügyi válság és a hozzá kapcsolódó recesszió következményei több oldalról is sújtják az orosz gazdaságot. Ennek egyik leglátványosabb jele, hogy 2008 második felében drámai mértékben – több mint 70%-kal – veszített értékéből az orosz tőzsde. Ennél nagyobb visszaesésre csak Izlandon volt példa. Jellemző módon a *Gazprom*, melynek kapitalizált értéke 2008 tavaszán még meghaladta a 350 milliárd dollárt, és ezzel a világ harmadik legjelentősebb tőzsdei értékű vállalata volt, 2009 végén már csak legfeljebb 70-80 milliárd dollárt ért. Azóta értéke ugyan némiképp növekedett, de még így is messze elmarad az előző évi csúcstól. Ráadásul, az orosz energiaóriás az elmúlt években – az olcsó hitelek időszakában – rendkívüli ütemben bővítette hitel felvételeit. A cég adósságállománya 1997-ben még csak 5 milliárd dollárnál tartott, de 2006 végére már megközelítette a 40 mil-

liárdot. Egy évvel később pedig a rövid és hosszú lejáratú hitelek együttes nagysága elérte a 62 milliárd dollárt.³

Általában is elmondható, hogy 2003–2004 fordulóján a megolajuló olajárak – ekkor lépi át a kőolaj hordónkénti ára a 40 dolláros szintet – arra készítettek számos oroszországi üzleti szereplőt, hogy külső hitelpiacokon jelentős kölcsönöket vegyen föl. Ennek következtében mára az a meglepő helyzet alakult ki, hogy miközben az ország szuverén adóssága 2008 decemberére 40 milliárd dollár alá esett, aközben az orosz cégek külföldön felvett kereskedelmi tartozásai ugyanebben az időszakban már elérték az 540 milliárd dollárt. (Igaz, azóta ennek közel harmadát sikerült részben visszafizetni, részben átütemezni.) E korporatív hitelek durván egyötöde két – többségében vagy teljes egészében állami tulajdonban lévő – energetikai cég, a *Gazprom* és a *Rosznyefty* terhe.⁴ Ha mindehhez még hozzátesszük az olaj árának drámai zuhanását a 2008 júliusában jegyzett 140 dollár/hordó feletti szintről annak csaknem negyedére, akkor talán már az is érthetővé válik, hogy miért is akart az orosz energiaóriás minél gyorsabban és minél több pénzhez jutni az év elején újabb orosz–ukrán gázcsörte idején. Az orosz gazdaság ugyanis az őszi hónapokban komoly likviditási gondokkal küzdött. És bár továbbra is többletet mutat a külkereskedelmi forgalom, a 2009 elejére vonatkozó adatok mind az export, mind az import tekintetében drámai visszaesésről tanúskodnak. A kivitel 2008 januárjához képest – elsősorban az energiaárak jelentős csökkenése és az irántuk megmutatkozó kereslet mérséklődése nyomán – 2009 januárjára 50%-kal, míg a behozatal 35%-kal esett vissza.⁵

Mindeközben nehéz pontos képet nyerni arról, hogy a következő 10-12 hónapban milyen refinanszírozási kötelezettségek terhelik majd az orosz gazdaságot. Az biztos – még a legszerűebb feltételezések is ebből indulnak ki –, hogy e teher nem lehet kevesebb 80-100 milliárd dollárnál. De találkozni olyan szakértői állásponttal is, amely ennek csaknem dupláját tartja valószínűnek. És miután az orosz politikai vezetés, élén Putyinnal, egészen 2009 tavaszáig mindent megtett azért, hogy a hitelek visszafizetése körüli nehézségek következtében orosz cégek – részben vagy egészében – semmiképpen se kerüljenek külföldi tulajdonba, 2008 őszétől a kormány igen jelentős hitelfolyósítással sietett a

néhez pénzügyi helyzetbe került orosz tulajdonosok védelmére. Március közepétől azonban ebben a tekintetben is megváltozott a kormány álláspontja, és immár nem zárkózik el attól, hogy akár stratégiai súlyú vállalatok jelentős részvénycsomagja is külföldi tulajdonba kerüljön, amennyiben az orosz tulajdonosok másképp nem tudják visszafizetni külföldön felvett kölcsöneiket. Ám hosszú hónapokon át ezzel épp ellentétes volt a kormány magatartása, így aztán nem is meglepő az az ütem, ahogy az ország augusztusban még 598,5 milliárd dollárra rúgó arany- és valutatartalékai egészen március derekáig apadtak. Míg e tartalékok alakulása pontosan követhető, addig a költségvetéstől elkülönített alapok pénzügyi helyzetének alakulása, illetve az állami hitelfolyósítás nagysága és iránya – még az oroszországi szakértők számára is – többnyire átláthatatlan.

Az orosz valutatartalékok – a jegybank heti rendszerességgel kiadott jelentései szerint – március közepén érték el az augusztusi csúcstól követő mélypontot. Ekkorra a tartalékok nagysága egészen 376,1 milliárd dollárra apadt. Azóta azonban a „nemzetközi tartalékok” ismét növekednek. Mindez persze lehet, hogy csak átmeneti állapot, mindazonáltal mégis figyelmet érdemlő. Kíváltképp, ha ehhez még hozzátesszük, hogy a tőkekivonás mértéke is épp ebben az időszakban kezdett jelentősen mérséklődni. Míg 2009 januárjában a befektetők még mintegy 29 milliárd dollárt vittek ki az országból, addig a következő hónapban már „csak” 4,5 milliárdot. Márciusban pedig ez az érték már alig haladta meg a 2 milliárdot. Ha az év hátralevő részében sikerülne a februári–márciusi szinten stabilizálni a tőkekivonás mértékét, úgy ebben az évben akár felére is zsugorodhatna a 2008-ban rekord magasságba emelkedő, mintegy 130 milliárd dollárt elérő tőkekivitel.⁶

1. OROSZORSZÁG „NEMZETKÖZI TARTALÉKAI”

2008. november végén az orosz Központi Bank (*Centralnij Bank*) elnöke, Szergej Ignatyev részletes tájékoztatást adott a Szövetségi Gyűlés alsóházának az ország drámai ütemben apadó arany- és

valutatartalékairól. E beszámolóból többek között kiderült, hogy a jegybank a rubel árfolyamának védelmében 2008 őszén – szeptemberben és októberben – tartalékaiból 57,5 milliárd dollárt használt fel. Ám a megtakarítások csökkenésének teljes mértéke ebben a periódusban ennél jóval nagyobb volt, elérte a 97,6 milliárd dollárt. Voltak hetek, amikor a Központi Bank 13-16 milliárd dollárt volt kénytelen különböző célokra tartalékaiból felhasználni. Ám a rubel értékét a jelentős intervenció és jegybanki alapkamatemelés dacára sem sikerült megőrizni. Ebben a két őszi hónapban a rubel dollárhoz mért árfolyama mintegy 10%-kal esett. A nemzeti fizetőeszköz értékvesztése azonban ekkor még viszonylag lassú. A folyamat majd csak december végén gyorsult föl. Olyannyira, hogy a rubel dollárhoz mért értéke – 2008. augusztus eleje és 2009. február eleje között – mintegy 55%-kal csökkent.⁷

Ignatyev részletesen elemezte az orosz tartalékok 2008-as jövedelmezőségét és szerkezetét is. Ilyen részletekig menő nyilvános áttekintésre korábban soha nem volt példa. A beszámolóból kiderült, hogy a legnagyobb hasznot a fontban jegyzett portfólió után „szedték be” (6,2%). Ezt az euróban (5,3%), a dollárban (3,9%) és a jenben (0,4%) jegyzett tartalékok követték. 2007-ben még mindez másképp festett. Akkor is a fontban jegyzett portfólió „haszonkulcsa” volt ugyan a legmagasabb (7%), ám azt tavalyelőtt még a dolláralapú megtakarítások követték (6,3%), és csak ezután következett az euróban és a jenben jegyzett tartalékok jövedelmezősége, 3,8, illetve 0,7%-kal.⁸ Közben a tartalékok szerkezete lényegében két valutára épült. A megtakarítások 45%-át ugyanis dollárban jegyezték, míg közel 44%-át euróban. A fennmaradó 11% döntő hányadát a fontalapú tartalékok tették ki (10%), míg a jenben jegyzett megtakarítások valamivel több mint 1%-ra rúgtak.

Az orosz jegybank az ország valuta- és aranytartalékait az aktívumok ötféle kategóriájában őrzi.⁹ Legnagyobb arányban külföldi állami értékpapírokban, illetve olyan kötvényekben, amelyekért külföldi kormányok vállalnak garanciát. Ezeknek az aktívumoknak a dollárban kifejezett értéke 2008. november 1-jén 317,1 milliárd dollárt tett ki. A megtakarítások következő kategóriáját azok az érték- és jelzálogpapírok adják, melyekért az Egyesült Államok valamilyen szövetségi intézménye vagy más államok,

illetve nemzetközi pénzügyi szervezetek állnak jól. Ezek nagysága november elején mintegy 52,7 milliárd dollár volt. Mindez egyben azt is jelentette, hogy arányuk a teljes tartalékállományon belül 2008 elejéhez képest jelentősen mérséklődött. A múlt év januárjában ugyanis ezeknek a papíroknak az aránya az orosz tartalékokon belül még csaknem 25%-os volt, ám ez a részesedés november elejére már 13%-ra csökkent. Ez a változás mindenekelőtt azzal függött össze, hogy Moszkva az elmúlt év nyaratól kezdett intenzíven megszabadulni az amerikai jelzálogintézetek, a *Freddie Mac* és *Fannie Mae* papírjaitól. 2008 elején e két hitelintézet kötvényeiben az orosz jegybank még 65,6 milliárd dollárt tartott, ám november 1-jére ez lecsökkent 20,9 milliárd dollárra. (A *Centralnij Bank* korábbi beszámolóiból világosan kiolvasható, hogy Moszkva – tartalékainak gyorsan növekvő időszakában – megtakarításaiból a *Freddie Mac*, a *Fannie Mae*, valamint a *Federal Home Loan Bank* kötvényeibe mintegy 101 milliárd dollárt fektetett.) Számos jel ugyanakkor arra utal, hogy az amerikai jelzálogpiac elhagyásának fontos feltétele lehetett az onnan kivont aktívumok amerikai állampapírokba (*US Treasuries*) történő investíciója. Ezt sejteti az a beszédes adat is, hogy míg 2007 végén az orosz jegybank tartalékaiból „csak” 32,6 milliárd dollárt tartott amerikai kincstárjegyekben, addig 2008 decemberében már 116,4 milliárd dollárt, vagyis egy év alatt Moszkva csaknem megnégyszerezte részesedését az amerikai hitelállomány finanszírozásában. Oroszország ezzel a „teljesítményével” az Egyesült Államok 7. legnagyobb hitelezőjévé lépett elő az egy évvel korábbi 15. helyről. Míg 2007 decemberében az akkor 479 milliárd dollárra rúgó teljes orosz tartalékállomány mindössze 5,5%-át tette ki az amerikai kincstárjegyek aránya, addig 2008 végén az akkor már – az év közepi közel 600 milliárd dollárról – 426 milliárd dollárra apadt tartalékok 19,4%-ának felelt meg az amerikai állampapírok értéke.¹⁰

A tartalékok harmadik kategóriáját az ún. repoműveletekben „tartott” aktívumok jelentik. Ez 2008. november elején 72,1 milliárd dollárt tett ki, ami a teljes orosz tartalékállomány 14,9%-ának felelt meg. A követelések negyedik kategóriáját pedig a külföldi bankok számláján tartott deviza adja. Ez 2008 őszén 19,7 milliárd dollárt tett ki különböző pénznemekben. E tartalékforma aránya

azonban az elmúlt év során jelentős mértékben lecsökkent. Míg 2008 elején a teljes tartalékállomány 24,5%-át tartotta az orosz jegybank nem rezidens bankok számláin, addig 2009 végére ez az arány 4,1%-ra zsugorodott. És végül, de nem utolsósorban, a tartalékok egy részét az orosz Központi Bank aranyrudakban – monetáris aranyban – tartja. 2008 késő őszen ez a tartalékok 2,6%-át tette ki, ami 507 tonna aranytak felelt meg, 12,6 milliárd dolláros aktuális értékkel.¹¹

2. A RUBEL ELÉRTÉKTELENEDÉSE

Az orosz gazdaság helyzetét jelentős mértékben súlyosbította, hogy 2008. novembertől egyre komolyabb teherré vált a rubel elértéktelenedésének fékezése is. Az orosz Központi Bank megpróbálta ugyan e folyamatot lassítani, ám már novemberben kétszer is kénytelen volt a rubel árfolyamát kismértékben leértékelni. Ezt aztán decemberben hétszer kellett megismételnie, sőt e gyakorlatot januárban és februárban is folytatta. Ennek következtében 2008 utolsó negyedében a rubel 15%-ot veszített korábbi értékéből, ám az igazán drámai zuhanás csak ezután vette kezdetét.

Aligha kétséges, hogy a rubel elértéktelenedése döntően – bár némi időbeli késéssel – az olaj árának meredek esésével függött össze. Oroszország pénzügyi pozícióit ugyanis a 2000-es évek elejétől – a korábbiaknál is egyre nagyobb mértékben – az energiahordozók, illetve azok árának alakulása szabta meg. Míg 2000-ben az orosz exporton belül még csak mintegy 30%-ot tett ki az olaj- és gázkivitel értéke, addig ez az arány 2007-re már 65%-ra nőtt. E szektor központi költségvetésen belüli bevételeinek aránya pedig ezzel párhuzamosan a 25%-os részesedésről 2008-ra annak duplájára emelkedett.¹² Ez a körülmény nyilvánvalóan jelentős mértékben kiszolgáltatatta és kiszolgáltatja ma is Oroszországot – és annak nemzeti valutáját – a globális energiakonjunktúra mindenkori alakulásának.

A kőolajárak 2008 elején meginduló gyors emelkedése nem a

globális kereslet váratlan megugrásával függött össze, merthogy az érdemben nem változott, megmaradt a 85 millió hordónap szintnél. Eközben a kitermelési költségek sem alakultak másként. Ezek ugyanis, ahogy már 2008 júliusa előtt, úgy azt követően is – világátlagban – a hordónkénti 10 dolláros szint alatt maradtak, amiktől persze az egyes kitermelőhelyek költségei jelentős mértékben eltérhettek. Következésképpen az a fajta látványos ármozgás, amely a kőolaj hordónkénti éves átlagárát a 2007-es 70 dollárról 2008-ban már 95 dollárra emelte – ráadásul úgy, hogy az ár az év elejei 90 dollár körüli szintről az év közepére 140 dollár fölé, majd az év végére 40 dollár alá esett vissza – aligha magyarázható mással, mint spekulációs műveletekkel.

Oroszországot felettébb érzékenyen érintette, hogy az orosz kőolajexport alapját adó ún. *Urals* minőségű keverék hordónkénti ára a júliusi 142,94 dolláros maximumról néhány hónap alatt – több mint 70%-ot veszítve értékéből – a 40 dollár körüli árszintre esett vissza. Ez a drámai zuhanás azonban az év egészét tekintve az orosz kőolaj évi átlagárát még mindig igen magasan, 95 dollár/hordó szinten tartotta. Ugyanakkor a 2008 második felében bekövetkező fejlemények azt valószínűsítik, hogy 2009-ben az olaj hordónkénti átlagára aligha lesz több 40-41 dollárnál.

Moszkvát azonban nemcsak a kőolaj és a földgáz árának jelentős csökkenése hozza/hozta nehéz helyzetbe, de az irántuk megmutatkozó kereslet komoly mérséklődése is. 2009 első két hónapjában az oroszországi kőolaj-kitermelés már 2,1%-kal volt kisebb, mint az előző év hasonló időszakában. Ugyanez a mutató a földgáz esetén még ennél is erőteljesebb visszaesésre utal, merthogy 13%-kal kevesebb gázt hoztak felszínre januárban és februárban, mint egy évvel korábban.¹³ Oroszországot 2009-ben – csak a termelés-csökkenés következtében – mintegy 8-10 milliárd dolláros veszteség éri. Ha pedig az áreséssel összefüggő bevételkiesést is számba vesszük, akkor eme utóbbi tétel valószínűleg további 130 milliárd dollárt vesz majd ki Moszkva zsebéből. A szakértők egy része egyébként is úgy véli, hogy Oroszország 2007-ben már elérte olajkitermelő képességének csúcsát, amit többé már nem tud megismételni. (Más szakértők, mint például, a *Rosnyefty* első embere, Szergej Bogdancsikov – ezzel ellentétben – úgy gondolja, hogy az orosz olajcégek még nem érték el le-

hetséges teljesítményük felső határát, ám a jelenlegi visszaesés – szerinte is – azzal a következménnyel járhat, hogy akár 3-5 év is szükséges lehet majd a 2007-es kitermelési szint ismételt eléréséhez.¹⁴⁾

Az is világos, hogy a kőolaj és a földgáz iránti kereslet megcsappanása mögött más és más okok húzódnak meg. Míg a kőolaj esetén ennek mindenekelőtt a már működő kitermelőhelyek fejlesztésének elmaradása, valamint az új mezők kitermelésbe állításának késlekedése az oka, vagyis az elmaradt beruházások, addig a földgáz esetén ennek magyarázatát az európai kereslet visszaesése, illetve az Ukrajnán keresztülhaladó szállítások év elejei tartós leállása adja. Ezzel összefüggésben már ma is valószínűsíthető, hogy az EU országokban az orosz földgáz iránti kereslet 2009-ben legalább 10%-kal csökken majd, de az sem kizárt, hogy akár ennek duplájával is, ami kiegészül az oroszországi belső szükségletek minimum 3%-os, de lehet, hogy még ennél is nagyobb mérséklődésével.¹⁵⁾

Ez a helyzet azonban – a közvetlen veszteségeken túl – akár már néhány éven belül is komoly zavarokat okozhat Oroszország hagyományos energiapiacainak ellátásában. Az energiaárak jelentős esése ugyanis – nemcsak Oroszországban, de másutt is – azzal a következménnyel jár, hogy még inkább elmaradnak az ágazat fontos – és akár már néhány éven belül nélkülözhetetlennek bizonyuló – beruházásai. Az *OPEC* adatai szerint 2009 elejére kiderült, hogy az előzetesen tervezett és számon tartott 130 legjelentősebb új kitermelőhely-fejlesztésből annak több mint negyedét már leállították, és e tendencia minden bizonnyal továbbra is fennmarad. És ha ehhez még hozzátesszük, hogy a ma ismert kitermelés alatt álló 800 legjelentősebb olajlelőhelyből 580 esetén már most is folyamatosan csökken a felszínre hozott kőolaj mennyisége, akkor nem okozhat meglepetést a Nemzetközi Energia Ügynökség (*IEA*) figyelmeztetése egy már akár 2013 körül bekövetkező újabb komoly energiaválságról. E várható válság alapját azonban immár nem spekulációs műveletek, hanem a tényleges kőolajhiány teremti majd meg, amelynek következményeként a folyékony arany hordónkénti ára akár a 200 dollárt is elérheti. Moszkva számára mindez ma még sovány vigasz, ugyanakkor

esélyt ad arra, hogy ezúttal – nem úgy, mint 1986 és 2003 között – nem kell tizenhét évet várnia az alacsony energiaárak korának elmúltára.¹⁶

Mindezzel összefüggésben felettebb beszédesen alakult 2008 augusztusától a dollár rubelhez mért árfolyama. Augusztus elején – vagyis amikor megfordul az olajár-konjunktúra – még csak 23,42 rubelt adtak egy dollárért. Másfél hónappal később, szeptember közepén az árfolyam már 25,52 rubelnél tartott, október végén pedig 27,30-nál. A folyamat azonban nem állt meg, így aztán december végén egy dollár már 28,67 rubelt ért, ami augusztus elejéhez képest 22-23%-os értékvesztést jelentett. Ám a nemzeti valuta devalválódása igazán csak ezt követően gyorsult fel. Ennek következtében január végén egy dollárért már 32,99 rubelt kellett fizetni. Február 5-én pedig a nemzeti valuta dollárhoz mért értéke elérte történelmi mélypontját. Ekkor ugyanis már 36,31 rubelt kellett egy amerikai dollárért adni. Ez a mélypont egyben azt is jelentette, hogy augusztus elejéhez képest – vagyis hét hónap alatt – a rubel 55%-ot veszített dollárhoz mért értékéből.¹⁷

Ugyanakkor ennél némiképp kedvezőbben alakult az euró árfolyama. Ennek köszönhetően a rubel értékvesztése – az 55%-ban a dollár, míg 45%-ban az euró árfolyammozgásához igazodó – ún. „kétvalutás kosárhoz” képest valamivel mérsékeltebbnek bizonyult. Az orosz jegybank e „kétvalutás” rendszert még 2005 februárjában vezette be a rubel árfolyammozgásának operatív szabályozására. Kezdetben a „kétvalutás kosár” értékét a dollár árfolyamának alakulása dominálta, hogy aztán folyamatosan növekedjék az euró kosáron belüli aránya. 2007 februárjától él a ma is érvényes 55 : 45%-os arány.

A Központi Bank – aktuális árfolyamcéljainak megfelelően – egy meghatározott „árfolyamfolyosóban” próbálja tartani az orosz nemzeti valuta értékét. A nemzetközi pénzügyi válság kibontakozása előtt ez egy viszonylag szűk folyosó volt, aminek alsó határát 26 rubelnél, míg felső határát 29 rubel környékén határozták meg. 2008 őszétől azonban a jegybank kénytelen volt a folyosó felső határát folyamatosan emelni. Ez azzal a következménnyel járt, hogy a folyosó felső határa hét hónap alatt több mint 11 rubellel emelkedett. A felső határ 2008. augusztus 5-én

állt a legalacsonyabban, akkor ugyanis azt még 30 rubel alatt, a 29,27-es szintnél húzták meg, a legmagasabban 2009. február 6-án. Ekkor a korridor felső szintjét 40,93 rubelnél határozták meg. Ez azt jelentette, hogy a rubel „kétvalutás kosárhoz” mért értékvesztése – a tárgyalt hét hónapos időszakban – csaknem 40%-ot tett ki.¹⁸

Egyelőre úgy tűnik, hogy a február elejei mélyponthoz képest sikerült a rubel árfolyamát stabilizálni, sőt – különböző kedvező külső fejlemények hatására – némiképp vissza is erősíteni. (2009. március végén a rubel/dollár árfolyam már 33,47-nél tartott.) Ebben a folyamatban számos körülmény játszott közre, így – többek között – Washington emissziós politikája is. Ennek nyomán ugyanis megindult a dollár inflálódása és a kőolaj árának lassú növekedése. Mindez azzal járt, hogy a kivitellel kerülő orosz kőolaj hordónkénti ára március utolsó harmadában már meghaladta a 46 dolláros szintet. Mindazonáltal nehéz egyelőre megítélni, hogy a rubel értékvesztését tartósan, avagy csak átmenetileg sikerült megállítani.

Ahogy ebben a kérdésben, úgy az orosz gazdaság egészének rövid és középtávú kilátásait illetően sincs teljes egyetértés még a szövetségi kormányon belül sem. Putyin egyik első miniszterelnök-helyettese, Igor Suvalov – aki a kormányfő mellett a kabinet első számú gazdasági felelőse, míg korábban az akkor még államfői posztot betöltő Putyin gazdasági főtanácsadója volt – kifejezetten azon a véleményen van, hogy az oroszországi gazdasági visszaesés már elérte mélypontját, következésképpen innen az út már csak fölfelé vezethet.¹⁹ Ezzel szemben Alekszej Kudrin, a szövetségi kormány pénzügyminisztere és egyben miniszterelnök-helyettese úgy véli – és álláspontját osztja az orosz szakértők többsége –, hogy 2009 májusára, de legkésőbb szeptemberére a válság újabb hulláma érheti el az orosz gazdaságot és pénzügyi rendszert, mégpedig azzal, hogy a reálgazdaság számos szereplője képtelen lesz lejárá hiteleinek visszafizetésére. A szakértők többsége szerint mindez azt jelentheti, hogy a kisebb oroszországi bankok akár negyede is csődbe juthat, míg a talpon maradók többségénél újra komoly likviditási gondok merülhetnek fel.

3. A TŐZSDE HANYATLÁSA

Az orosz árutőzsde, az *RTSZ (Rosszjizskaja Torgovaja Szisztyema)* 2008 második felében több mint 70%-ot veszített értékéből. Történelmi csúcspontját 2008. májusban érte el 2487 ponttal.²⁰ Akkor azonban az orosz gazdaság még szárnyalt, a kőolaj ára pedig meredeken emelkedett. A tőzsdebuborék azonban annak ellenére kipukkadt, hogy a szövetségi kormány mindvégig próbálta hol retorikai, hol pénzügyi intervenciókkal menteni a menthetlent. A kormányzat vezető tisztségviselői ebben az időszakban ismétlődő nyilatkozatok sorával próbálták a befektetőket meggyőzni arról, hogy a részvények értékének meredek zuhanása „méltánytalan” fejlemény, merthogy azok „fundamentális” értéke jóval a jegyzett érték fölött áll. Szeptemberben még elég volt az értékvesztés megállításához a pénzügyminiszter, Alekszej Kudrin nyilatkozata, aki bejelentette: a kormány kész a stratégiaileg fontos állami vállalatok részvényeinek jelentős mértékű felvásárlására. A bejelentés nyomán a *Vnyestorgbank (VTB)* részvényei 59,34%-kal, míg a legnagyobb oroszországi lakossági bank, a *Szberbank* és az első számú olajvállalat, a *Rosznyefty* részvényei 35,15%-kal, illetve 46,3%-kal ugrottak meg. Mindez azonban csak átmenetinek bizonyult, és az orosz tőzsde – párhuzamosan a világ tőzsdéinek 2008. őszi esésével – folytatta mélyrepülését.

És ez valódi mélyrepülés volt, amit a szakértők többsége a gazdasági világválságon túl mindenekelőtt az oroszországi pénzügyi rendszer gyengeségének, illetve kezdetleges, kialakulófélben lévő állapotának tulajdonított. Volt olyan nap – 2008. szeptember 16. –, amikor az *MMVB (Moszkovszkaja Mezsbankovszkaja Voljutnaja Birzsa)* kapitalizált értéke 24 óra alatt 87 milliárd dollárt esett. Ez azt jelentette, hogy a bankközi valutatőzsde indexe egyetlen nap alatt több mint 17%-ot veszített értékéből, és egészen a 881,17 pontig zuhant. Ugyanezen a napon az *RTSZ*-re vitt részvények több mint 11%-kal váltak értéktelenebbé, a börze indexe 1131,12 pontnál állt meg.²¹ Ezen a helyzeten tartósan az sem tudott segíteni, hogy az orosz kormány valóban jelentős forrásokat biztosított a hazai papírok védelmére. A *Vnyesekonombank (VEB)* 2009. január végén jelentette be, hogy a kormány

által számára biztosított eszközökből 175 milliárd rubelt, vagyis mintegy 1200 milliárd forintnak megfelelő összeget folyósított az orosz részvények értékvesztésének mérséklésére. De ez is kevésnek bizonyult.²²

Ezek a lépések ugyanakkor arra mindenképpen elégségesek voltak, hogy a még nagyobb hanyatlást megakadályozzák. A szakértők egy része ezt mint fontos lokális eredményt kész elismerni, míg mások ezt a fajta eljárást – vagyis az állami alapok eszközeinek tőzsdét védő felhasználását – kifejezetten vitatható beavatkozásnak tekintik. Az utóbbiak szerint az alapok eszközeit jóval hatékonyabban is fel lehetett volna használni, ha azokat például a kereslet élénkítésére fordították volna. Általában is elmondható, hogy az orosz elemzők egy része felettebb kritikusan ítélte és ítéli meg ma is mind a kormány tőzsdevédő fellépését, mind a Központi Bank árfolyam-politikáját. Az ún. „folyamatos leértékelés” taktikája ugyanis erős és tartós devalvációs várakozásokat alakított ki, arra készítette mind a bankokat, mind a vállalatokat, mind pedig a magánszemélyeket, hogy szabad eszközeiket, illetve megtakarításaikat értékállóbb valutára – mindenekelőtt dollárra – váltsák. Ez pedig közvetett módon hozzájárult az ipari termelés további csökkenéséhez, merthogy forrásokat vont el a reálgazdaság hitelezésétől.

Mindazonáltal hiba lenne az oroszországi tőzsdei folyamatoknak túlzott jelentőséget tulajdonítani. A tőzsdére vitt cégek nemzetgazdasági súlya, illetve aránya ugyanis még mindig jóval kisebb Oroszországban, mint ahogy az megszokott a „bejártott” nyugati piacgazdaságok esetén. A Központi Bank korábbi elnökhelyettese, Dmitrij Tulin szerint a börze – többek között – már csak azért sem játszik az orosz gazdasági folyamatok alakításában komoly szerepet, mert részesedése a külföldi működő tőke vonzásában még mindig felettebb elenyésző, legfeljebb 1-2%-os.²³ Tulin arra is joggal hívta fel a figyelmet, hogy a jelenlegi helyzetben az orosz gazdasági konjunktúrájának komoly objektív korlátai vannak, mindenekelőtt a változatlanul magas infláció, ami 2009-ben várhatóan minimum 13-15% körül alakul, de még az sem zárható ki, hogy ennél is magasabban. Ilyen mértékű infláció mellett pedig a kamatlábak is magasasan maradnak, és ez a helyzet arra szorítja a vállalatok többségét, hogy nyereségük nagy részét,

avagy egészét reinvesztálják, vagyis egyelőre alig-alig nyílik mód osztalékfizetésre. A volt jegybanki vezető szerint az oroszországi nagyvállalatok tőkejöveldelmezősége – aminek nagysága az adott vállalkozás éves nyereségének a cég tiszta aktívumainak évi átlagértékéhez mért arányával határozható meg – 2006-ban és 2007-ben 14% körül alakult. Ebből, illetve más körülményekből Tulin azt a következtetést vonta le, hogy az oroszországi részvények piaci ára a válság előtt tényleges értéküknél jóval magasabban alakult. A papírok értékét főként a külföldi spekulációs célokot követő befektetők felfokozott érdeklődése emelte megalapozatlanul magasra. Következésképpen ami történt 2008. augusztus óta, az nem más, mint a „túlfűtött” tőzsde összeomlása. És bár a részvények pillanatnyi értéke jelentősen elmarad tényleges, „fundamentális” értéküktől, mégis ma közelebb állnak a reális árszinthez, mint álltak a krízis előtti szárnyalás idején.²⁴

4. A SZÖVETSÉGI KÖLTSÉGVETÉS KORREKCIÓJA

A szövetségi kormánynak 2008 őszén sikerült elérnie, hogy nem egyetlen évre kell a költségvetést a Szövetségi Gyűlés elé beterveznie, hanem a 2009 és 2011 közötti hároméves periódusra. A költségvetés parlamenti vitájára, illetve annak „harmadik olvasatban” történő elfogadására még 2008. október végén került sor. Jellemző módon – az akkor már Oroszországot is elérő globális válság dacára – még ekkor sem történt érdemi változtatás a nyár óta készülő költségvetésen, noha a gazdasági konjunktúra már egészen más képet mutatott, mint néhány hónappal korábban. A költségvetés október végén elfogadott változata továbbra is abból indult ki, hogy a bevételek még 2009-ben is meghaladják majd a kiadásokat. A költségvetés keretszámaikat ismertető pénzügyminiszter, Alekszej Kudrin igyekezett a képviselőket megnyugtatni, hogy az állam még abban az esetben is képes lesz szociális kötelezettségeit teljesíteni, ha a kőolaj hordónkénti ára tartósan 50 dollár alá esne vissza. Az október végi „harmadik olvasatban” történő vitának mégis volt egy meglepetésszerű újdonsága, mégpedig

az, hogy a kormány felhatalmazást kapott a költségvetés belső szerkezetének szabad átalakítására.²⁵ Ez a felhatalmazás 2010. január 1-jéig biztosított lehetőséget arra, hogy a kormány – a büdzsé általános kereteit át nem lépve – a maga belátása szerint csoportosíthasson át forrásokat. Ez a döntés már kétségtelenül annak jele volt, hogy Moszkvában is érzékelték: a globális gazdasági és pénzügyi válság következményei elérték Oroszországot.

Ez az új felhatalmazás egyben arra is kiterjedt, hogy a kormány – a költségvetés parlamenti módosítása nélkül – szabadon gazdálkodjék az ún. Tartalékalap (*Rezervnij fond*) eszközeivel, valamint a költségvetés megtakarításaival. E kiterjesztett jogkör elnyerésének lehetősége már a költségvetés „második olvasatban” való tárgyalásakor is fölmerült, ám akkor a képviselők többsége még elvetette. Ez a végül mégiscsak elnyert új „politikai jogosítvány” arra adott felhatalmazást, hogy a költségvetés belső átcsoportosítása már azok után megtörténhet, hogy a kormány illetékesei tárgyalnak a felső- és alsóház által delegált, egyaránt 7-7 főből álló eseti bizottsággal.²⁶ Nem kell immár többet tenni, mint elnyerni e szűk képviselői kör egyetértését. Már ez a 2008. őszi – bizonyos korlátokat még meghagyó – felhatalmazás is meglehetősen széles mozgásteret és operatív fellépést biztosított a Putyin vezette szövetségi kormánynak, ám ezzel még távolról sem zárult le e jogkörbővítő folyamat.

A 2009-re vonatkozó, október végén elfogadott szövetségi költségvetés egészen február elejéig élvezte a kormány „politikai támogatását”, vagyis több mint három teljes hónapnak kellett eltelnie ahhoz, hogy Putyin kabinetje napirendre vegye a büdzsé korrekcióját. És, mint ahogy azt a korábbiakban láthattuk, nem akármilyen három hónapról volt szó, hiszen épp ebben az időszakban gyorsult fel a rubel értékvesztése és a tőke kivonás üteme, miként az ipari kibocsátással összefüggő első igazán aggasztó adatok is ekkor láttak először napvilágot. A kormány azonban kivárt. Sőt paradox módon épp akkor kezdett a költségvetés átalakításához – 2009 február elején –, amikor minden jel szerint sikerült – bár lehet, hogy csak átmenetileg – az orosz gazdaság hosszú hónapokon át tartó zuhanórepülését megállítania.

Az október végén elfogadott költségvetés 2009-re vonatkozóan még a GDP 6,5%-os növekedésével számolt, míg a kőolaj

várható hordónkénti éves átlagárát 95 dollárban határozta meg.²⁷ E kalkulációt az sem zavarta, hogy a folyékony arany ára ekkor már a 40 dollár körüli szintnél tartott. Az őszi költségvetés megalakotóra az sem gyakorolt különösebb hatást, hogy az ipari termelés immár csaknem 10%-kal esett vissza, míg a vasúti teherszállítás több mint 20%-kal.

Ám 2009. január végére, február elejére a kormány számára is világossá vált, hogy az október végén elfogadott költségvetés tarthatatlan. Ebben az új helyzetben a kabinet a következő keretfeltételekből indulhatott ki. Egyrészt, hogy a költségvetés bevételei 2009-ben aligha haladják majd meg a 6000-6500 milliárd rubelt. Másrészt az ún. Tartalékalapban – a rubel devalvációjának is köszönhetően – mintegy 5000 milliárd rubel gyűlt össze. És végül számolhatott azzal, hogy végső esetben hozzáférhet az ún. Népjóléti alapban (*Fond nacionalnogo blagosozosztjanyija*) felhalmozott 1500 milliárd rubeles tartalékhoz is.²⁸ Elvileg e forrással a kabinet szabadon nem rendelkezhet, még költségvetési célokra sem. Épp azért hozták létre, hogy a kormányt távol tartsák ezektől az eszközöktől. A válság azonban nagyúr, és fölülírja a korábbi szabályokat. Ebben az esetben is ez történt. A probléma „áthidalására” gyorsan megtalálták a megoldást: egy pénzügyi trükkkel a kormányzat közbeiktatta a Külgazdasági Bankot, a VEB-et, és már működött is az „új mechanizmus”.

Ezek után ha valamennyi tétellel számolunk, úgy a kormány mintegy 12 000-13 000 milliárd rubelt tudhatott maga mögött. Arra azonban mindenképpen tekintettel kellett lennie, hogy az alapokban fölhalmozott eszközök egészét egyetlen év alatt súlyos felelőtlenség lenne „elverni”. Vagyis ez a 12 000-13 000 milliárd rubel részben virtuális pénz, amihez – ha meg is van – mégsem lehet hozzányúlni. Ezzel szemben viszont ott áll a költségvetés eredetileg elfogadott 9000 milliárd rubelesre tervezett kiadási oldala, valamint a válságkezeléssel összefüggő nyilvános kötelezettségvállalások február elejére immár 6500 milliárd rubelre duzzadt tétele.²⁹ És akkor még nem történt említés például olyan kiadásokról, mint a bankrendszer kormány által ígért feltőkésítése. Erre a célra a kabinet az év elején még 40 milliárd dollárt, vagyis mintegy 1400 milliárd rubelt kívánt költeni. De ugyancsak nem lebecsülendő tétel az egyik legjelentősebb állami kor-

poráció, a *Rosztjehnologija* kormányhoz benyújtott 500 milliárd rubeles igénye pénzügyi helyzetének stabilizálására. És valószínűleg nem ez lesz az egyetlen korporáció, amelyek hasonló kéréssel fordul majd a kabinethez. Ehhez jön majd a szövetségi szubjektumok, vagyis a régiók jelentős részének 2009. második felében – nagy valószínűséggel – bekövetkező pénzügyi ellehetetlenülése. És hogy ez ne következhesse be, megintcsak a központi költségvetésnek kell majd jótállnia. Ez így együttesen legkevesebb 18 000-20 000 milliárd rubelt tesz ki, vagyis a költségvetési hiány – már amennyiben a kormány minden eddig bejelentett kötelezettségének eleget akar tenni – eléri a 12 000-13 000 milliárd rubelt, ami a GDP 25%-a. Ilyen mértékű költségvetési deficit utoljára 1991-ben, a Szovjetunió felbomlásának évében volt. Akkor a szövetségi költségvetés hiánya csaknem 30%-ra duzadt.³⁰ A pillanatnyi helyzet még akkor is felettébb komoly, ha a költségvetés bevételei mellé odatesszük a Tartalék- és a Népjóléti alapokban felhalmozott megtakarításokat. Ha ezekkel az eszközökkel is számolunk, úgy az ígéretek, illetve kötelezettségvállalások kontra bevételek és tartalékok „képletben” még mindig marad egy legkevesebb 6000-7000 milliárd rubeles űr.

Február derekára kiderült, hogy a kormány a szövetségi költségvetés deficitjét a GDP 8%-ában próbálja maximálni, ezen a plafonon nem akar túllépni. Ez viszont azt sejtette, hogy valószínűleg elkezdi felülvizsgálni korábbi, válságkezeléssel összefüggő ígéreteit és kötelezettségvállalásait. És immár az sem volt kizárható, hogy az állam némiképp visszafogja katonai megrendeléseit, korábban bejelentett útépitési és más infrastrukturális fejlesztéseit. Annál is inkább, mert a Tartalék-alapban felhalmozott megtakarítások gyors felélése az egyébként sem alacsony – 13-14% körüli – inflációt is tovább növelheti. Arról már nem is beszélve, hogy e tartalékok ütemes felélése rövid időn belül visszakényszerítheti Oroszországot a külső hitelpiacokra. Ezt viszont Moszkva – mindenekelőtt politikai okokból – szeretné elkerülni. Ennek azonban egyre kisebb az esélye.

A 2009 februárjában elinduló ismételt kalkuláció már mind az olajár, mind a várható infláció, mind pedig a rubelárfolyam tekintetében az új helyzethez igazodó új adatokból indult ki. Ennek ellenére a kormány ragaszkodott ahhoz, hogy semmit se vegyen

viszsa a korábban vállalt szociális kötelezettségeiből. Olyannyira nem, hogy érintetlenül hagyta a módosított büdzsé is a költségvetési szférában dolgozók bértömegének 2009-re tervezett 30%-os növelését, miként az alapnyugdíj 37%-os emelését is. A február közepén elhangzó kormányzati nyilatkozatokból az is kiderült, hogy a költségvetés eredetileg tervezett kiadási oldala 9000 milliárd rubelről 9600-ra nő, miközben a várható bevételek szintje lényegében változatlan marad (6600 milliárd rubel).³¹

Erre a február elejei időszakra esett, hogy a gazdaság várható növekedésével kapcsolatos hivatalos prognózisok is jelentősen módosultak. A Gazdaságfejlesztési Minisztérium február első felében kiadott előrejelzése immár nem 0,2%-os GDP-visszaeséssel számolt, hanem a recesszió mértékét 2,2%-ban határozta meg. (Csak emlékeztetőül: független orosz elemzők egy része már 2008. novemberben is azt valószínűsítette, hogy a gazdasági visszaesés mértéke 2009-ben legkevesebb 4%-os lesz.) A minisztérium februári prognózisa szerint az ipari termelés csökkenése akár a 7,4%-ot is elérheti, a korábban valószínűsített 5,7%-os visszaeséssel szemben. A beruházások volumene pedig legalább 14%-kal lesz kisebb, mint volt 2008-ban.

Ezek a módosítások a költségvetés őszi elfogadása óta a negyedikiek voltak a sorban. Az október végén elfogadott büdzsé még 6,5%-os GDP-növekedéssel számolt, majd a Gazdaságfejlesztési Minisztérium prognózisa folyamatosan lépett vissza, előbb az évi 2,4%-os növekedéshez, majd a 0,2%-os recesszióhoz, hogy aztán február derekán eljusson a 2,2%-os visszaeséshez.³² Ez az utolsó előrejelzés már abból indult ki, hogy a kőolaj hordónkénti éves átlagára 2009-ben 41 dollár lesz – összességében még 95 dolláron tervezték –, a dollárfolyam pedig 35 rubel körül alakul, míg az infláció eléri a 13%-ot.

Figyelmet érdemlő, hogy a 2009. februári orosz hivatalos előrejelzés számadatai már némiképp pesszimistábbak, mint az ebben az időszakban megjelenő nyugati prognózisok. A Nemzetközi Valutaalap januári jelentése szerint például az orosz GDP 0,7%-kal csökken majd, miközben az azt megelőző prognózis még 3,5%-os növekedéssel kalkulált.³³ Az EBRD pedig még januárban is azt feltételezte, hogy az orosz gazdaság 2009-ben is képes lesz a növekedésre, ha nem is jelentős mértékben, de 1%-kal min-

denképpen. (Az EBRD ezt megelőző előrejelzése még 3,5%-os GDP-bővüléssel számolt.)³⁴ Ezzel szemben a Világbank 2009. március végén közreadott prognózisa már jóval tartózkodóbb, és az orosz kormány utolsó, februári előrejelzésénél is pesszimistább képet rajzolt fel. A pénzügyminisztérium 2009-re vonatkozóan az orosz gazdaság 4,5%-os visszaesését valószínűsíti, míg az azt követő évben a gazdaság stagnálását tartja a leginkább elképzelhetőnek. A GDP-visszaesést a belső kereslet jelentős csökkenésével és a kőolaj alacsony árával hozza összefüggésbe. A Világbank előrejelzése szerint az *Urals* minőségű kőolaj átlagára legfeljebb 45 dollár körül alakul majd, és a következő évben sem várható komoly árnövekedés (45-48 dollár/hordó).³⁵ A teljes képhez azonban az is hozzátartozik, hogy nemcsak a külső szemlélők, de a hazai elemzők is felettebb eltérően ítélik meg az orosz gazdaság rövid távú jövőjét. Ahány elemzőintézet, avagy befektetési bank, annyiféle prognózis. De akad arra is példa, amikor egyetlen befektetőcég képes egymástól igen távol eső adatokkal dolgozni. A tekintélyes moszkvai *RBK* befektetési iroda például az orosz bruttó hazai termék legkevesebb 4%-os visszaesésére számít, de ugyanazon jelentésében azt sem tartja elképzelhetetlennek, hogy a GDP visszaesése 2009-ben akár a 15%-ot is elérheti.³⁶

Február végére még komorabbá vált a hivatalos kép. Alekszej Kudrin ekkor jelentette be, hogy a szövetségi költségvetés bevételei 42%-kal lesznek kisebbek, mint ahogy azt korábban tervezték. Ez egyben azt is jelenti, hogy a költségvetés bevételi oldala 31,5%-kal lesz szerényebb, mint volt 2008-ban. Ugyanakkor ő is megerősítette, hogy a kiadási tételek az eredetileg tervezetthez képest 500 milliárd rubellel – vagyis nem a február elején bejelentett 600 milliárddal – nőnek, így a kiadások teljes értéke eléri majd a 9500 milliárd rubelt.³⁷ A pénzügyminiszter egyben azt is közölte, hogy a kormány kezdeményezi a költségvetési törvény egy fontos korlátozó pontjának felfüggesztését. Ez a törvényi cikkely ugyanis megtiltja olyan költségvetés előterjesztését és elfogadását, amelynek hiánya meghaladja a GDP 1%-át. Kudrin szavaiból az is kiderült, hogy e korlátozó rendelkezés érvényességét a következő négy évre függesztik fel, és ismételt alkalmazásához 2013-ban térnek majd vissza.³⁸

Március elején a kormány szűk operatív testülete, a Putyin

miniszterelnöksége alatt felállított ún. kormányelnökség – *Prezidium pravityelsztva* – újabb javaslattal állt elő a költségvetési törvény további módosításáról. Ezúttal a kormány vezetése a Tartalékalap eszközeinek mindenfajta korlátozástól mentes – így bárminemű parlamenti bizottsággal történő előzetes egyeztetést sem igénylő – szabad felhasználását kérte. Továbbá azt, hogy – tekintettel a gyorsan változó gazdasági és pénzügyi körülményekre – a kormány csak 2009-re vonatkozóan legyen köteles a költségvetés új változatát elkészíteni, és az ősszel elfogadott hároméves terv 2010-re és 2011-re vonatkozó részeit tekinthesse érvényét veszítettnek. Ez az utóbbi változtatás azt jelenti, hogy a kormánynak – abban az esetben, ha a költségvetés nem olaj- és gázbevételekkel összefüggő bevételei több mint 15%-kal csökkennek – jogában áll a hároméves költségvetési ciklusról az évenkéntire visszatérni.³⁹

Pillanatnyilag minden úgy fest, hogy a 2009-es költségvetés bevételi oldala 6000-6500 milliárd rubel körül alakul. Ez azonban legalább harmadával marad el attól, mint ahogy azt még 2008 derekán várták. Akkor ugyanis még reálisnak tűnt, hogy a büdzsének 2009-ben legkevesebb 10 000 milliárd rubeles bevétele lesz. Ugyanakkor a 2009-es költségvetési kiadások a legkevésbé sem tükrözik a megváltozott körülményeket, merthogy azok nagysága az eredetileg remélt bevételekkel áll párban (9500-9700 milliárd rubel). A hiányt a Tartalék- és a Népjóléti alap megtakarításaiból, a jegybank tartalékaiból és – valószínűleg – kötvénykibocsátásból finanszírozzák majd. Hogy ezek a tartalékok meddig képesek átsegíteni az orosz gazdaságot nehéz helyzetén, számos körülmény függvénye. Ezek közül talán a leglényegesebb, hogy miként alakul az ország legfontosabb exportcikkének, a kőolajnak az ára. Ha ez az ár tartósan 50 dollár fölé emelkedik, Oroszország viszonylag gyorsan képes lesz stabilizálni helyzetét. Ha pedig az éves átlagár 60 dollár környékén alakulna, Moszkva megint rendkívül ütemesen tudná újra bővíteni tartalékait. Ne feledjük: Oroszország 2004 elejétől – ekkor lépi át tartósan a kőolaj hordónkénti ára a 40 dolláros szintet – 2007 tavaszáig képes volt „nemzetközi tartalékait” több mint megnégyesíteni, és 365 milliárd dollárig emelni. Beszédesebb tény, hogy Moszkva már 1999 és 2003 között – vagyis abban a négy évben, amikor a kőolaj hor-

dónkénti ára még csak a 20 és 40 dollár közti sávban alakult – több mint tízszeresére tudta növelni a Putyin beiktatásakor még csak 7,5 milliárd dolláros arany- és valutatartalékait.⁴⁰ Ráadásul tette ezt egy olyan periódusban, amikor nemcsak a szovjet korszakból rámaradt szuverén adósságot próbálta minél gyorsabban visszafizetni, de a jelicini időszakban felvett állami hitelek nagy részét is. És mint ez közismert, az önállóvá vált Oroszország – a szovjet utódállamokkal történő megegyezés nyomán – egyetemleges kötelezettséget vállalt a szovjet korszakban felvett hitelek egészének visszafizetésére. Ám ez a hitelállomány – durván 80 milliárd dollár – és a szuverén orosz állam által a '90-es években felvett hasonló nagyságrendű tartozás együttesen is jóval szerényebb volt (150-160 milliárd dollár), mint amilyen nagyságrendet képvisel ma az orosz cégek és vállalkozások teljes korporatív hitelállománya. Az utóbbi nagysága többé-kevésbé ugyan sejtethető volt – leginkább 490-500 milliárd dollár közé tették az elemzők –, ám egészen pontos volumenét nehéz volt meghatározni. Ám a nagyságrend sejtése is elegendő annak belátásához, hogy ez az adósságteher – még ha nem is közvetlenül az államra nehezedik – a mai világgazdasági környezetben, a nehezebb és drágábbá váló hitelfeltételek közepette olyan nehezek, amelytől jóval nehezebb lesz szabadulni, mint lehetett a korábbi hitelterhektől. Ezért joggal feltételezhető, hogy ennek teljesültéhez a kőolaj árának tartósan minimum 50-60 dollár között kell alakulnia, vagyis a korábban „megváltást” jelentő 40 dolláros szint ehhez már kevés. Ha nem lenne e jelentős korporatív hitelállomány, már ez a relatíve alacsony kőolajár is stabilizálni tudná az orosz gazdaságot.

Mindenesetre azt a bizonytalanságot, ami a kereskedelmi hitelek nagysága körül kialakult, 2009. április elején maga Putyin próbálta eloszlatni, amikor dumabeli beszámolójában részletesen kitért e problémára. A kormányfő többé-kevésbé konkrét adatokkal dolgozott, ám ezek egy része komolyan meglepte az elemzők többségét. De mit is mondott Putyin? Mindenekelőtt azt, hogy a hozzávetőleg 500 milliárd dollárnyi kereskedelmi hitelállományból az orosz bankok és vállalkozások az elmúlt hónapokban mintegy 174 milliárd dollárnyi tartozást fizettek vissza, vagy egyeztek meg az esedékes visszafizetés átütemezéséről.⁴¹ Putyin bejelen-

tése komoly meglepetést keltett, és azonnal számos kérdést vetett fel. Elemzők egy része rögtön emlékeztetett arra, hogy a Központi Bank adatai szerint az orosz bankok és vállalkozások együttes kereskedelmi hiteltartozása 2008. október 1-jén épp 500 milliárd dollárt tett ki, ami 2009. január 1-jére – legalábbis a jegybank beszámolóí szerint – 452 milliárd dollárra mérséklődött. Az előző év utolsó negyedében ugyanis az orosz bankok 32 milliárd dollárt, míg az egyéb korporációk 16 milliárd dollárt fizettek vissza a külső hitelezőknek. Ebből viszont az következnek – már amennyiben a kormányfő hitelt érdemlő adatokkal operált –, hogy 2009 első negyedében a visszafizetés és a hitelátütemezés mértéke elérte a 126 milliárd dollárt, miközben a jegybank adatai szerint ebben a három hónapban „mindössze” 27 milliárd dollár kereskedelmi hitel visszafizetése volt esedékes. Mint utóbb kiderült, Putyin április elején elhangzott parlamenti beszámolója a Központi Bank addig nyilvánosságra nem hozott, pontosított kimutatásán alapult. Eszerint a teljes korporatív hitelállomány 2008. október 1-jén nem 500, hanem 540 milliárd dollárt tett ki, és ebből sikerült április elejéig több mint 170 milliárdot visszafizetni vagy átütemezni. A szakértők úgy vélik, hogy ebből a 170-174 milliárdos összegből a tényleges visszafizetés legfeljebb 70 milliárd dollár, míg a többi – mintegy 100 milliárd dollár – a halasztott rész. Ugyanakkor az orosz bankok és vállalkozások teljes – a külső és belső hitelpiacokon felvett – tartozásával kapcsolatban továbbra is felettébb ellentmondó adatok látnak napvilágot. Pjotr Aven – az Alfa Bank tekintélyes elnöke, a Gajdar-kormány egykori minisztere – szerint 2009-ben az orosz vállalkozásoknak legkevesebb 220 milliárd dollárnyi hitelt kell refinanszírozniuk. Ebből 120 milliárd dollárt tesznek ki a belső hitelpiacon rubelben felvett kölcsönök, 60 milliárd dollárt a külső piacokon felvett hitelek és 40 milliárd dollárt az orosz bankoknál felvett devizartartozások. Mindennek teljesítése – Aven szerint – megoldhatatlan. És messze nem ő az egyetlen, aki úgy véli, hogy pillanatnyilag az orosz gazdaság legjelentősebb kockázati tényezője a rendkívül jelentős refinanszírozási teher.⁴²

5. A VÁLSÁGKEZELÉS TECHNIKÁI

Hogy mi történik majd az orosz gazdasággal – egyelőre nehéz megjósolni. 2009. április elején két tekintélyes moszkvai független elemzőközpont állt a nyilvánosság elé rövid távú prognózissal. Az ún. *Centr razvityija (Fejlődési Központ)* és a *Goszudarsztvennij Unyiverszitet-Viszsaja Skola Ekonomiki (Állami Egyetem–Gazdasági Főiskola)* közösen kidolgozott anyaga egy optimista és egy pesszimista forgatókönyvet vázolt föl.⁴³ Az optimista előrejelzés azzal számol, hogy az oroszországi gazdasági visszaesés 2009-ben minimum 5,4%-os lesz. (Ez a prognózis meglehetősen közel áll a Világbank március végén közreadott előrejelzéséhez, ahol is a pénzügyi elemzői 4,5%-os recesszióval számoltak.) A pesszimista változat szerint ennél jóval súlyosabb lesz a helyzet, mert a GDP-visszaesés akár 8,3%-os is lehet. Ráadásul mindkét változat azt valószínűsíti, hogy az infláció is jóval magasabban alakul majd, mint ahogy azt még a legutolsó kormányzati prognózisok is állítják (13-14%), merthogy még az optimista változat teljesülése esetén sem képzelhető el, hogy kisebb legyen 16-17%-nál, míg a pesszimista verzió esetén a pénzromlás akár 19-20%-os is lehet. A dollár árfolyama pedig ennek megfelelően az előbbi változatban 36 rubel, míg a rosszabb, utóbbiban akár 40 rubel körül is alakulhat majd.⁴⁴

A jelentést ismertető elemzők szerint hiba lenne az orosz gazdasági visszaesést csak és kizárólag a kőolaj tartósan alacsony árára visszavezetni. Természetesen ez a körülmény fontos szerepet játszik Oroszország pillanatnyi gazdasági nehézségeiben, ám még sem magyaráz meg mindent. Elég megvizsgálni Szaúd-Arábia esetét, ahol a GDP legalább 60%-a függ a folyékony arany exportjától, ám el-Rijad gazdasága ma sem hanyatlik, hanem kismértékben nő. Ez pedig azzal függ össze – emelték ki a jelentés közreadói –, hogy Oroszországban a gazdasági intézmények jelentős része továbbra is rosszul vagy egyáltalán nem működik, miközben az ország politikai vezetésében erős a késztetés arra, hogy már az első gondoknál szoros „kézi vezérlésre” válton.

Hónapokkal korábban hasonló szellemben már bírálta a Putin–Medvegyev páros tevékenységét az oroszországi demokra-

tikus ellenzék két ismert alakja, Borisz Nyemcov, egykori kormányfő-helyettes (1997–98) és Vlagyimir Milov, volt energiaügyi miniszterhelyettes (2002) is, „Putyin és a krízis” c. dolgozatukban.⁴⁵ A szerzőpár mindenekelőtt azt nehezményezi, hogy 2008 őszén, noha rendkívül jelentős pénzügyi tartalékok és erőforrások álltak a kormány rendelkezésére, ezeket nem tudta hatékonyan felhasználni, a gazdaság mélyrepülését időben megállítani. Különösen sérelmesnek és korruptnak találják azt a módot, ahogy a Kreml a „hozzá való közelség” alapján döntött arról, hogy egyes üzleti csoportok (oligarchák) kapnak, avagy sem pénzügyi támogatást hitel-visszafizetésükhöz, avagy likviditási gondjaik megoldásához. Nyemcov és Milov alapjaiban tartja elhibáztattnak, hogy az állam jelentős pénzügyi eszközei nem közvetlenül az állampolgárokhoz, hanem különböző – politikailag kiválasztott és megítélt – magán- és állami korporációkhoz folytak. Fontosnak, sőt elkerülhetetlennek tartják a költségvetés kiadásainak jelentős lefaragását, mindenekelőtt az államapparátus és a titkosszolgálatok működésével, továbbá az állami vállalatok támogatásával összefüggő költségek tekintetében. Ugyanakkor határozottan támogatnak minden reális, a társadalom tényleges szükségleteivel összefüggő infrastrukturális fejlesztést, legyen az közlekedési utak, avagy repterek építése. Ám élesen elleneznek minden olyan hatékonyságot nélkülöző gigatervet, mint amilyen például a Közép-Szibériából a Csendes-óceánig megépítendő olajvezeték. (Eme utóbbival kapcsolatban azt sem tartják elfogadhatónak, hogy e projekt finanszírozására kötvényeket bocsássanak ki.) Erőteljesen támogatják ugyanakkor a hazai mezőgazdaság és élelmiszeripar fejlesztését, ezzel is csökkentve az egyre drágábbá váló importterheket. A költségvetés kiadási oldalának csökkentését azért is fontosnak találják, mert e nélkül aligha megoldható az általános forgalmi adó további csökkentése, holott erre – szerintük – feltétlenül szükség lenne.

Egy dolog biztos: a jelentős kiinduló tartalékok dacára Oroszország pénzügyi erőforrásai is végesek. E tény felismerésének volt első komoly jele az a kora tavasszal bekövetkezett fordulat, ahogy az állam elkezdte visszafogni a nehéz pénzügyi helyzetbe került vállalatok kiségitését, és nekilátott felülvizsgálni korábbi kötelezettségvállalásait. Kérdéses persze, hogy meddig jut el ezen

az úton? Lesznek-e majd kivételek? Olyan vállalatok és üzleti csoportok, amelyek minden nehézség ellenére ezentúl is számíthatnak az állam pénzügyi segítségére. Egyelőre azonban még az sem világos, hogy mi lesz azokkal a cégekkel, amelyek átmeneti nehézségeik leküzdésére – lejáró külföldi kölcsöneik visszafizetésére – az államtól jelentős, időnként dollármilliárdokat kitevő hiteleket kaptak. Mi lesz velük, ha tartozásukat nem tudják időben visszafizetni? Az állam ekkor belép e cégekbe részvényesként? Mit jelent majd mindez? A gazdaság mekkora részével fog ez megtörténni? És milderre a Kreml mint átmeneti helyzetre tekint, avagy megpróbálja mindezt tartóssá tenni? Fog-e majd szelektálni? Vagyis bizonyos ágazatokban tartóssá teszi ezt az új helyzetet, míg másokban – a vihar elmúltával – ismét privatizálni fog? Egyelőre nem tudjuk! Ugyanakkor fontos fordulatot sejtet Igor Suvalov első miniszterelnök-helyettes 2009. március derekán tett bejelentése.⁴⁶ A kormányzat első számú gazdasági felelőse ugyanis közölte: nem lesz akadálya annak, hogy a legnagyobb oroszországi alumíniumipari cég, a *RUSAL* többségi tulajdonát – a *Bazovij Element (BazEl)* révén – tartó Oleg Gyeripaszka a mintegy 7,4 milliárd dollárra rúgó tartozásait külföldi hitelezőinek az alumíniumkombinát részvényeivel fizesse vissza. Amennyiben az ügylet valóban létre is jön, úgy az a korábbiakhoz képest kardinális fordulatot jelez majd. Az azonban egyelőre rejtély, hogy e mögött a kormányzat tudatos gazdaságpolitikai fordulata, avagy a nyers kényszerűség – az állami források drámai mérvű megcsappanása – áll-e inkább. Ezzel szemben egy dolgot biztosan tudunk: 2009. február eleje és március dereka között sikerült az orosz pénzügyi rendszert stabilizálni. A rubel értékvesztése megállt, a tőkekivonás jelentősen lecsökkent, a nemzetközi tartalékok apadása pedig megállt, sőt e tartalékok ismét elkezdtek gyarapodni. Eközben azonban a reálgazdaság hanyatlását továbbra sem sikerült „megfogni”, a munkanélküliek aránya változatlanul rendkívül gyorsan nő.

6. A VÁLSÁG LEHETSÉGES POLITIKAI KÖVETKEZMÉNYEI

Még 2008 tavaszán a *Niccolo M.* politikai tanácsadó központ az oroszországi politikai liberalizmus szellemi háttérintézményeként működő *Liberalnaja misszija* alapítvánnyal együtt nagyszabású szociológiai felmérést végzett az ország modernizálásában közvetlenül érintett elitcsoportok körében. A kutatás célja annak tisztázása volt, hogy a hatalom legfelső rétege, illetve a leggazdagabb csoportja alatti „második elit” miként ítéli meg Oroszország helyzetét, annak közállapotait és politikai rendszerét. Ebbe a feltételeken „második elitként” emlegetett csoportba a felmérés készítői egyként beletartozónak vélték az államirányítás különböző területein és szintjein dolgozó bürokrátákat, a titkosszolgálatok munkatársait, a hadsereg tisztjeit, valamint az üzleti elit tehetős – ám mégsem a leggazdagabbak közé sorolható – képviselőit, valamint a véleményformáló értelmiség és médiaelit tagjait is. Az eredmény a kutatókat is meglepte. A meglehetősen reprezentatívnek tekinthető felmérés ugyanis azt a nem várt eredményt hozta, hogy a legfelsőbb szint alatti „második elit” többsége erős fenntartással fogadja és ítéli meg a két putyini elnöki ciklus nyomán kialakult politikai és államigazgatási rendszert, illetve annak hatékonyságát. Azt az éveken át hajtogatott – és már-már ideológimá vá rögzült – fordulatot pedig, hogy az „országban meg kell erősíteni a hatalmi vertikumot”, ma már ez az elitcsoport sem mozgósító eszmeként, sem az államirányítás hatékonyságának kulcsaként nem hajlandó elfogadni. Az Oroszországban létrejött bürokratikus – ám számos vonásában egyben továbbra is oligarchikus – kapitalizmust a „második elit” köréből leginkább e csoport titkosszolgálati tagjai, illetve az államapparátus csinovnyikjai támogatják. Ám ez az utóbbi alcsoport már csak fele részben sorolható a rendszer hívei közé. Ugyanakkor a katonatisztek, a vállalkozók és menedzserek, valamint a különböző szakértői és közvéleményt formáló elitek abszolút többsége kész támogatni az ország közállapotainak és politikai rendszerének jelentős megújítását, amennyiben az a törvények uralmát és a tisztességes kon-

kurenciát hozza el.⁴⁷ Mindezt egy olyan felmérés állapította meg, amelynek adatait még hónapokkal a globális gazdasági válság oroszországi begyűrűzése előtt vették fel. Az azóta eltelt közel egy év aligha bővítette a megkérdezett „második elit” rendszerrel elégedett, illetve azt támogató részét. Ugyanakkor komoly hiba lenne e kutatás adataiból arra következtetni, hogy ez az elvi – és anonim – elégedetlenség rövid időn belül határozott és nyilvános politikai fellépéssé is válik. Ennek kontúrjai ugyanis egyelőre nem látszanak.

Látszik azonban már néhány konfliktus, mégpedig a hatalmi elit csúcsán. Ezek ugyan egyelőre nem a putyini–medvegyevi *tandemkrácia* megingását sejtetik, hanem azt, hogy immár akadnak olyan kérdések, amelyek megosztják az ország vezetőit, és erről a nyilvánosság is értesül. Ilyen törésvonalra utalt az a már korábban idézett márciusi vita, ami Igor Suvalov első miniszterelnök-helyettes és Alekszej Kudrin miniszterelnök-helyettes s egyben pénzügyminiszter közt alakult ki a válság várható oroszországi lefolyását illetően. Míg Suvalov – e közvetett vitában – kifejezetten optimistán ítélte meg a közeljövő fejleményeit – „az orosz gazdaság már elérte a mélypontot” –, addig Kudrin már akkor arra figyelmeztetett, hogy a krízis újabb és újabb hullámai érhetik el akár néhány hónapon belül Oroszországot. A pénzügyminiszter márciusi pesszimizmusát továbbra sem adta fel, azóta is egyre elszomorítóbb prognózisokkal áll elő.⁴⁸ De nem sokkal e vita után hasonló közvetett csörte bontakozott ki egyfelől megintcsak Suvalov, míg másfelől Igor Szecsin, a kormány energetikai területekért felelős miniszterelnök-helyettese között. Suvalov szerint ugyanis a válság nemcsak negatív következményekkel járt, de egyben komoly lehetőségeket is teremtett. Mindenekelőtt arra, hogy a hatalmi elit végre belássa, az orosz gazdaság nemzetközi energiakonjunkturától való függését egyszer és mindenkorra fel kell számolni, ellenkező esetben Moszkva újra és újra felesleges kockázatoknak teheti ki magát. Ezzel szemben Szecsin, akit Putyin legszűkebb környezetének tagjaként tartanak számon, annak a határozott véleményének adott hangot, hogy az állítólagos orosz függőség sulykolása merő propaganda, a Nyugat ideológiai eszköze, következésképpen súlyos hiba az ezzel való azonosulás. Szerinte Oroszországnak következetesen élnie kell azok-

kal a lehetőségeivel, amelyeket globális jelentőségű energia- és nyersanyagtartalmú biztositának. Ez komoly erőforrás, ennek kitüntetett szerepét nem szabad kétségbe vonni. Amin el lehet gondolkodni – állítja Szecsin –, az eme erőforrások jelenleginél is hatékonyabb felhasználása.⁴⁹

Ezek a konfliktusok azonban legfeljebb csak hajszálrepedések a hatalom eddig monolitnak tetsző alapzatán. A valódi kihívások azonban aligha e kérdések kapcsán merülnek majd fel. Sokkal több gondot jelent a ma még érintetlenül hagyott szociális kiadások aligha elkerülhető majdani megkurtítása. Egyelőre azonban nyitott kérdés, hogy a rendszer e közelgő helyzetre képes lesz-e hatékonyan felkészülni? Ahogy egyelőre azt sem lehet tudni, hogy miként ítélandók meg Medvegyev különös és egy ideje immár ismétlődő – egyes ellenzéki érületű csoportok felé tett – békülékeny gesztusai. Az első ilyen gesztusra még 2009 elején került sor, amikor is az orosz elnök fontosnak találta, hogy fogadja a rendszert élesen és kitartóan bíráló *Novaja gazeta* c. lap főszerkesztőjét, és a kiadvány egyik politikai patrónusát, Mihail Gorbacsovot, annak kapcsán, hogy személyesen fejezze ki részvétét a lap nem sokkal korábban meggyilkolt fiatal munkatársának halála miatt. Mindez merőben szokatlan, a putyini időktől teljesen idegen fejlemény volt. A történet azonban itt nem ért véget. Április derekán ugyanis az orosz elnök – példátlan módon – hosszú interjút adott az ellenzéki lapnak. De a gesztusok sora még ezzel sem zárult le. Április 16-án ugyanis Medvegyev fogadta a néhány hónappal korábban felállított emberi jogi kérdésekben illetékes tanácsadó testületének tagjait. Már a bizottság összetétele is meglepetést keltő volt, hiszen számos emberjogi aktivista, a putyini rendszer éles hangú és véleményét nyíltan vállaló kritikusa kapott oda meghívást. Az áprilisi tanácskozás egyik központi témája, a testület tagjainak kezdeményezésére – nem kis meglepetést okozva – a gyülekezési törvény alkalmazása körüli súlyos anomáliák voltak. Medvegyev – az azóta nyilvánosságra hozott jegyzőkönyv tanúsága szerint – nem volt ugyan kifejezetten elutasító, ám nem is volt e helyzetre felkészült. Nem akart kitérni ugyan a kérdések elől, ám válaszai számos esetben következtlenek és ellentmondásosak voltak.⁵⁰ Mindazonáltal ezek a gesztusok összességükben mégiscsak azt sejtetik, hogy Medve-

gyev próbál valamiképpen javítani politikai arculatának megítélésén. Ugyanakkor továbbra is nehéz lenne eldönteni, hogy mindez csupán taktikai elem és a Putyintól való önmegkülönböztetés, az árnyékból való kilépés eszköze, avagy igazi lelkiismereti problémát tükröz, vagyis az új elnök számára valóban gondot jelent a rendszer már-már konszolidáltan autoriter jellege. Ha az utóbbiról van szó, úgy csak idő kérdése, hogy konfliktus alakuljon ki közte és mentora, Putyin közt. De egyelőre rejtély, hogy lesz-e ilyen ütközet. És ha nem lesz, akkor csak azért nem, mert Medvegyev továbbra is tart miniszterelnökétől, avagy mert amit látunk, az valódi duumvirátus, ahol a feleknek kölcsönösen szüksége van a másikra. Mindez azonban egyelőre nem érzékelhető.

Budapest, 2009. március–április

Első megjelenés: 2000, 2009. július–augusztus

JEGYZETEK

¹ Lásd az orosz statisztikai hivatal (Fegyeralnaja Szluzsba Goszudarsztvennoj Sztatizisztiki) honlapján www.gks.ru/bgd/free/B04_03/IssWWW.exe/Stg/d02/39.htm

² Lásd a politcom.ru interjút Igor Nyikolajevvel, a moszkvai FBK-befektetőiroda stratégiai elemzőrészlegének igazgatójával www.politcom.ru 2008. december 1.

³ B. Nyemcov–Vl. Milov: Putyin i „Gazprom”, Moszkva, 2008. 18. o.

⁴ A. Aslund: Krizisz proverjajet putynomiku na procsnoszty, www.inosmi.ru/translation/246279.html

Ny. Markov: Na fone zakata imperii dollara, in: Nyefty Rosszii, 2008. december (12.), 29. o.

⁵ A. Sapovalov: Nyeftyi hvatyilo dlja sztabilnosztyi rubli, in: Kommerszant, 2009. március 6.

⁶ A. Sapovalov: Nyeftyi hvatyilo... in: Kommerszant, 2009. március 6.

⁷ B. Nyemcov–Vl. Milov: Putyin i krizisz, www.grani.ru/Economy/p.147764.html

⁸ Dohodnoszty mezsduarodnih rezervov, in: Vremja novosztyej, 2008. november 20.

⁹ Sztruktura valjutnih rezervov, in: Vremja novosztyej, 2008. november 20.

¹⁰ M. Szergejev: Minfin verit v amerikanszkije GKO, in: Nyezaviszimaja gazeta, 2009. március 3.

¹¹ Sztruktura valjutnih rezervov, in: Vremja novosztyej, 2008. november 20.

¹² B. Nyemcov–Vl. Milov: Putyin i krizisz, www.grani.ru/Economy/p.147764.html

¹³ Sz. Kulikov: Nyeftyegazovaja nyedosztacsza, in: Nyezaviszimaja gazeta, 2009. március 3.

¹⁴ uo.

¹⁵ Sz. Kulikov: Nyeftyegazovoje isztoscsenyije, in: Nyezaviszimaja gazeta, 2009. március 18.

¹⁶ M. Szergejev: V 2013 godu mir pogruzitszja v novij krizisz, in: Nyezaviszimaja gazeta, 2009. március 2.

¹⁷ B. Nyemcov–Vl. Milov: Putyin i krizisz, www.grani.ru/Economy/p.147764.html

¹⁸ uo.

¹⁹ Sz. Kulikov: Kudrin preduprezsdajet, in: Nyezaviszimaja gazeta, 2009. március 25.

²⁰ Ny. Kocseljagin: Vszo szpavedlivo. Pocsemu rosszijszkij fondovij rinek provalilszja tak glubako, in: Vremja novosztyej, 2009. március 6.

²¹ N. Romanova – Ny. Kocseljagin – A. Gyenyiszov: Upaszty na „poduski bezopasznosztyi”, in: Vremja novosztyej, 2008. szeptember 17.

²² Ny. Kocseljagin: Vszo szpavedlivo...in: Vremja novosztyej, 2009. március 6.

²³ uo.

²⁴ uo.

²⁵ I. Szkljarova: Sz popravkoj na krizisz, in: Vremja novosztyej, 2008. november 1.

²⁶ uo.

²⁷ Sz. Alekszszasenko: Bjudzsetnij klincs, in: Vremja novosztyej, 2009. február 9.

²⁸ uo.

²⁹ uo.

³⁰ uo.

³¹ M. Vojtyenko: V ozsidanyii bjudzsetnoj opregyeljonosztyi, www.politcom.ru 2009. február 24.

³² Ju. Mironova: Pribavlenyije minuszov, in: Vremja novosztyej, 2009. február 18.

³³ M. Vojtyenko: V ozsidanyii bjudzsetnoj opregyeljonnosztyi, www.politcom.ru 2009. február 24.

³⁴ uo.

³⁵ www.globalaffairs.ru/news/11416.html

³⁶ M. Vojtyenko: i.m.

³⁷ Sz. Szamojlova: Jescso poka nye szekvesztr, www.politcom.ru 2009. február 25.

³⁸ www.grani.ru/Politics/Russia/p.148196.html

³⁹ V. Vizszloguzov: Vszkritije rezervi, in: Kommerszant, 2009. március 11.

⁴⁰ Lásd ezzel kapcsolatban: Sz.Bíró Zoltán: A putyini Oroszország, in: 2000, 2007. június–július, 36. o.

⁴¹ G. Gubejdullina – N. Ivanyickaja – V. Kugyinov: Putyin szokratyil dolgi korporacij, in: Vedomosztyi, 2009. április 7.

⁴² uo.

⁴³ Ju. Mironova: Sto takoje horoso i sto takoje ploho, in: Vremja novosztyej, 2009. április 3.

⁴⁴ uo.

⁴⁵ B. Nyemcov – Vl. Milov: Putyin i krizisz, www.grani.ru/Economy/p.147764.htm

⁴⁶ Sz. Kulikov: RUSAL razresat otdaty inosztrancam, in: Nyezaviszimaja gazeta, 2009. március 20.

⁴⁷ Lásd a felmérésről folytatott vita anyagát: Rosszijszkaja elita: zaprosz na novij kursz, www.liberal.ru 2008. október 28.

⁴⁸ I. Naumov: Alekszej Kudrin gotovit Rossziju k hudsemu, in: Nyezaviszimaja gazeta, 2009. április 15.

⁴⁹ A. Rjabov: Zakogyirovannaja polemika, in: Novaja gazeta, 2009. április 13.

⁵⁰ T. Sztanovaja: Im nye meszto na Krasznoj ploscsagyi, www.politcom.ru 2009. április 17.

Az orosz gazdaság: válságok és stratégiák (2.)

1. A VÁLSÁG HATÁSA OROSZORSZÁG VILÁGGAZDASÁGBAN BETÖLTÖTT POZÍCIÓIRA

Az orosz gazdaság növekedése az 1998-as pénzügyi kollapszust követő évtől – az első évek kilengései után – egyenletesen, évről évre 7-8% körül alakult, a reáljövedelmek pedig – ugyancsak évről évre – csaknem 10%-kal nőttek.¹ Ez a körülmény már önmagában jelentős stabilitást kölcsönzött a putyini rendszernek.

A 2000-es évek imponáló gazdasági adatai, egyfelől éles lentétben álltak a '90-es évek folyamatos és jelentős hanyatlásával, másfelől pedig ambiciózus politikai tervek inspirálói lettek. Már néhány sikeres év elég volt ahhoz, hogy a legmagasabb politikai szinten fogalmazódjék meg az orosz GDP megduplázásának terve mindössze egyetlen évtized alatt. Nyilván komoly lökést adott e tervnek az olajár 1999-től kezdődő előbb lassú, majd 2004 elejétől egyre inkább gyorsuló emelkedése. A fekete arany hordónkénti ára Putyin második elnöki ciklusának kezdetén már a 40 dolláros szintet is átlépte, és néhány év alatt az egekbe szökött. 2008 nyarán már 140 dollárnál is többet kértek érte. Ezekben az években rendkívül gyorsan – gyakran heti 6-7 milliárd dollárral – bővült Moszkva valuta- és aranytartaléka. E felhalmozás ütemét mindennél jobban mutatja az a tény, hogy míg 2000 elején – Putyin elnöki szívre lépésekor – az ország nemzetközi tartalékai még mindössze 7,5 milliárd dollárt tettek ki, addig 2008 augusztusának első hetében már csaknem 600 milliárd dollárnál tartottak.²

Jórészt a kedvező nemzetközi energiakonjunktúrának köszönhetően az orosz gazdaság 2007-ben és 2008 első felében még valósággal szárnyalt. 2007-ben a GDP 8,1%-kal nőtt, és ezzel az orosz volt a G20-as csoport 4. leggyorsabban bővülő gazdasága. Moszkva még a 2008-as eredményével is a csoport 5. legdinami-

kusabban fejlődő gazdaságát tudhatta magáénak, noha a második félév recesszióba hajló teljesítménye 5,6%-osra mérsékelte az éves GDP-növekedést.³ Az év elején azonban még joggal lehetett bizakodó és ambíciókkal teli Putyin, aki a kormányfővé történő kinevezése előtt tartott májusi parlamenti meghallgatáson büszkén szögezhetette le: „A bruttó hazai termékünk vásárlóerő-paritáson számolt nagysága meghaladja immár a 2000 milliárd dollárt. E mutató tekintetében Oroszország a hetedik helyet foglalja el a világban. A külföldi szakértők előrejelzései szerint (az ország – Sz. B. Z.) már idén képes még egy fokkal feljebb lépni, és a GDP nagyságát tekintve a ’nyolcak’ egy olyan országát megelőzni, mint Nagy-Britannia.”⁴ És ebben Putyin nem is tévedett. A IMF adatai szerint Oroszország – annak ellenére, hogy az év második felében megindult az egyre gyorsulóbb ütemű gazdasági visszaesés – 2008 végére gazdasági teljesítményével valóban meg tudta előzni Nagy-Britanniát. A Nemzetközi Valutaalap közlése szerint vásárlóerő-paritáson számolva az orosz GDP 2008-ban 2290 milliárd dollárt tett ki, míg a brit 2180 milliárdot. Oroszország ezzel az eredményével 2008 végén a világ 6. legnagyobb gazdaságának számított.⁵ Putyin és kormánya ki is adta a jelszót: 2015 és 2020 között az orosz gazdaságnak be kell kerülnie a világ öt legnagyobb gazdasága közé. Mindez pedig azt jelentette volna, hogy – miután 2007-ben a francia, majd 2008-ban a brit gazdaságot sikerült megelőzni – valamikor a következő évtized derekán sikerül a németet is elhagyni.

Miközben ezek az imponáló GDP-adatok hatásos gazdasági érvet és politikai eszközt szolgáltattak a putyini rendszer eredményességének és hatékonyságának igazolásához – mind bel-, mind külföldön –, aközben az orosz gazdaság számos tartós és komoly hiányosságát el is fedték. Mindenekelőtt az orosz gazdaságnak azt a súlyos problémáját, hogy hiába növekedett – kiváltképp 2004 és 2008 első fele között –, ez a növekedés nem jelentett egyben gazdasági fejlődést is. Az orosz gazdaság ugyan lényegesen nagyobbá vált, de modernebbé és hatékonyabbá semmiképpen. Ráadásul miközben 2005-től jelentősen megnőtt az országba áramló külföldi tőke nagysága – ez 2008-ig durván évi 120 milliárd dollárt jelentett –, aközben e jelentős források töredékét fordították csak a termelési kapacitások bővítésére és

modernizálására.⁶ Történt mindez egy olyan időszakban, amikor az Oroszországba áramló tőke bővülése meghaladta az olajár-emelkedésből származó bevételek gyarapodását. A válságot közvetlenül megelőző évek gyors gazdasági növekedése ugyanis nem annyira az olajár-emelkedésen, mint amennyire a beáramló tőke gyors bővülésén alapult. Csakhogy Oroszország ezt a tőkét nagyrészt felélte. De felélte a bővülő olajbevételeit is. Ezeknek a pótlólagos olajjövödelmeknek szinte alig volt hatása az orosz gazdaságra. Jelenlétük legfeljebb azt tette lehetővé, hogy az orosz állam – a gyorsan gyarapodó tartalékainak köszönhetően – képesnek bizonyult a kritikus hónapokban a költségvetés összeomlását megakadályozni. Ez persze nem kevés. Olyannyira nem, hogy ez a helyzet jótékonyan különbözteti meg a jelenlegi válság eddigi alakulását az 1998-as pénzügyi kollapszustól. Ugyanakkor a 2008–2009-es krízis ismételten rávilágított az orosz gazdaság leginkább sebezhető pontjaira. Ezek pedig a továbbra is rendkívül magas korporatív hitelállomány és a költségvetés kényes, stabilitást nélkülöző helyzete. Mindebből egyes tekintélyes oroszországi elemzők – így többek között Szergej Alekszassenko, az orosz jegybank korábbi alelnöke – arra a következtetésre jutnak, hogy a jelenlegi válság kialakulásában lényegében ugyanaz a két kulcstényező játszott közre, mint az 1998-as pénzügyi csőd létrejöttében. Ez a két kulcstényező: az olaj árának meredek esése és a hitelkrízis. A különbség csak az, hogy míg egy évtizeddel korábban a szuverén hitelek – vagyis az állam által felvett kölcsönök – visszafizetése körüli nehézségek idézték elő a válságot, addig ma a rendkívül magas korporatív hitelállomány. Tíz éve a szövetségi költségvetés nem tudott fizetni, most pedig a cégek vagy legalábbis azok jelentős része.⁷

Így aztán hiába fogalmazódtak meg 2008 tavaszán – a dinamikus növekedés idején – a felettebb ambiciózus tervek, azok az év derekán kibontakozó rendkívül súlyos oroszországi recesszió nyomán előbb elbizonytalanodtak, majd végképp kétségessé váltak. Eközben a szövetségi kormány hosszú időn át még a jelentős visszaesés tényével sem volt hajlandó szembenézni. Prognózisai rendre jóval optimistábbnak bizonyultak a ténylegesen bekövetkező fejleményeknél. Jellemző módon a 2009-re vonatkozó – 2008. október végén elfogadott – szövetségi költségvetés még a

GDP 6,5%-os növekedésével számolt, míg a kőolaj várható hordónkénti éves átlagárát 95 dollárban határozta meg.⁸ Tette ezt annak ellenére, hogy független elemzők már ekkor jelezték, hogy az orosz gazdaság visszaesése minimum 4%-os lesz, sőt – nem egy szakértő számára – még az ennél nagyobb arányú, akár két-számjegyű csökkenés lehetősége sem volt kizárható.⁹ Aztán következett az, amire a kormány hosszú időn át a legkevésbé sem számított: a visszaesést jelző adatok egyre drámaibbá váltak, és egészen 2009 májusáig folyamatosan romló tendenciát mutattak. Ennek következtében az orosz gazdaság teljesítménye 2009 első félévében már 10,9%-kal maradt el az azt megelőző év azonos időszakához képest. Ennél nagyobb visszaesést a G20-as csoport egyetlen országa sem könyvelhetett el. Egyedül a mexikói recesszió mértéke (–10,3%) állt ebben az időszakban közel az oroszországihoz, miközben a sereghajtók közé sorolható Németország (–7,1%) és Törökország (–7%) teljesítménye is több mint 3%-kal bizonyult jobbnak az oroszénál.¹⁰ Mindez különösen annak fényében elgondolkodtató, hogy akadtak országok, amelyek a globális válság körülményei között is képesek voltak növekedni, sőt rendkívül dinamikusán. Kína a 2009-es év első félévére vonatkozó adatok alapján az előző év hasonló időszakához képest 7,9%-kal tudott nagyobb GDP-t előállítani. Sőt az előzetes adatok szerint az év második felében teljesítményét tovább tudta növelni, így az sem zárható ki, hogy bruttó hazai terméke az év egészét tekintve több mint 8%-kal lesz nagyobb az előző évinél. Kiváló eredményt ért el az indiai gazdaság is. Itt a várható éves növekedés valószínűleg 6% környékén lesz. És az ún. BRIC-csoport harmadik tagja, Brazília is el tudta kerülni a súlyos recessziót. Az első féléves adatok szerint a brazil gazdaság teljesítménye mindössze 1-1,25%-os visszaesést mutatott az előző év hasonló időszakához képest.¹¹ Sőt a legfrissebb adatok szerint még az sem zárható ki, hogy az év egészét tekintve minimális, 0,3% körüli növekedést könyvelhet majd el.

Ehhez képest az orosz teljesítmény hanyatlása valóban drámainak tűnt. A visszaesés mérete és természete pedig arra vallott, hogy Oroszország 2008 nyarától nem egyszerűen pénzügyi válságot élt át, hanem annál jóval átfogóbb, rendszerjellegű krízist. Bár a G20-as csoportban nem Oroszország politikai berendezkedése

tekinthető a leginkább autoriternek – Kína és Szaúd-Arábia jócskán megelőzi még ebben –, ám a korrupció mértéke és kiterjedtsége alapján mégis messze a legfertőzöttebb. Ez a fertőzöttség – kiegészülve a szinte mindent átható bürokratizmussal – nehéz teher az orosz gazdaságon. Mindezt csak tovább súlyosbítja a gazdaság – az orosz elnök, Dmitrij Medvegyev által is elismert – „primitív nyersanyagtermelő jellege”, továbbá az országban uralkodó „jogi nihilizmus” és a putyini korszakban kialakított – felettébb kedvezményezett státuszt élvező – „állami korporációk alacsony hatékonysága”.¹²

Mindezek ismeretében 2009 nyarán már aligha gondolta bárki is tarthatónak az előző év tavaszán megfogalmazott ambiciózus terveket. A krízis mélypontján Moszkvának immár nem Németország „befogására” kellett koncentrálnia, hanem arra, hogy a válság előtti években elért pozícióját megőrizze. Ám még ennek esélye is felettébb kétségesnek tűnt. A 2009 nyarán még legkevesebb 10%-osnak sejtett éves GDP-visszaesés ugyanis azt valószínűsítette, hogy az orosz gazdaság az év végére visszacsúszik a brit és a francia mögé. Sőt ha nem sikerül a hanyatlást lefékezni, úgy Oroszországnak még azért is kapaszkodnia kell, hogy Brazília ne előzze meg. Ha ez bekövetkeznék, úgy Moszkva – a világ országainak gazdasági erőrendjében – visszalépne a kilencedik helyre, vagyis az első tízben csak Olaszországot előzné meg. Oroszország ugyanis az idei évet a 2008-as vásárlóerő-paritáson mért 2290 milliárd dolláros GDP-hez képest – nagy valószínűséggel – 2040 milliárd dollár körüli teljesítménnyel zárja. Ez pedig azt jelenti, hogy gazdasági ereje durván hetede az amerikaiak, és kevesebb, mint negyede a kínainak. Az utóbbi adat egyben arra is rávilágít, hogy Kína – amelynek gazdasága 1991-ben épp duplája volt az oroszoknak – nem egészen két évtized alatt képes volt Oroszországhoz mért gazdasági erejét megkészserezni. Ennek stratégiai következményei aligha lebecsülendők.

Mindazonáltal – nem kis meglepetésre – 2009 nyarán már az orosz gazdaságban is kezdtek megmutatkozni az első reménytelő jelek. A GDP visszaesésének lassulása először 2009 júniusában volt érzékelhető. Augusztusban a bruttó hazai termék nagysága már csak 10,5%-kal volt kisebb, mint az előző év ha-

sonló időszakában. A következő hónap teljesítménye pedig még ennél is kedvezőbben alakult. A visszaesés mértéke szeptemberben már 8,6%-ra mérséklődött, és ez a tendencia az év hátralévő részében is fennmaradt. Olyannyira, hogy végül az évet Oroszország 7,9%-os GDP-visszaeséssel tudta zárni.¹³

Az év második felétől kibontakozó fejlemények összességükben azt sejtetik, hogy az orosz gazdaság is megkezdte kilábalását a válságból. Sőt, ha nem a *Roszsztat*, az orosz statisztikai hivatal negyedéves adataival dolgozunk, hanem a szövetségi kormány mellett működő elemzőközpont, az *ACPR (Analiticeszkij Centri Pravitel'stve Rosszii)* havonta kiadott jelentéseivel – amelynek megbízhatóságát a putyini rendszer olyan következetes és éles hangú kritikusa se vonja kétségbe, mint Andrej Illarionov, aki Putyin első elnöki ciklusa idején az államfő gazdasági főtanácsadója volt –, úgy azt is láthatjuk, hogy az orosz gazdaság a legfontosabb paraméterek tekintetében 2009 februárja és szeptembere között elérte mélypontját. Ha az egymást követő hónapok adatait vetjük egybe – ezek az adatok a szezonális hatásokat és az egyes hónapok közti napszám-beli eltéréseket korrigálva nyernek meghatározást –, úgy kimutatható, hogy az ipari kibocsátás 2009 márciusától, a kereskedelmi célú teherszállítás és az áruexport 2009 májusától, a GDP júniustól, az áruimport júliustól, a mezőgazdasági termelés és a beruházások augusztustól, míg a kiskereskedelmi forgalom októbertől fordult az előző hónaphoz képest növekedőre. És ez a növekedés azóta is tart. Egyetlen kivételt a beruházások jelentik, ahol a növekedés novemberben ismét megtorpant.¹⁴

Mindezen adatok alapján az Illarionov vezette moszkvai gazdasági elemzőintézet, az *Insztitut Ekonomiceszkogo Analiza (IEA)* munkatársai kiszámították, hogy az orosz GDP 2009 májusa – vagyis a válság idején elért mélypont – és 2009 novembere közötti hat hónap alatt 6,3%-kal nőtt, ami évi 13,1%-os növekedésnek felel meg. Ez jóval magasabb, mint az 1998 novemberétől 2008 júniusáig tartó időszak folyamatos gazdasági növekedésének éves átlaga (8,4%), de magasabb az 1998-as augusztusi defaultot követő 1998 novembere és 1999 áprilisa közötti „gazdasági robbanás” növekedési üteménél (9,9%) is. És csak alig marad el az elmúlt évtized legdinamikusabban gyarapodó féléves

időszakától, a 2006 szeptembere és 2007 februárja közti hat hónap teljesítményétől (15,7%).¹⁵

Eközben az ipari kibocsátás bővülése 2009 márciusa – vagyis az ipari kibocsátás bővülésének kezdete – és 2009 novembere közt még a GDP növekedésénél is gyorsabbnak bizonyult, mert hogy egész évre vetítve elérte a 18,9%-ot. A mezőgazdaság teljesítménye pedig – noha itt a növekedés csak öt hónappal később, 2009 júliusában vette kezdetét – éves átlagban – július és november közt – még ennél is jóval magasabb volt (46,1%). Mindebből, illetve abból, hogy szinte minden fontos területen immár hat hónapot is meghaladóan növekedést mutatnak az oroszországi gazdasági adatok, Illarionov arra következtet, hogy véget ért az orosz gazdasági krízis, sőt a gazdaság robbanásszerűen tér vissza a válság előtti időszak teljesítményéhez. A 6-9 hónappal ezelőtt megkezdődött helyreállítási periódus azonban még nem zárult le, számos tekintetben még nem sikerült elérni a válság előtti szintet. Sőt, a teljes képhez az is hozzátartozik, hogy az orosz gazdaság nem tudta helyreállítani az 1990 és 1998 közti súlyos recessziót megelőző teljesítményét. Erre a mostani válság előtti csúcsteljesítménye idején – vagyis 2007–2008-ban – sem volt még képes. Túl mindezen, egyelőre az sem biztos – és ezt Illarionov sem vitatja –, hogy a most lezárulni látszó krízis után ne érhetné el Oroszországot egy újabb válsághullám, akár rövid időn belül is. Az azonban, amennyiben bekövetkezne, – állítja Illarionov –, már egy másik válság lesz.¹⁶

2. A VÁLSÁG HATÁSA AZ OROSZ ENERGIAÁGAZATRA

Miután az ún. „fűtőanyag és energetikai komplexum” – amely a nyers kőolaj, valamint a földgáz kitermelésével, feldolgozásával és értékesítésével foglalkozik – az orosz gazdaság kitüntetetten fontos szektora, érdemes helyzetének válság alatti alakulását részletesebben is megvizsgálni. Mint ez köztudott, ez a terület az orosz gazdaság legfontosabb valutaforrása, hosszú évek óta bevé-

telei adják az exportjövödelmek több mint kétharmadát. 2006-ban ez 68,5%-os részesedést jelentett, 2007-ben 67,7%-ost, míg 2008-ban 68,8%-ost.¹⁷ Már csak ezért is kulcsjelentősége van annak, hogy miként alakul e terület sorsa és jövője. De nemcsak az exportbevételek miatt fontos ez az ágazat, de azért is, mert az oroszországi beruházások – és az ezekhez nélkülözhetetlen új munkahelyek – jelentős része is az energetikai terület fejlesztéséhez kapcsolódik. A kormányzat számos alkalommal bizonyította már, hogy stratégiai jelentőséget tulajdonít e szektor fejlesztésének. Ennek egyik legfrissebb jele az Oroszországi Föderáció 2030-ig előretékintő energiastratégiájának (*Energeticseskaja sztratyegija Rosszii na period da 2030 goda*)¹⁸ közelmúltbeli kormányzati jóváhagyása. A 2009 novemberében véglegesített változat szerint 2030-ig – a krízist megelőző 2008-as szinthez képest – mintegy 9,7%-kal kell növelni az olajkitermelést, míg a földgáz tekintetében e növekedésnek legkevesebb 33–42% közt kell alakulnia. Eme utóbbi azt jelenti, hogy a 2008-as 664-665 milliárd köbméter helyett évente legalább 885–940 milliárd köbméter földgázt kell felszínre hozni. A gázexportot pedig a 2008-as 241 milliárdos szintről – ez magában foglalja mind a FÁK-térségbe, mind pedig az azon túli területekre irányuló szállításokat – évi 349–368 milliárdra kell növelni. Figyelmet érdemlő, hogy a stratégia a gázexport növekedésének lehetőségét elsősorban az ázsiai piacok keresletének jelentős bővülésében látja. És az is felettébb beszédes, hogy a terv a kőolaj tekintetében feltűnően szerény, a kitermelés kevesebb mint 10%-os bővülését reméli csak. Ráadásul húsz év távlatában. Mindez arra vall, hogy a moszkvai vezetés sem tartja kizártnak: Oroszország immár túl van olajkitermelése csúcspontján. És ha ez valóban így van, akkor jó időben felkészülni a nettó olajimportőri szerepre. Néhány elemző szerint ez akár már 10-15 éven belül is bekövetkezhet, vagyis Oroszország már a '20-as évek elején sem lesz képes saját kőolajszükségleteinek kielégítésére. Az elfogadott stratégia nem kifejezetten ambiciózus olajkitermelési tervei – kimondatlanul is – e felismerés belátását sejtetik. A teljes képhez azonban az is hozzátartozik, hogy az oroszországi olajkitermelés – szemben az olajfeldolgozással és a gázkitermeléssel – a 2008–2009-es krízis idején sem

esett vissza, sőt – nem kis meglepetésre – teljesítménye tovább nőtt.

A két évtizedre előretelítő dokumentum három fejlesztési szakasszal számol. Az első – a 2010 és 2015 közti időszakra vonatkozó – a jelenlegi krízis következményeinek felszámolását tekinti elsődleges céljának. A második – ez a 2015 és 2022 közti periódust fogja át – arra koncentrál majd, hogy az orosz energetikai komplexum elérje hatékonyságának maximumát. Míg az utolsó nyolc évben a stratégia azt tekinti elsődleges célnak, hogy minél szélesebb körben terjedjenek el és kerüljenek alkalmazásra az ún. alternatív energiafajták. Ugyanakkor a most elfogadott kormányzati stratégia – jellemző módon – az alternatív energia orosz energiaháztartáson belüli arányát még 2030-ban is csak 4,5%-ban szabja meg, többszörösével elmaradva attól, ahol a világ fejlettebb része akkor majd tartani fog.

Eközben az orosz energiaágazatnak a nem túl távoli jövőben még egy komoly kihívással kell szembenéznie. És ez a kihívás azzal a közelmúltban igazolást nyert technológiai újítással függ össze, amely lehetővé tette a földgáz palaretegekből történő, a korábbiaknál jóval hatékonyabb és olcsóbb kinyerését. E technológiai „ugrás” révén az Egyesült Államok az ún. palagázt immár fele akkora költséggel tudja kitermelni, mint amekkora az általa importált cseppfolyós gáz átlagára. Korábban az amerikai szakértők úgy látták, hogy az ún. palagáz aránya az Egyesült Államok gázfelhasználásában még 2030-ban is csak legfeljebb 10-12% körül alakul majd, de a közelmúlt reménykeltő technológiai fejleményei nyomán ezt a prognózist 50%-ra módosították. Mindezzel párhuzamosan jelentősen, mintegy 35%-kal megnövelték az amerikai gáztartalékokra vonatkozó adatokat is. Ennek következtében az Egyesült Államok földgáztartalékait ma 58 720 milliárd köbméterben határozzák meg. Ezek a fejlemények már önmagukban stratégiai súlyú változásokat sejtetnek. Ráadásul egyes szakértői vélemények szerint palagázt nemcsak az Egyesült Államokban lehet találni, de nagy valószínűséggel jelentős mennyiségben Lengyelországban, Németországban, Franciaországban és Svédországban is, sőt olyan Európán kívüli nagy energiafogyasztók területén is, mint amilyen Kína és India. Egyes

szakértői becslések szerint csak a lengyel tartalékok 12 000 milliárd köbmétert tehetnek ki.¹⁹ Ha ez igaz, úgy ez a mennyiség épp hatszorosa az egyik legnagyobb tartott orosz lelőhely, a sziberiai koviktai mező igazolt tartalékainak. Amennyiben az Egyesült Államokban kifejlesztett és hatékonynak bizonyult technológia viszonylag rövid időn belül eljut ezekre a potenciális kitermelőhelyekre, úgy nagy valószínűséggel akár már 6-8 éven belül is rendkívül komoly átrendeződés következhet be az európai gázpiacon. És ennek az átrendeződésnek Oroszország aligha lesz nyertese. Ha ehhez még azt is hozzáteesszük, hogy Kanada 2014-re az ún. olajhomokból történő olajkitermelését évi 225 millió tonnára szeretné bővíteni, úgy egyáltalán nem tűnik túlzásnak, ha a következő évtized végére az elemzők egy része az energia piacok tektonikus átrendeződését vizionálja. Így többek között annak lehetőségét is, hogy az Egyesült Államok lemondhat az eddigi OPEC-országoktól történő energiavásárlásairól, jelentős túlkínálatot teremtve ezzel az európai piacokon. És erre a helyzetre, amennyiben valóban kialakul, nem lesz egyszerű Moszkvának felkészülnie, ha lehetséges ez egyáltalán.

2.1. A GÁZSEKTOR PROBLÉMÁI

A 2009-es év nem a *Gazprom* éve volt. Jelentős mértékben esett mind a cég kitermelése, mind exportja, mind pedig bevétele. És komolyan meg kellett kurtítani a vállalat beruházási terveit is, miközben hitelállományát a tervezettnél jóval nagyobb mértékben bővítette. Ráadásul ez a hitelállomány már 2007 végén meghaladta a kritikusan magas, 60 milliárd dolláros szintet.²⁰ Ennek ellenére a *Gazprom* vezetése a 2009-re vonatkozó – eredetileg csak 3 milliárd dollárra tervezett – hitelfelvételét is kénytelen volt felülvizsgálni és több mint háromszorosára növelni.²¹

A gázkonzern – a számára rendkívül sikeres – 2008-as évben még csaknem 550 milliárd köbméter gázt hozott felszínre. A következő évre vonatkozó – még a válság előtt összeállított – tervekben pedig 561 milliárd köbméter kitermelése szerepelt. Ezeket a terveket azonban – párhuzamosan a válság oroszországi kiterjedésével, illetve az európai gázfogyasztás jelentős csökke-

nésével – folyamatosan módosítani kellett. Kezdetben úgy tűnt, hogy a visszaesés mértéke megmarad az 510–550 milliárd köbméter/év sávban, de aztán már március elejére világossá vált, hogy mindez nem tartható. Ekkor 492 milliárd köbméterre módosították a 2009-es tervet. A nyár végére azonban kiderült, hogy ennél is kisebb – mindössze 474 milliárd köbméter – lesz a gázipari óriás teljesítménye.²² A szövetségi Energetikai Minisztérium 2010 elején közreadott tájékoztatása szerint a cég végül még ennél szerényebb teljesítménnyel zárta az évet, merthogy 2009-ben mindössze 462,2 milliárd köbméter gázt hozott felszínre.²³ Ez a cég történetének abszolút mélypontja: 16%-kal kisebb a 2008-as eredményénél. Ha a *Gazprom* kitermelési adataihoz hozzáadjuk az ún. független kitermelők teljesítményét is, úgy a teljes orosz gázkitermelés 2009-ben – szemben az azt megelőző év 665 milliárd köbméteres eredményével – mindössze 582,4 milliárd köbméterig jutott.²⁴ Ez egyben azt is jelenti, hogy tovább folytatódott a *Gazprom* teljes orosz gázkitermelésen belüli részesedésének csökkenése. Ez a folyamat immár hosszabb ideje tart és évről évre többnyire 1-2%-os részesedésvesztéssel jár. Míg 2003-ban a *Gazprom* hozta felszínre az Oroszországban kitermelt földgáz 88%-át, addig 2008-ra ez lecsökkent 83%-ra. A 2009-es arány már a 80%-ot sem éri el.²⁵

Az orosz gázexport – ahogy a kitermelés is – a válság előtti években folyamatosan és ütemesen bővült. A *Gazprom* évek óta kizárólagos jogot élvez az oroszországi földgáz külső piacokon történő értékesítésére. Moszkva gázt egészen 2009 tavaszáig – amikor is üzembe állították az ország első gázcseppfolyósító üzemét a Szahalin-szigeten – csak és kizárólag európai piacokra szállított, valamint Törökországba. Ez az Európába szállított mennyiség – beleértve a törökországi szállításokat is, ám külön kezelve a három balti állam és a FÁK-térség piacait – 2004-ben még csak 140,5 milliárd köbméter volt, hogy aztán e mennyiség a válság előtti időszakban évente 2–7 milliárd köbméterrel növekedjék. Ez a folyamat egészen 2008-ig tartott. Ekkor érte el Oroszország a posztsovjet térségen túli gázexportjának mind mennyiségi, mind bevételi csúcspontját. Az ebben az évben szállított mennyiség 158,8 milliárd köbméter volt, miközben Moszkva gázértékesítésből származó exportbevétele elérte a 65 milliárd dol-

lárt. Ez az utóbbi rendkívül komoly növekedést jelentett. És nemcsak 2004-hez képest, amikor a *Gazprom* exportból származó bevétele még csak 18,3 milliárd dollárnál tartott, de 2007-hez képest is, amikor a külső piacokon értékesített gázért Moszkva csaknem 40 milliárd dollárt szedett be. A 2008-as csúcsponthoz képest a 2009-es év jelentős visszaesést hozott.²⁶ Az exportmennyiség a 2004-es szintre esett vissza, vagyis nem lett több 140 milliárd köbméternél, míg a bevételek a 2007-es teljesítményt ismételték, vagyis alig haladták meg a 40 milliárd dollárt. Ez az exportmennyiség tekintetében több mint 11%-os, míg a bevételekben majdnem 40%-os visszaesést jelentett.

Ilyen körülmények között egyáltalán nem meglepő, hogy a *Gazprom* kénytelen volt fejlesztési terveit is újragondolni. Eredetileg azzal számoltak, hogy 643 milliárd rubelt, vagyis durván 20-21 milliárd dollárt fordítanak 2009-ben a beruházásokra. Ez a terv azt feltételezte, hogy a fejlesztési pénzek többé-kevésbé egyenlően oszlanak majd meg a szállítási és tárolási kapacitások (308 milliárd rubel), illetve a kitermelési terület (327 milliárd rubel) között. A válság azonban közbeszólt, így jelentősen – közel harmadával – vissza kellett fogni a beruházási terveket. Ennek következtében elsősorban a kitermelési képességek bővítésével összefüggő kiadásokat kurtították meg (142,9 milliárd rubelre), míg a szállítással és tárolással kapcsolatos költségeket szinte teljesen érintetlenül hagyták (300,4 milliárd rubel).²⁷ Mindezek miatt – még ha a Kreml ki is tart elszánt és határozott politikai retorikája mellett – továbbra is számos kérdés és kétség merül fel az orosz szállítási kapacitások jelentős bővítését célzó moszkvai tervekkel kapcsolatban. Épp ezért érdemes ezeket külön is megvizsgálni.

2.2. MOSZKVA GÁZVEZETÉKTERVEI

Oroszország a 2000-es évek derekától, élén – a hol államfőként, hol miniszterelnökként funkcionáló, ám mindkét hiposztázisában az ország első számú vezetőjeként elismert – Putyinnal arra tesz kísérletet, hogy olyan új szállítási útvonalakat építsen ki Nyugat-Európa felé, amelyek a Moszkva számára politikai kockázatokat

jelentő tranzitállamokat megkerüli, illetve kiiktatja. Ennek a nagyszabású tervnek két pillére van, a Balti-tenger alján fektetendő *Északi Áramlat* és a Fekete-tenger mélyén megépítendő *Déli Áramlat*. Az előbbi végső kapacitása 55 milliárd köbméter/év lesz, míg az utóbbi – már amennyiben megépül – 63 milliárd köbméter. A két áramlat megépítésével Moszkva eredetileg két célt szeretett volna elérni. Egyrészt szeretete volna általuk a ma meglévő – Ukrajnán és Belorusszián áthaladó – szállítási kapacitásait jelentősen bővíteni, jórészt azért, mert a globális válság előtti időszakban komolyan lehetett feltételezni, hogy az Európai Unió országainak gázimportigénye már 2020-ig is legkevesebb évi 100 milliárd köbméterrel bővül majd. E növekvő kereslet jelentős részének kielégítését pedig Oroszország szeretete volna e felettébb lukratív piacon megszerezni. Másrészt Moszkva ezekkel az elkerülő vezetékekkel olyan új kapacitásokhoz is szeretett volna jutni, amelyekkel részben tehermentesítheti a már évtizedek óta működő ukrán rendszert és a '90-es évek végén üzembe állított, Belorusszián áthaladó *Jamal*-vezetékét. Elvileg a két áramlat megépítésével Moszkva azt is megteheti – már amennyiben a következő 10-12 évben nem fog érdemben bővülni Európa gázimportigénye –, hogy a ma Ukrajnán áthaladó évi 110-120 milliárd köbméternyi gázt ezekre a tenger alatti rendszerekre terelje át. Ennek ugyan kicsi az esélye, de egyelőre nem is lehet kizárni. Ha azonban mindez bekövetkezne, az rendkívül súlyosan érintené Ukrajnát.

Pillanatnyilag azonban úgy fest, hogy a *Gazprom* a bizonytalan európai gázpiaci kilátások miatt csak egyetlen projektre koncentrálna, ez pedig az *Északi Áramlat*. E vezeték megépítésének – szemben déli társánál – mindig is jóval komolyabbak voltak az esélyei, többek között azért is, mert Moszkvát Európa legerősebb gazdasága, a német segítette – és segíti ma is – ebben. Ráadásul, már 2007 őszére az is kiderült, hogy a vezeték megépítésében nemcsak Németország érdekelt közvetlenül, de Hollandia is. A németalföldi állam gázcége, a *Gasunie* ugyanis ekkor jelentette be, hogy az *Északi Áramlat* két német tulajdonosától – az *E.ON Ruhrgast*-tól és a *Wintershall*-tól – a részvények 4,5-4,5%-át megveszi. Ezzel ki is alakult az *Északi Áramlat* tenger alatti szakaszának tulajdonosi szerkezete, a *Gazprom* 51%-os, a két német cég

20-20%-os, míg a holland gázipari vállalat 9%-os részesedésével. De ez a szerkezet távolról sem tekinthető véglegesnek, miután a francia *GDF Suez* 2009 őszén azzal a bejelentéssel lépett a nyilvánosság elé, hogy előrehaladott tárgyalásokat folytat az Északi Áramlathoz történő csatlakozásáról.²⁸ A hollandok, majd a franciák – valószínűsíthető – belépése a projekt tulajdonosi körébe tovább erősítette a terv megvalósulásának esélyeit. Amit csak tovább növelt Dánia és Svédország 2009. őszi bejelentése: nem látják környezetvédelmi akadályát annak, hogy a tengeri talapzaton lefektessék a vezetéket. Ezután a projekt megkapta a német és orosz, végül pedig a finn engedélyeket is, és 2010 elején – minden jel szerint – megkezdődhet a vezeték tenger alatti szakaszának telepítése. Pillanatnyilag minden arra vall, hogy 2011 végére vagy legkésőbb az azt követő év derekára sikerül a vezetéket megépíteni és üzembe állítani. Ugyanakkor – többek között épp a globális válság következményeként, de nemcsak emiatt – jelentős mértékben elbizonytalanodott a Déli Áramlat jövője.

2.2.1. Megépiül-e a Déli Áramlat?

Ahogy a Nabucco, úgy a Déli Áramlat kapcsán is – kezdet kezdetétől – számos kétség és kérdés merült fel a projekt életképességét illetően. Igaz, ezek a kétségek egészen más természetűek voltak, mint az Európai Unió által támogatott vetélytársáé. Egy dolog azonban mindig is bizonyosnak tűnt: Moszkva, ha elszánja magát – kerüljön az bármennyibe is –, meg tudja majd építeni a vezetéket, mert lesz hozzá elég pénze, gáza és – a bonyolult műszaki feladatot megoldani képes – technológiája is. Az utóbbira az olasz energiaóriás, az *ENI* együttműködési készsége a biztosíték. És aztán 2008 nyarán Oroszországot is elérte a gazdasági világválság: az addig imponáló valutatartalékok kezdtek drámai ütemben apadni. Már csak ezért sem okozhatott komolyabb meglepetést az a 2008 végén az orosz energetikai szaksajtóban megszólaltatott hír, hogy a Déli Áramlat megépítésének terve nem – vagy legalábbis felettebb sajátosan – szerepel a *Gazprom* Igazgatótanácsa által megtárgyalt stratégiai fejlesztési tervben. Létezik ugyanis egy olyan terv – *Az oroszországi gázszektor fejlesztésének generális vázlat (2008–2030)* [*Generalnaja szhema razvityija gazovoj otraszli RF (2008–2030)*] –, amely többszöri átdolgozás után

2008 végén került az energiaügyi minisztériumhoz, azzal, hogy a dokumentum végleges változatát rövid időn belül a kormány áttekinteni és elfogadja.²⁹

Ez az átfogó, a gázszektor minden releváns kérdését tárgyaló fejlesztési terv több szempontból is felettebb figyelmet érdemlő. Ebből a tervből ugyanis nemcsak a 2006-ban beharangozott nyugat-kínai *Altaj-vezeték* hiányzik, de hiányzik a közép-ázsiai gázt Oroszország felé „kiszippantó”, a jelenlegi szállítási kapacitásokat jelentősen kibővítő, ún. *Kaspi-tenger menti* vezeték terve is. És ami számunkra a legérdekesebb: szerepel ugyan a dokumentumban a Déli Áramlat, ám csak annak oroszországi szárazföldi szakaszával (2400 km). Eközben egy szó sincs a 900 km-es tenger alatti szakasról és az európai nyomvonalról, illetve az azzal kapcsolatos orosz feladatokról.³⁰ Ezzel szemben ott van a dokumentumban az Északi Áramlat mind a szárazföldi oroszországi szakaszával (917 km), mind a tengerfenéki részével (1200 km). Ráadásul, ez a vezeték úgy szerepel a fejlesztési tervben, mint aminek 2011 és 2012 között el is kell készülnie. (Az Északi Áramlat szárazföldi szakaszát már 2006-ban elkezdték építeni, a tenger alatti pedig 2010 elején tervezik elindítani.) Ezzel szemben a Déli Áramlathoz tartozó 2400 km-es oroszországi szárazföldi szakaszból még egyetlen métert sem fektettek le, ami érthető is, hiszen a stratégiai fejlesztési tervben az oroszországi szárazföldi szakasz átadásának tervezett időpontja 2015 és 2024 közti dátummal van feltüntetve.³¹ Ez több mint elgondolkodtató. De ami még ennél is árulkodóbb az az, hogy miközben a 2008 és 2030 közti időszakban Moszkva mintegy 21-27 ezer km-nyi magisztrális gázvezetéktervet tervez lefektetni, aközben mindössze két jelentős gáztartalékkal rendelkező mező termelésbe történő bekapcsolásáról tesz említést. Ez pedig a Jamal-félszigeten található *bovanyenkovói* mező és a Barents-tengeren lévő *Stokman*-gázlelőhely. A Déli Áramlatot feltöltő lehetséges kitermelőhelyek üzembe állításával kapcsolatban semmi bizonyosat nem állít a dokumentum. Mindez arra vall, hogy Moszkva – érzékelve pénzügyi nehézségeit, valamint az európai gázigények visszaesését, illetve azok középtávon is csak igen mérsékeltten bővülő növekedését – csak egyetlen gigaprojekt megvalósítására koncentrál, ez pedig az Északi Áramlat, illetve az azt feltölteni hivatott mezők feltárása

és termelésbe állítása. Ami pedig a Déli Áramlat kapcsán történik, az nem más, mint annak a képzetnek a hitelt érdemlő fenntartása, hogy Moszkva kész és képes a vezeték megépítésére – ami egyébként megfelel a tényeknek –, miközben ezt még maga sem döntötte el, vagy ha el is döntötte, ez a döntés egyelőre sokkal inkább hajlik a nem megépítés, mintsem a költséges vezetékfektetés felé. És ezen a helyzeten érdemben semmit nem változtat az a 2009. május közepén Szocsiban tett bejelentés – és az olaszokkal aláíratott közös szándéknyilatkozat –, hogy a felek az eddig tervezett 31 milliárd köbméter/év kapacitást 63 milliárdosra tervezik bővíteni.³² Ez nem több merő retorikánál, a „hitelt érdemlő képzet” további erősítésénél. Elég megnézni a legutóbbi, projekttel kapcsolatban született dokumentumok tartalmát – és ez alól nem jelent kivételt a 2009. március elején aláírt magyar–oroszmegállapodás sem –, hogy világossá váljék: Moszkva időt akar nyerni, mert számos fontos kérdésben nem lát világosan, és ezért próbálja időben egyre inkább eltolni a végső döntést.

2.2.2. Mekkora lesz az EU országainak gázfogyasztása?

Moszkva többek között azért is halogatja a kötelező érvényű végső döntés meghozatalát, mert maga sem biztos abban, hogy valóban szüksége lesz a Déli Áramlatra. És ennek több oka is van. Az első, s talán a legfontosabb, hogy egyáltalán nem biztos Európa gázfogyasztásának korábban feltételezett növekedése. Oroszországról máig hajtogatják, hogy az EU gázimportigénye 2020-ra legkevesebb évi 100 milliárd köbméterrel fog nőni. Ez azonban erősen kétséges. Az EU 2008 novemberében közreadott új energiapolitikai koncepciója ugyanis azzal számol, hogy amennyiben az abban foglaltakat sikerül teljesíteni – a fajlagos energiaigény csökkentésével, a megújuló energiafajták arányának növelésével, az EU belső energiaforrásainak fokozottabb kihasználásával, etc. –, úgy stratégiai értelemben egészen új helyzet jönne létre. Az EU-koncepció ugyanis azzal számol, hogy bizonyos feltételek teljesülése esetén 2020-ig sikerül szinten tartani, vagy csak igen korlátozott mértékben növelni az EU országainak jelenlegi gázimportigényét. (Ez az igény ma nettó évi 290 milliárd köbméter.) Az EU-koncepció ugyanis azt feltételezi, hogy 61 dollár/hordó kőolajár mellett – az új energetikai koncepció megvalósulása esetén

– az EU országainak 2020-ban csak 337 milliárd köbméter/év nettó gázimportszükséglete lesz. De amennyiben a kőolaj átlagára 100 dollár/hordó szintre emelkedne, úgy mindez olyan „fegyelmző erővel” bírna, hogy a mai európai gázimportigény nemhogy nőne, épp ellenkezőleg, némiképp csökkenne. Vagyis egyáltalán nem elképzelhetetlen, hogy a következő 11-12 évben az EU gázimportigénye mindössze évi 45-55 milliárd köbméterrel vagy még ennél is kisebb mértékben bővül.³³ Ha pedig ez így lesz, akkor nincs szükség arra a sok, ma napirenden lévő tervezett vezetékre. E pótlólagos igény teljesítésének szállítását ugyanis az Északi Áramlat önmagában képes lesz megoldani a maga 2x27,5 milliárd köbméteres kapacitásával. És akkor még nem beszélünk arról, hogy a ma is működő három nagy Európa felé tartó szállítási rendszeren át – vagyis Fehéroroszországon, Ukrajnán és Törökországon keresztül – Moszkva évente 185-189 milliárd köbméter földgázt tudna eljuttatni, miközben a ténylegesen szállított mennyiség – mind 2007-ben, mind 2008-ban – legalább 30-35 milliárd köbméterrel maradt el ettől.³⁴ Ha ehhez még azt is hozzátesszük, hogy e szárazföldi rendszerek kapacitását már viszonylag kis ráfordítással is jelentősen tovább lehetne bővíteni, akkor az is világossá válik, hogy az orosz projektek is politikailag motiváltak, vagyis Moszkvának azokat a félelmeit és rossz tapasztalatait tükrözik, amelyeket Lengyelországgal és Ukrajnával kapcsolatban az elmúlt két évtizedben szerzett. A Fehéroroszországon és Lengyelországon áthaladó *Jamal*-vezeték eredetileg is tervezett második ága a rendszer mai 33 milliárdos áteresztőképességét megduplázná. Ráadásul az ehhez szükséges kompresszorállomásokot már az első vezetékág megépítésekor telepítették, így ez nem jelentene plusz költségeket. Moszkva nézőpontjából azonban Lengyelország komoly kockázati tényező, ezért inkább kész többet fizetni, csak hogy kikerülhesse Varsót. Ami pedig az ukrajnai rendszert illeti, az elvileg – ha nem lenne ilyen műszaki állapotban – már ma is évi 178 milliárd köbméter gáz áteresztésére lenne képes, vagyis a jelenlegi névleges teljesítménynél csaknem 40 milliárddal többre. Kijevben azonban Moszkva Varsónál is kevésbé bízik, így csak abban az esetben támogatja az ukrajnai rendszer felújítását, ha ebben maga is részt vehet, és a megújított rendszer működését részben maga is köz-

vetlenül felügyelheti majd. Ilyen körülmények között szenzációként hatott az ukrán külügyminiszter 2009 decemberében tett nyilatkozata. Petr Porosenko a *Zerkalo Nyegyeli* c. ukrán hetilapnak adott terjedelmes interjújában ugyanis kifejtette, hogy Kijev kész Moszkvával együttműködni az ukrán vezetékrendszer kapacitásának bővítésében.³⁵ Ez a kapacitás néhány kiegészítő vezetékág nyugat-ukrajnai megépítésével meglehetősen olcsón – legfeljebb 2 milliárd dollár befektetésével – jelentős mértékben bővíthető lenne. Az ukrán külügyminiszter azt is egyértelművé tette, hogy – miközben a már létező ukrán vezetékrendszer tulajdonlásáról Kijev semmilyen módon sem hajlandó tárgyalni – a megépítendő kiegészítő ágak közös tulajdonba vételétől egyáltalán nem zárkózik el. Ha erről az érintett felek az ukrainai elnökválasztások után meg tudnának egyezni – és ennek esélye jelentősen megnőtt a választási eredmény ismeretében –, úgy a drága Déli Áramlat végképp feleslegessé válna. Ehhez azonban kölcsönösen felelős magatartásra és kölcsönösen elfogadható garanciákra lesz szükség. Ennek kidolgozásához azonban idő kell. Ez a körülmény is azt valószínűsíti, hogy Moszkva halogatni fogja a Déli Áramlattal kapcsolatos végső döntését, mert előbb meg akar győződni arról, hogy lehet-e kölcsönösen megnyugtató megoldást találni az ukrainai tranzit konszolidálására az elnökválasztások utáni új ukrán vezetéssel. Ha úgy látja, hogy igen, akkor előbb tovább tolja a tenger alatti vezetékre vonatkozó döntést, sőt idővel akár ejtheti is majd azt. És az is egyértelmű, hogy egy ilyen forgatókönyv szolgálná leginkább Magyarország érdekeit is.

Eközben a teljes képhez az is hozzátartozik, hogy az EU államainak gázimportigényét, illetve annak várható bővülését, nemcsak Oroszország szeretné szállításaival „lefedni”, de más jelentős gázbeszállítók is, így Norvégia, Algéria és a cseppfolyós formában mind nagyobb mennyiséget szállító Katar és Nigéria is. Katar 2009-ben 67%-kal növelte gázcseppfolyósító kapacitását, ami azt jelenti, hogy immár évi 167 milliárd köbméter gáz cseppfolyósítására képes.³⁶ Eközben az EU-országi is jelentősen növelték a cseppfolyós gáz fogadására és „visszaalakítására” alkalmas termináljaikat. Ezek kapacitása ma már eléri az évi 70 milliárd köbmétert. És mindegyik egy olyan évben került sor, amikor az EU 27 tagállamának gázfogyasztása 44 milliárd köbméterrel,

vagyis 7,3%-kal esett vissza.³⁷ És akkor még nem tettünk említést a palagáz észak-amerikai kitermelésének megugrásáról és az ezzel összefüggésben várható jelentős piaci átrendeződésről. Ilyen körülmények között Oroszországnak nagyon kell kapaszkodnia ahhoz, hogy gázimportőri pozícióit Európában megőrizze. Moszkva részesedése ugyanis az EU mai 27 tagállamának együttes gázimportjából a '80-as évek elejéhez képest – a közhiedelemmel ellentétben – nem nő, hanem folyamatosan csökken. Ez az arány 1980-ban még 80%-os volt, míg 1995-ben 64%-os, 2007-ben pedig már „csak” 41%-os, míg 2008-ban már a 40%-ot sem érte el.³⁸ Igaz, a „kiszolgáltatottság” mértékének csökkenése nem azonos arányban oszlik meg a tagállamok között. Miközben Nyugat-Európa államai esetén az elmúlt két-három évtizedben jelentősen nőtt a nem orosz beszállítók részesedésének aránya, mindez nem mondható el Kelet-Közép-Európa országairól. Ezt a helyzetbeli aszimmetriát hiba lenne figyelmen kívül hagyni.

2.2.3. Merre jön az orosz gáz: Ukrajnán át, avagy a Déli Áramlaton?

A közkeletű vélekedéssel szemben továbbra sem tűnik igazottnak, hogy Moszkva a „köztes Európa”, vagyis az egykori szatellit államok tekintetében élne az energiafegyverrel, vagyis szállítási feltételül politikai elvárásokkal állna elő. Az azonban kétségtelen, orosz részről kitüntetett jelentőséget tulajdonítanak annak, hogy a térség országai milyen mértékben tekinthetők megbízható tranzitállamoknak. Moszkva számára ugyanis nem ezek a köztes régióban lévő országok jelentik energiaszállításaik legfontosabb piacát, hanem Európa olyan kulcsállamai, mint Németország, Franciaország és Olaszország.³⁹ A „köztes Európa” országaiban – miután ez semmiféle társadalmi támogatottsággal nem találkozik – Oroszország politikai befolyásnyerésének – legyen bármennyire erős is az energiafegyver – nincs esélye. Mindez nem mondható el a FÁK-térségről. Következésképpen minden, az energiaszállításokkal összefüggő üzleti, avagy technológiai természetű konfliktus azonnal politikai színezetet nyer, hol alappal, hol alap nélkül. És miután a bizalmatlanság tartós, erős és kölcsönös, hosszú időn át kevés esélye volt annak, hogy a stratégiaileg legfontosabb ukrán útvonal tekintetében a felek – Moszkva és Kijev – komp-

romisszumra tudjanak jutni. Ez a helyzet azonban megváltozhat az ukrainai elnökválasztások után. És az eredmény ismeretében immár az sem zárható ki, hogy az új elnök, Viktor Janukovics ne lenne kész visszatérni a 2004-ben már-már megvalósult nemzetközi konzorcium tervéhez. Akkor egy orosz–ukrán–német közös vállalkozás kontúrjai kezdtek kirajzolódni, de az utolsó pillanatban az akkori elnök, Leonyid Kucsma meghátrált. Ma azonban e terv újra aktuális lehet. Nagyon is valószínű, hogy Janukovics – a decemberi Porosenko-interjú megvaladva – már a teljes szállítási rendszerrel lesz kész mind Oroszországgal, mind az EU-val tárgyalni és egy közös konzorciumot kialakítani. Persze távolról sem biztos, hogy mindez meg is valósul, de – ahogy erre már korábban is utaltunk – nyilvánvalóan ez lenne a legjobb és legolcsóbb megoldás. Az ukrán rendszer – technológiai, üzleti és politikai – „átjárhatóvá tétele” kerülne ugyanis a legkevesebbe.

A kiinduló helyzet több mint nyilvánvaló: Kijev – szuverenitását féltve – nem szeretné, ha Moszkva bármilyen formában is lehetőséget kapna az ukrán magisztrális vezetékek akár csak részleges felügyeletére is. Moszkva pedig már jó ideje nem bízik abban, hogy ukrainai „jelenléte” nélkül nem érik majd újra és újra meglepetések. Ezek nehezen vagy egyáltalán nem feloldható érdekellentétek. Eredetileg e feloldhatatlannak tűnő konfliktus reménybeli „áthidalására” találta ki Moszkva a Déli Áramlat tervét. Ez a projekt – kezdet kezdetétől – mindenekelőtt arra kellett, hogy Oroszország komoly nyomás alá vonhassa Kijevet. (Mind ezek dacára alapvető félreértés azt gondolni, hogy e moszkvai projekt a Nabucco ellen jött létre.⁴⁰ Nem erről van szó, még akkor sem, ha 2007 nyarától erősen átpolitizálódott a két projekt versenye. A Nabucco „elsüllyesztéséhez” ugyanis – bármennyire kellemetlen is ezt belátni – egyáltalán nem kell a Déli Áramlatot megépíteni. Moszkva kezében számos olyan eszköz van, amivel ez könnyen elérhető, és el is fogja érni, ha az ukrán tranzit ügyében nem születik számára is elfogadható megoldás, vagy ha északi vezetékfektetési tervét végül – annak valamilyen fázisában – mégiscsak megpróbálnák lefékezni, avagy ellehetetleníteni. És persze a Nabucco „meglékeléséhez” a *Szurgutnyeftye gaz* MOL-részvényvásárlásaira sem volt szükség. Orosz nézőpontból rég rossz lenne, ha Moszkva csak a MOL ügyeibe történő betekintés-

sel jutna olyan információkhoz – illetve befolyásolási képességhez –, amivel hatékonyan „torpedózhatná meg” a Nabuccót. Hiba lenne efféle illúzió rabjává válni!

Az elmúlt hónapok fejleményei a korábbiaknál is világosabban mutatják, hogy Moszkva első számú célja az ukrán tranzit biztonságának szavatolása, és ezért még anyagilag is kész áldozni. Az azonban végtelenül ingerültté teszi, amikor azzal szembe-sül, hogy az ukrán tranzitrendszer felújításából és majdani működtetéséből kizárják. Nyilván ennek a helyzetnek tulajdonítható, hogy Moszkva emeli a tétet, és azt mondja: lesz Déli Áramlat, mégpedig kétszer akkora kapacitással, mint ahogy azt eredetileg terveztük. És aligha kétséges, hogy amennyiben az ukrán tranzit ügyében nem lesz Moszkva számára is elfogadható megoldás, úgy mindent megtesz majd azért, hogy ezt az irracionálisan drága projektet megvalósítsa. (Ma úgy fest, hogy csak a tenger alatti 900 km-es szakasz 10 milliárd dollárba kerül, míg az európai szárazföldi szakaszok – az északi és déli ág együttesen – további 22 milliárd dollárba. És akkor még nem beszéltünk az Oroszországban megépítendő 2400 km-es szárazföldi fektetésről, ami további 5-10 milliárd dollárt emészt majd fel.) És ha e projekt létrejön, az árát valakiknek ki fogják számlázni. Leginkább az ukránoknak. Kijev többszörösen is megérzi majd e helyzet következményeit. Egyrészt Moszkva a tranzitszállítások mind nagyobb arányát fogja az eddigi ukrán útvonalról az Északi és a Déli Áramlatra átte-relni. Ha valóban megépül a 63 milliárd köbméteres teljesítményű elkerülő vezeték és az Északi Áramlat mindkét szála, úgy orosz részről teljesen „kiszárítható” lesz az ukrán tranzitrendszer. És ez érzékeny veszteség lesz Ukrajnának, ahol a költségvetés 17-18%-a származik a tranzitdíjakból. De a Déli Áramlat magas árát nemcsak ezen a módon fogják Kijevvel megfizettetni. Oroszország ugyanis nem nagy költséggel bármikor „megbillentheti” Ukrajna belső stabilitását. És sem Európa, sem az Egyesült Államok nem lesz abban a helyzetben, hogy hatékony védelmet biztosítson Kijevnek.

Ami pedig Magyarországot illeti, nos nem egyszerű a helyzete-tünk. A számunkra is legjobb megoldás megvalósulására ugyanis kevés az esély. Ez az ukrán útvonal konszolidálása lenne. Ha ez nem sikerül, akkor vagy marad minden a régiben, és időről időre

jönnek majd a soros gázcsaták és gázvizériák, vagy megépül az irracionálisan drága Déli Áramlat. És akkor ennek árát nemcsak Kijevvel, de Délkelet-Európa államaival is kifizettetik. Mit tehetünk ebben a helyzetben? Nem sokat, de két dolgot mindenképpen. Egyrészt a magunk szerény eszközeivel nem az ukrán–oros viszony élezésére játszunk, hanem azokat erősítjük, akik belátják és támogatják, hogy az Ukrajnán áthaladó tranzitút vonal helyzetének – Moszkva és Kijev által egyaránt elfogadható – konszolidálása a legjobb és a legolcsóbb megoldás. Másrészt pedig mindent megteszünk azért, hogy a lehető leggyorsabban észak–déli irányú vezetékek épüljenek a régiókban, ezzel is megbízhatóbbá és rugalmasabbá téve ellátásunkat. Hogy ebben a tekintetben mit érünk el, az jó részt tőlünk, és nem másoktól függ. Végül, de nem utolsósorban, a novemberi EU-s energiakoncepciónak megfelelően mindent meg kell tennünk külső energiafüggésünk csökkentéséért. Ezt se fogja helyettünk senki megcsinálni.

Az orosz földgáz létező és tervezett szállítási útvonalai Európa felé (2007)

A jelenlegi kapacitás A ténylegesen szállított mennyiség

LÉTEZŐ VEZETÉKEK/VEZETÉKRENDSZEREK

UKRÁN GÁZVEZETÉKRENDSZER	136/140 milliárd köbméter/év	112/117 milliárd köbméter/év
JAMAL-VEZETÉK	33 milliárd köbméter/év	33 milliárd köbméter/év
(a BELORUSZ GÁZVEZETÉKRENDSZER egésze)	55 milliárd köbméter/év	50 milliárd köbméter/év)
KÉK ÁRAMLAT	16 milliárd köbméter/év	8 milliárd köbméter/év
ÖSSZESEN	185/189 milliárd köbméter/év	153/158 milliárd köbméter/év

TERVEZETT VEZETÉKEK/VEZETÉKBŐVÍTÉSEK

ÉSZAKI ÁRAMLAT	55 milliárd köbméter/év
DÉLI ÁRAMLAT	63 milliárd köbméter/év
JAMAL–2	33 milliárd köbméter/év
UKRÁN RENDSZER BŐVÍTÉSE	40 milliárd köbméter/év
KÉK ÁRAMLAT–2	8 milliárd köbméter/év
ÖSSZESEN	199 milliárd köbméter/év

2.3. AZ OLAJSZEKTOR HELYZETE

Eközben az olajkitermelés tekintetében – válság ide, válság oda – Oroszország megőrizte nemzetközi vezető pozícióját. A szektor teljesítménye – miközben az orosz gazdaság legtöbb ágazata súlyos recesszióval küzdött – 2008 júliusától folyamatosan bővült, komolyan meglepve ezzel a legtöbb elemzőt. Az orosz Energetikai Minisztérium 2009 elején kiadott prognózisa ugyan 0,4%-os éves növekedéssel számolt, de a független elemzők többsége 5-6%-os visszaesést várt. Ehhez képest nem kis meglepetést okozott, hogy az orosz kőolaj-kitermelés 2009-ben 1,2%-kal nőtt. Ezzel az éves kitermelés elérte a 494,2 millió tonnát, ami jobb, mint az eddig csúcsnak tekintett 2007-es eredmény (491 millió tonna). A napi kitermelés átlaga pedig meghaladta a 9,92 millió hordós szintet, ami messze megelőzte Szaúd-Arábiát, ahol a napi mennyiség 8 millió hordó körül alakult. Eközben a kőolajexport a kitermelésnél is gyorsabban növekedett. Bővülése 1,8%-os volt, és elérte a 247,4 millió tonnát.⁴¹

A kitermelési adatok – valamint a kőolajexport – kedvező alakulása némileg mérsékelni tudta az orosz gazdaságot sújtó, válsággal összefüggő negatív hatásokat. Az ágazat erre többek között azért lehetett képes, mert a kőolajszektor adja az orosz GDP 15-16%-át, míg az adó- és vámbevételek csaknem negyedét. És ahogy már korábban utaltunk erre, az orosz exportszerkezetben az ún. fűtő- és energetikai komplexum teszi ki annak több mint kétharmadát (66-69%). Ám e kétharmad több mint felét – legalábbis a válságot megelőző években – épp a feldolgozatlan kőolaj exportja (34-35%) adja, míg a fennmaradó részen a kőolaj-származékok (17%) és a földgáz értékesítése (15%) osztozik.⁴² Vagyis attól még, hogy Európa jelentős része érzékenyen reagál az orosz földgázszállítások alakulására, azok csökkenése messze nem érinti oly mértékben Oroszország bevételeit, mint ahogy érintené mindez a kőolajexport visszaesése esetén. Ráadásul a 2009-re vonatkozó előzetes adatokból az is kiderül, hogy a feldolgozatlan kőolaj exportjából származó költségvetési bevételek aránya a korábbiakhoz képest is tovább nőtt a kőolaj-származékok és a földgáz eladásából származó bevételekhez képest. Az előzetes adatok szerint ugyanis a fűtő- és energetikai komplexumból be-

folyó teljes költségvetési bevétel 2009. december közepén elérte az 1827 milliárd rubelt, amiből a meghatározó tételt a nyers kőolaj exportjából származó bevételek adták (1100 milliárd rubel, ami 60,2%-nak felel meg). Eközben a kőolajszármazékok és a földgáz külső piacokon történő értékesítéséből adódó bevételek ennél jóval szerényebben alakultak, míg a kőolajszármazékok eladásából 349 milliárd rubel (19,1%) folyt a központi büdzsébe, addig a gázexportból 378 milliárd rubel (20,7%).⁴³

A kőolajágazat 2009-ben még egy fontos sikert könyvelhetett el, amikor az orosz miniszterelnök december 28-án átadta a Kelet-Szibéria–Csendes-óceán-kőolajvezeték első, mintegy 2700 km-es szakaszát. A kelet-szibériai Tajsetből induló és az amuri területen található Szkorovogyinóig tartó vezeték azért érdemel kitüntetett figyelmet, mert ez az első olyan orosz magisztrális vezeték, amely nem keletről nyugatra tart, hanem épp fordítva: nyugatról keletre szállít szénhidrogént. Ilyen korábban se a földgáz, se a kőolaj tekintetében nem állt Oroszország rendelkezésére. A vezeték kezdeti kapacitása 30 millió tonna/év, amit 2015-ig szeretnének 50 millióra bővíteni. A teljes kapacitását pedig majd 2020-ban éri el, amikor már évente 80 millió tonna kőolajat szállítanak benne. Ehhez azonban még meg kell építeni a Szkorovogyinótól a Csendes-óceán partján lévő Kozminóig tartó újabb, 2100 km-es vezetékszakaszt.⁴⁴ A tervek szerint ezt néhány éven belül teljesíteni is fogják, így ezt követően nem kell vasúti tartálykocsikba áttölteni a délkelet-ázsiai piacokra tartó orosz kőolajat. Beszédes, hogy a most átadott vezeték jelenlegi kapacitása lényegében megegyezik a Druzsba-kőolajvezeték déli ágának nominális teljesítményével. Ez a déli ág ugyanis elvileg 30 millió tonna kőolaj évi szállítására képes, ám már jó ideje kapacitásának csak legfeljebb felét (15 millió tonna/év) használják ki.

Putyin azonban nemcsak egy hosszú vezetékszakaszt adott át decemberben, de egy nagy kapacitású tengeri kikötőt is. A Vlagyivosztk szomszédságában található Kozmino, illetve az ott felépített kikötő végre lehetőséget ad Oroszországnak arra, hogy komoly szereplőként jelenjék meg a délkelet-ázsiai olajpiacon. A vezetékszakasz és a modern kikötő átadása kapcsán fontos ugyanakkor emlékeztetni arra, hogy e vezeték megépítésének terét először Mihail Hodorkovszkij, a *Jukosz*-olajcég egykori tulaj-

donosa vetette fel, azzal a lényeges különbséggel, hogy a vezeték nem orosz területen érte volna el az óceánt, hanem kínain, mert hogy az lényegesen olcsóbb lett volna. A Kreml viszont nem akart kiszolgáltatott helyzetbe kerülni és Pekinggel folyamatos alkura kényszerülni. Helyette vállalta a jóval drágább oroszországi nyomvonal megépítését.⁴⁵ Számos jel mutat arra, hogy Moszkva elsősorban stratégiai jelentőséget tulajdonít e vezetéknek. Nehéz lenne ugyanis e nélkül magyarázatot találni arra, hogy miért kell – a 360 milliárd rubelért, azaz mintegy 12 milliárd dollárért megépített vezetéken – olyan kedvezményeket adni, mint amelyeket a *Transznyefty* ad klienseinek. A december végén hivatalosan megállapított szállítási tarifa ugyanis tonnánként 1598 rubel, vagyis durván 53 dollár, miközben a *Transznyefty* néhány hónappal korábban még azt állította, hogy az új vezetéken történő szállítás önköltsége legkevesebb 130 dollár/tonna lesz. Mi következik mindebből? Mindenekelőtt az, hogy Moszkva szeretné olaj-exportjának egy jelentős részét ázsiai piacok felé terelni. És ha ennek az az ára, hogy kedvezményes szállítási tarifát kell szabni, hát akkor megteszi ezt. A *Transznyefty* pedig majd megpróbálja az itt felmerülő veszteségeit az európai irányban kompenzálni. Mindenesetre a kínaiak elégedettek lehetnek: Moszkva derekasan dotálja a feléjük tartó szállításokat.

Egy biztos, a válság idején Putyin három stratégiai súlyú tervéből – Északi és Déli Áramlat, valamint a kelet-szibériai kőolajvezeték – kettő megvalósulni látszik. Egyrészt jelentős mértékben előrehaladt a kelet-szibériai kőolajvezeték fektetése, másrészt pedig megvalósulásának döntő fázisába lépett az Északi Áramlat, miután minden szükséges engedélyt megszerezve 2010 elején elkezdődött a gázvezeték tenger alatti szakaszának építése. A harmadik projekt – a Déli Áramlat – azonban továbbra is várat magára. És ez nagyon is érthető. Kiváltképp azok után, hogy az elnökválasztás nyomán Ukrajnában is Moszkvának kedvező politikai fordulat látszik kibontakozni. És egyelőre az európai gázpiac jelentős bővülésének sincsenek jelei. Így aztán nincs ok, ami miatt Moszkvának sietnie kellene. Ráadásul az ún. transzeurázsiai, vagyis a Türkmenisztánt Nyugat-Kínával összekötő gázvezeték 2009 végi átadásával, a Nabucco-terv is végképp értelmét veszítte.⁴⁶ Lehet persze ezen rágódni, ám megépítésének belátható

időn belül aligha van esélye,⁴⁷ már amennyiben nem akarja Európa megismételni Ukrajna hibáját (lásd az Odessza–Brodi kőolajvezeték sorsát!), és megépíteni egy olyan gázvezeték, amelynek megbízható és folyamatos feltöltésére nincs semmi garancia. Lehet persze vezeték telepíteni, mint ahogyan a transeurázsiai vezeték esetén is tették. Csakhogy ott a több ezer km-es fektetéssel másfél év alatt végeztek. 2008. augusztus 31-én megkezdték, és 2009. december 14-én át is adták, noha az építkezés négy ország területén folyt. Eközben a Nabuccóval – a végtelen politikai egyeztetéseken túl – lényegében nem történt semmi.⁴⁸ Ezek után lehet persze építkezni úgy is, ahogyan azt az ukránok tették. Ők ugyanis, saját költségen – mintegy félmilliárd dollárért – 2001-ben megépítettek egy 674 km hosszú, évi 9 millió tonna kapacitású kőolajvezeték Odessza és Brodi közt.⁴⁹ Mindezt tették annak reményében, hogy a kaszpikumi térség olaját – az oroszokat kikerülve – délről északra szállíthassák. Csakhogy a terv nem jött össze. Máig nincs ugyanis kellő mennyiségű kaszpikumi olaj ehhez. Így aztán a korábban többnyire üresen tátongó vezeték immár 2004 szeptembere óta orosz kőolajat szállítanak északról délre, vagyis épp ellentétes irányban, mint ahogy azt eredetileg tervezték. Moszkvát tehát nem hajtja semmi. Bátran kivárhathat. Sőt akár még ejtheti is a Déli Áramlatot. Ami igazán fontos volt számára – az Északi Áramlat és a kelet-szibériai olajvezeték – azt elérte. És ezen még a válság sem tudott változtatni.

3. NÉHÁNY POLITIKAI KÖVETKEZTETÉS

Ha valóban tartósnak bizonyul az a fundamentális gazdasági fordulat, amit a kormány mellett működő elemzőközpont, az ACPR adatai és az Andrej Illarionov vezette gazdasági elemzőintézet (IEA) áttekintése jelez, úgy Oroszország immár túl van a 2008–2009-es súlyos krízisen, mégpedig úgy, hogy a rendkívül súlyos recesszió nem tudta érdemben kikezdeni a politikai és társadalmi stabilitást. A putyini rendszer „tandemokratikus” változatában is ellenállónak és életképesnek bizonyult, meglehetősen – többek között

– azért is, mert a medvegyevi–putyini „kettős hatalom” legfeljebb formálisan kettős, valójában nagyon is egy központú.⁵⁰ És ez a központ egyértelműen a jelenlegi miniszterelnök, Vlagyimir Putyin körül szerveződik. Hiába a másfajta retorika és politikai stílus, Medvegyev mindeddig nem tudott – és valószínűleg nem is akart – Putyin riválisává válni. Amit látunk az feltehetően nem más, mint annak az egyeztetett politikának az eredménye, ahol az elnök és a kormányfő – eltérő habitusukból és politikai stílusukból következően – más és más közönségnek, az orosz politikai közösség (és a külvilág) különböző csoportjainak beszél, ám ugyanazon politikai szándékoktól vezérelve. Ez az egyesség – merthogy joggal feltételezhetjük ezt politikai egyességként – máig nem bomlott fel, sőt még a bomlás jelei sem mutatkoznak. Igaz, ma még senki nem tudja, hogy Oroszországra vár-e újabb recessziós hullám. Az Illarionov-féle elemzés sem zárja ki ennek lehetőségét. De ha maga mögött hagyta is Moszkva a válságot, még akkor is fennmarad jó néhány fundamentális problémája, így gazdaságának – Medvegyev által is elismert – „primitív nyersanyagtermelő jellege”.

Szokás párhuzamot vonni a 2000-es évek orosz gazdasági növekedése és a délkelet-ázsiai „kis tigrisek” gazdasági fölemelkedése, majd pedig politikai demokratizálódása között. Ez a párhuzam számos tekintetben kétségtelenül megalapozott, ám néhány fontos vonatkozásban mégsem állja meg a helyét. Mindenekelőtt azért nem, mert míg a „kis tigrisek” gazdasága valóban átalakult – merthogy a mára exportorientálttá vált és rendkívül fejlett gazdaságuk a transzformáció előtt a belső piacra koncentrált és fejletlen ipari háttérű volt –, addig semmi ehhez fogható nem ment végbe az orosz gazdaságban, még azokban az években sem, amikor a növekedés valóban dinamikus volt.⁵¹ 1999 és 2008 első fele között nagyon gyorsan nőtt ugyan az orosz gazdaság, de belső szerkezetében lényeges változás nem következett be, sőt tovább erősödött az ország nyersanyagexporttól való függése, merthogy bevételeinek háromnegyede továbbra is ebből származik. Ez – nem mellesleg – magasabb arány, mint amilyen a késői szovjet korszakban volt. Következésképpen egyelőre nem látszódnak az oroszországi modernizáció kontúrjai – gazdasági alapjai – sem, miként nem látszódnak azok a jelentős társadalmi csoportok sem,

amelyek hajtóerői lehetnének a politikai rendszer demokratizálásának.

Mindeközben immár kezd tartóssá válni az a paradoxon, hogy egy ideje Oroszország a világ leggazdagabb nem demokráciája. Leszámítva az Öböl menti olajemirátusokat és Szingapúrt, Oroszországban a legmagasabb az egy főre jutó GDP. Vásárlóerő-paritáson számolva ugyanis ez már hosszú évek óta jócskán 10 ezer dollár felett van – 2007-ben 13 500 dollár volt, 2008-ban 16 000, míg 2009-ben valamivel több, mint 14 000 –, ám ennek ellenére az oroszországi demokratikus tranzit továbbra is várat magára. Ennek számos oka van, a történelmi tradícióktól a rendkívül jelentős regionális különbségekig. És persze a hatalmi elit, vagy még szélesebben, a politikai osztály minősége és önképe, illetve hivatásának önreflexiója is szerepet játszik mindebben. Mindazonáltal bátran leszögezhetjük: Oroszország túlságosan *gazdag*, társadalma pedig túlságosan *képzett* és *nyitott* ahhoz, hogy hosszú időn át társadalmi és politikai berendezkedése a maihoz foghatóan korrupt és autoriter maradjon. Ha másban nem, hát ebben talán bízhatunk.

Budapest, 2010. január

Első megjelenés: 2000, 2010. március

JEGYZETEK

¹ Lásd a FÁK-országok államközi statisztikai hivatalának (Mezsgoszudarsztvennij Sztatkomityet Szodruzsesztva) honlapján: <http://www.cisstat.com/>, Rosszijszkaja Fegyercija: Osznovnije ekonomicseskije pokozatyeli (1995–2009)

² A „nemzetközi tartalékok” alakulására vonatkozóan lásd Sz. Bíró Zoltán: Az orosz gazdaság: válságok és stratégiák, 2000, 2009. július–augusztus, 33–36. o.

³ A. Szuszarov: Pervaja sz konca. Rosszija sztala rekordszmenom szregyi sztran „bolsoj d vadcatki”, Vremja novosztjej, 2009. október 2.

⁴ M. Szergejev–A. Baskatova: Udar po ambicijam, Nyezaviszimaja gazeta, 2009. november 3.

⁵ uo.

⁶ A. Baskatova: Krizisz v Rosszii napugal Vszemirnij bank. Dolgi kompanij i deficit sztalí glavnimi prepjatszvizjami dlja ekonomiki, Nyezaviszimaja gazeta, 2010. február 5.

⁷ uo.

⁸ Sz. Alekszassenko: Bjudzsetnij klincs, Vremja novosztyej, 2009. február 9.

⁹ Lásd a politcom.ru interjút Igor Nyikolajevvel, a moszkvai FBK-befektetőiroda stratégiai elemző részlegének igazgatójával, www.politcom.ru, 2008. december 1.

¹⁰ A. Szuszarov: Pervaja sz konca, Vremja novosztyej, 2009. október 2.

¹¹ uo.

¹² A. Medvegyev: Rosszija, vperjod!, www.kremlin.ru 2009. szeptember 9.

¹³ Lásd az orosz statisztikai hivatal (Fegyeralnaja Szluzsba Goszudarsztvennoj Sztatyisztyiki) honlapján http://www.gks.ru/free_doc/2009/b09_01/1-0.htm

¹⁴ A. Illarionov: Bum – 2009, www.gazeta.ru 2010. január 22.

¹⁵ uo.

¹⁶ uo.

¹⁷ Lásd az Oroszországi Föderáció Gazdaságfejlesztési Minisztériumának hivatalos exportstatisztikáját (Rosszjiskij ekszport v 2008 godu), www.exportsupport.ru/support/dynamics/info

¹⁸ A kormány által 2009. november 13-án elfogadott energiastratégia teljes szövege elérhető a www.energystrategy.ru/projects/es-2030.htm címen.

¹⁹ Lásd erre vonatkozóan a Na mirovom gazovom rinke zreet giganszkij peregyel?, www.bbc.co.uk/russian/business/2009/11/091111_shale_gas.shtml és N. Watson: You can be sure of shale, www.businessneweurope.eu/story1921 c. írásokat. Hasonlóképpen értékeli a helyzetet a moszkvai energiabiztonsággal foglalkozó tekintélyes alapítvány – Fond Nacionalnoj Energetyicseszkoj Bezopasznosztyi – Gazpromról készített átfogó tanulmánya is („Gazprom”: plani, rizski, perszpektyivi, Moszkva, 2009. november, 65. o.).

²⁰ Ny. Markov: Na fonyezakata imperii dollara, Nyefty Rosszii, 2008. december (12.) 29. o.

²¹ „Gazprom”: plani, rizski, perszpektyivi, Moszkva, 2009. november, 12. o.

²² uo. 6. o.

²³ Je. Maznyeva–A. Tutuskin: Kacsali kak mogli, Vedomosztyi, 2010. január 12.

²⁴ uo.

²⁵ „Gazprom”: plani, rizski, perszpektyivi, 6. o.

²⁶ uo. 50. o.

²⁷ uo. 9. o.

²⁸ GDF Suez blizka k pokupke doli v „Szevernom potoke”, www.gazeta.ru/news/business/2009/11/26/n_1428942.shtml. A francia cég érdeklődéséről először még 2008 végén számoltak be a hírgyűnökségek. Lásd: www.rosbalt.ru/2008/12/22/605488.html

²⁹ O. Vinogradova: „Gazprom” peredal v Minenergo „korporativnuju” Genszhemu razvityija otraszli, Nyefteyegazovaja vertyikal, 2008. 21–22. (december), 42–47. o.

³⁰ uo. 46. o.

³¹ uo. 46. o.

³² www.dni.ru/economy/2009/5/15/166370.html

³³ Lásd erre vonatkozóan: O. Vinogradova: Pocsemu Putyin i „Gazprom” szergyjatszja? „Novaja energopolityika” Jevrokomisszii osztavljajet „Gazprom” na zadvorkah, Nyefteyegazovaja vertyikal, 2008. 21–22. (december), 6–9. o.

³⁴ Marsuti ekszporta gaza iz Rosszii: trubi i gazavozi, Moszkva, Fond Nacionalnoj Energetyicseszkoj Bezopasznosztyi, 2009. június, 16–17. o.

³⁵ T. Szilina: Petr Porosenko: „Ja resu vsze voproszi”, www.zn.ua/1000/1550/67951/

³⁶ N. Grib: „Gazprom” zakril Ameriku, Kommerszant, 2010. január 26.

³⁷ uo.

³⁸ O. Vinogradova: Pocsemu Putyin i „Gazprom” szergyjatszja?, Nyefteyegazovaja vertyikal, 2008. 21–22. (december), 9. o.

³⁹ Lásd erre vonatkozóan: Marsuti ekszporta gaza iz Rosszii: trubi i gazavozi, Moszkva, 2009. június, 6. o.

⁴⁰ A Nabucco megvalósítása körüli bizonytalanságokra itt nincs mód részletesen kitérni. Ezt több korábbi írásomban már megtettem. Lásd ezzel kapcsolatban: Sz. Bíró Zoltán: Oroszország visszatérése. Írások a mai Oroszországról c. kötet (Bp., 2008.) „Csövek és csaták” c. (99–143. o.) fejezetét. A kérdéskör kiváló összefoglalását adja az Energetyicseszka voina za jug i centr Jevropi, Kaszpij i Centralnuju Aziju c. kiadvány (Moszkva, 2008. június) is.

⁴¹ Je. Maznyeva–A. Tutuskin: Kacsali kak mogli, Vedomosztyi, 2010. január 12.

⁴² Lásd: www.exportsupport.ru/support/dynamics/info

⁴³ Igor Szecsin energetikai területért felelős miniszterelnök-helyettes sajtótájékoztatója, Interfaksz, 2009. december 14.

⁴⁴ www.lenta.ru/articles/2009/12/29/vsto

⁴⁵ Sz. Bíró Zoltán: Állam és oligarchia. Oroszország csata előtt?, 2000, 2003 szeptember, 10–19. o.

⁴⁶ V. Panfilova: Turkmenyija sojegyinyilas sz Kitajem, Nyezaviszimaja gazeta, 2009. december 10.

⁴⁷ T. Mitrova: Csetvjortij energetyicseszki koridor. Csem zakoncsitszja szpor o raszpregyelenyii gazovih potokov, Nyezaviszimaja gazeta, 2010. január 18.

⁴⁸ A. Bonzanni: Fort he West 'Game Over' in Central Asia, www.worldpoliticsreview.com/article.aspx?id=4913

⁴⁹ J. Stafford: The Myth Of Nabucco: Greed, Delusion and \$ 11.4 Billion, <http://www.opednews.com/articles/The-Myth-Of-Nabucco-Greed-by-OilGuy-100104-110.html>

⁵⁰ D. Kamisev: Period razvitoj tandemokratyii, <http://www.kommer-sant.ru/vlast/?date=20091221>

⁵¹ Lásd a „Liberalnaja misszija” alapítvány „Gyemokratyija: razvityije rossziszskoj modeli” c. szemináriumának anyagát. <http://www.liberal.ru/articles/4363>

Putyin és Medvegyev

Az elmúlt hetek oroszországi fejleményei ismét a figyelem középpontjába állították az államfő, Dmitrij Medvegyev és a miniszterelnök, Vlagyimir Putyin politikai kapcsolatát. Azt a sajátos – sőt számos tekintetben kifejezetten bizarr – viszonyrendszert, amiről immár évek óta szellemes fordulatok és anekdoták sora szól. Ezek közül talán a legelmeleesebb épp azon a groteszk el-
lentmondáson tűnődik el, hogy „noha jól láthatóan léteznek mind Putyin, mind Medvegyev csapata, mégsem lehet tudni, hogy maga Medvegyev melyikhez is tartozik”.

Valóban sokáig nehéz volt ezt eldönteni. Inkább az tűnt valószínűnek, hogy amit látunk, az feltehetően nem más, mint valamilyen egyeztetett politikának az eredménye. Ahol is az elnök és a kormányfő – eltérő habitusukból és politikai stílusukból következően – más és más közönségnek, az orosz politikai közösség (és a külvilág) különböző csoportjainak beszél, ám ugyanazon politikai szándékoktól vezérelve. Ez az egyezség – merthogy joggal foghattuk ezt fel politikai egyezséggként – hosszú időn át nem bomlott meg, de mintha az utóbbi időben más lenne a helyzet. Továbbra is nehéz mindezt határozottan állítani, hiszen a bomlás jelei alig vagy egyáltalán nem mutatkoztak meg az Oroszországot keményen sújtó 2008–2009-es gazdasági válság idején. A putyini rendszer a tandemokratikus változatában is ellenállónak és életképesnek bizonyult, meg lehet, épp azért, mert a medvegyevi–putyini „kettős hatalom” legfeljebb csak formálisan volt kettős, miközben valójában egy központú maradt. És ez a központ egyértelműen a miniszterelnök, Vlagyimir Putyin körül szerveződött.

Hiába volt másfajta a retorika és a politikai stílus, Medvegyev akkor nem tudott – és valószínűleg nem is akart – Putyin riválisává válni. Az elnök ezekben az években beírta azzal, hogy apró – bár kétségtelenül feltűnő – jeleit adja: egy kicsit más, mint elődje. Ilyen apró jel volt, amikor 2009. január végén fogadta a rendszert élesen és kitaróan bíráló *Novaja gazeta* főszerkesztőjét és a kiad-

vány egyik politikai patrónusát, Mihail Gorbacsovot, hogy személyesen fejezze ki részvétét a lap nem sokkal korábban meggyilkolt fiatal munkatársának halála miatt. Mindez merőben szokatlan, a putyini időktől teljesen idegen fejlemény volt. A történet azonban itt nem ért véget. 2009 áprilisában s az orosz elnök – megintcsak példátlan módon – hosszú interjút adott az ellenzéki lapnak.

S a gesztusok sora még ezzel sem zárult le. Medvegyev április közepén fogadta az emberi jogi kérdésekben illetékes, néhány hónappal korábban felállított tanácsadó testületének tagjait. A bizottság összetétele meglepő: Medvegyev több olyan emberjogi aktivistát is felkért a részvételre, aki közismerten a putyini rendszer éles hangú és véleményét nyíltan vállaló kritikusa. A testület tagjainak kezdeményezésére az áprilisi tanácskozás egyik központi témája a gyülekezési törvény alkalmazásának jó néhány súlyos anomáliája volt. Medvegyev – a nyilvánosságra hozott jegyzőkönyv tanúsága szerint – ugyan nem mutatkozott elutasítónak, ám láthatóan nem is készült fel e helyzetre. Nem akart kitérni a kényes kérdések elől, de válaszai több esetben is következetlennek és ellentmondásosnak tűntek. Ugyanakkor ezek a gesztusok összességükben mégiscsak azt sejtették, hogy Medvegyev próbál javítani politikai megítélésén, változtatni súlytalannak tetsző szerepén.

Akkor még aligha lehetett eldönteni, hogy mindaz, amit Medvegyev tesz, csupán taktikai elem, a Putyintól való önmegkülönböztetés eszköze, avagy ennél többről van szó. Netán arról, hogy fellépése valódi lelkiismereti problémákból fakad, vagyis az elnök számára valóban gondot okoz a rendszer már-már konszolidáltan autoriter jellege, és ezért próbálja magát – újra és újra – „eltartani” attól.

Ezek a korai gesztusok – beleértve az iráni fegyverszállításokat megtiltó, 2010 szeptemberében kiadott elnöki rendeletet is – nyilvánosan nem kaptak bírálatot. Sem Putyin, sem a miniszterelnök környezete nem látott okot arra, hogy Medvegyev magatartását bármilyen formában is támadja, avagy megalapozottságát kétségbe vonja. 2011 elejéig nem találni példát arra, hogy akár Medvegyev, akár Putyin, vagy azok környezete nyilvánosan szembefordult volna egymással. Lehet, hogy más volt a stílus, ám ebből soha sem következett a másik fél álláspontjának nyilvános bírálata, még a kommentálása sem. Nos, ez változott meg feltűnő gyorsasággal az utóbbi hetekben.

A tandem első nyilvános csörtéjére még február elején került sor a domogyedovói repülőteret ért terrortámadás kapcsán. Medvegyev a Szövetségi Biztonsági Szolgálat igazgatójával és a központi nyomozó hatóság vezetőjével találkozva élesen bírálta azt a gyakorlatot, „amikor valaki még azt megelőzően nyilatkozik egy bűncselekmény – kiváltképp egy ilyen súlyú bűncselekmény – feltárásáról, hogy megtörtént volna valamennyi nyomozati lépés, a vádirat előkészítése és annak bíróság elé terjesztése, az ítélet kihirdetése és annak jogerőre emelkedése”. Ugyan az államfő nem említette név szerint Putyint, amikor úgy fogalmazott, hogy „sem az ügyészség, sem a nyomozó hivatal képviselőinek, sem egyetlen más hatósági személynek sincs joga idő előtt nyilatkozni bármely bűncselekmény feltárásáról”, az oroszországi közvélemény mégis pontosan tudta, hogy a rosszalló elnöki megjegyzés első számú címzettje maga a kormányfő. Putyin ugyanis egy nappal korábban, február 2-án egy újságírói kérdésre válaszolva annak a véleményének adott hangot, hogy a nyomozó hatóságoknak immár nem egyszerűen „van mibe kapaszkodniuk, hanem az ügy egészében feltártnak tekinthető”. Ennek az apró incidensnek azonban akkor nem lett folytatása.

Az egyet nem értés jelei azonban néhány héttel később ismét megmutatkoztak. Ezúttal egy több mint háromszáz oldalas elemzés szolgáltatott alkalmat a konfliktusra. A szóban forgó ambíciózus anyagot (*Obretyenyije buduscsego: Sztratyejija – 2012*) a Medvegyev háttérintézeteként számon tartott Insztyitut Szovremennogo Razvityija (INSZOR) készítette és adta közre március derekán. A politikai rendszerre, a gazdaságra, a közéletre, a hadsereg, a rendőrség és a titkosszolgálatok működésére egyaránt kiterjedő elemzést és programajánlatot rövid időn belül rendkívül élesen támadta a parlament alsóházában alkotmányos többséggel bíró párt, az Egységes Oroszország frakciója. A Putyin irányított párt képviselőcsoportjának több vezetője naivnak, történelmietlennek és felelőtlennek mondta az elemzésben foglaltakat.

A medvegyevi háttérintézet anyaga roppant kritikus a putyini évek alatt kialakult és a *tandemokrácia* idején sem változó politikai rendszerrel kapcsolatban. Főlrója e rendszer antidemokratizmusát, és elvárja az „irányított demokrácia” gyakorlatának feladását. Minden szinten követeli a választásos rendszer teljes körű

helyreállítását és a hatalmi ágak következetes elválasztását. Az elemzők úgy vélik, amennyiben sokat késlekedik a politikai rendszer átfogó megújítása, lényegesen megnő annak kockázata, hogy a folyamatok irányítása végképp kicsúszik a hatalmi elit kezéből. Ez a helyzet – állapítja meg a tanulmány – általános káoszhoz, az illegitim erőszak elszabadulásához vezethet. Hogy ne következhesse be, föl kell hagyni a „politikai rendszer imitációjának jelenlegi rendszerével”. Ehhez pedig – többek között – arra van szükség, hogy megszűnjenek a pártalapítás elé állított akadályok, ne cenzúrázzák az elektronikus médiumok adásait, ismét vegyes rend szerint történjenek a parlamenti választások, és liberalizálják a választásokon indulás feltételeit. Az anyag kezdeményezi a pártlistás bekerülési küszöb leszállítását a ma érvényben lévő hét-százalékos szintről a korábbi ötszázalékosra. A további javaslatok között szerepel az önkéntes hivatásos hadseregre történő átállás, valamint a Putyin idején kiterjedt jogkörökhöz jutó Szövetségi Biztonsági Szolgálat feloszlata, hogy a helyén egy kémelhárító és egy alkotmányvédő hivatal jöjjön létre.

Az ajánlások felsorolása korántsem teljes, de talán már az említettek közül is sejthető a hatalompárt tiltakozásának oka. Putyin ugyan maga nem szólalt meg, de politikai környezete annál inkább. A bírálatok szenvedélyességét mi sem bizonyítja jobban, mint az utóbbi hónapokban Magyarországon is elhíresült hírportál, a *Regnum* főszerkesztőjének a medvegyevi háttérintézet jelentéséről adott interjúja. Modeszt Kolerov ebben egyenesen úgy fogalmazott, hogy „bármilyen hatalomra, amelyik államelles modernizációba kezd, megsemmisítés vár”. (Ez a március 19-én megjelent interjú egyben újabb ékes bizonyítéka annak, hogy a *Regnum* nem Medvegyev, hanem sokkal inkább Putyin szócsöve.) A tandemet megosztó konfliktusok azonban ezzel nem értek véget. A következő ütközet a líbiai helyzet megítélése kapcsán alakult ki. Első epizódja az a március 20-án nyilvánosságra került elnöki döntés volt, amellyel Medvegyev – minden jel szerint a Külügyminisztérium felett átnyúlva – azonnali hatállyal hazarendelte országa líbiai nagykövetét, mert az „nem adekvát módon teljesítette feladatát”. Másnap a tekintélyes moszkvai napilap, a *Kommerszant* már arról írt, hogy állítólag a BT-határozat előtt konfliktus alakult ki a képviselendő orosz állásponttól az

elnöki adminisztráció és a külügy között: míg az elnök szerette volna, ha Moszkva megszavazza a nyugati hatalmak által beterjesztett határozatot, a Külügyminisztérium vétót javasolt. A *Kommerszant* szerint e konfliktusból jött ki végül kompromisszumként a megoldás: Oroszország tartózkodása. Medvegyev szóvivője a lapnak nyilatkozva ugyan tagadta a konfliktus tényét, azt állítva, hogy kezdet kezdetétől teljes volt az egyetértés a felek között, de nehéz elhessegetni azt az érzést, hogy valamilyen nézeteltérés mégiscsak lehetett. És ezt Medvegyev környezete nagyon is tudatosan szivárogtatta ki.

Am a csattanó még hátravolt. Ugyanaznap, amikor a *Kommerszant* közölte az orosz vezetés megosztottságára vonatkozó hipotézisét, Putyin is nyilatkozott. A kormányfő országjáráson épp Udmurtiában tartózkodott, ahol egy helyi hadiipari vállalat üzemcsarnokában újságírók előtt kifejtette, hogy az elfogadott BT-határozat „nem teljes értékű és káros”, tartalma pedig – ahogy Putyin fogalmaz – a „középkori keresztes hadjáratokra való felhívásokra emlékeztet”. Rövid időn belül jött Medvegyev határozott válasza: „Mindenkinek maximálisan körültekintőnek kell lennie ítéleteiben, és semmilyen körülmények közt sem engedhető meg az olyan – a civilizációk konfliktusához vezető – kifejezések használata, amilyen például a »keresztes hadjárat«.” Valljuk meg, ez mégiscsak szokatlanul kemény hang. Nehéz feltételezni, hogy háttérben a tandem tagjainak valamilyen előzetes meg egyezése állna. Még akkor is, ha elfogadjuk, hogy Oroszország számára valószínűleg a tartózkodás volt a legelőnyösebb döntés. Mindenesetre az elnök nyilatkozata után Putyin – szóvivője révén – valamelyest visszakozott, azt állítva, hogy amit mondott, nem volt több magánvéleménynél.

Március végén két újabb epizód erősítette tovább azt a benyomást, hogy Putyin és Medvegyev közt egyre több területen mutatkozik nézeteltérés, illetve egyre nyilvánvalóbb a köztük kibontakozó rivalizálás. Március 28-án került nyilvánosságra az eredetileg Putyin háttérintézeteként számon tartott Centr Sztratyegicseszkih Razrabotok (CSzR) soros elemzése *Politikai válság Oroszországban és annak lehetséges fejlődési mechanizmusai* címmel. A dolgozat – némiképp meglepő módon – már bevezetőjében leszögezi, hogy lényegében egyetért a Medvegyev-féle

intézet két héttel korábban közreadott jelentésének legfőbb téziseivel, ugyanakkor hiányolja, hogy a „szomszédvár” elemzés nem tér ki egy olyan fontos kérdésre, mint a tandem népszerűségének nyugtalanító és immár tartós csökkenése. A jelentés szerint ez a tendencia kiváltképp az utolsó évben erősödött fel, olyannyira – és itt jön a nem várt csavar –, hogy Medvegyev újraválasztására még az adminisztratív erőforrások kiterjedt alkalmazása esetén sincs esély. Ezzel szemben Putyinnál más a helyzet, vele még mindig lehetséges a siker.

Ezt az állítást akár tekinthetnénk a dokumentum legfőbb üzenetének is, de így csak részben volna igaz. Az elemzés ugyanis – és ezzel nyilván tudatosan próbálták növelni a dolgozat hitelességét – a tandem mindkét tagjával szemben nagyon kritikus. A tanulmány szerint a különbség legföljebb csak az, hogy míg Putyinnal van esély „a felügyelet alatt tartott” választások megnyerésére, addig Medvegyevvel még ilyen feltételek között sincs. Ugyanakkor a dolgozat azt ajánlja, hogy az év végén esedékes parlamenti választásokon a hatalom birtokosai ne akarják mindenáron elérni a hatalompárt – vagyis az Egységes Oroszország – abszolút többségét. Ezért ugyanis fölöslegesen nagy árat kellene fizetni. Az adminisztratív erőforrások korlátokat nem ismerő alkalmazása csak tovább növelné a társadalom hatalmi elitől való elidegenedését. Ezt nem szabad engedni, mert egy ilyen helyzet csak súlyosbítaná a politikai rendszer válságát. A jelentés tehát, miközben józanságra int, megpróbálja azt is igazolni, hogy a helyes – és többé-kevésbé demokratikus kulisszák között keresztülvihető – megoldást nem Medvegyev, hanem Putyin elnökké választása jelentené. Mindez felfogható úgy is, mint a miniszterelnök finom visszavágása a március közepén közreadott INSZOR-elemzésre.

Eközben az elnök sem tétlenkedett, és március 31-én figyelmet érdemlő bejelentést tett Magnyitogorszkban. Medvegyev utasította miniszterelnökét, hogy július 1-jéig vonja vissza minisztereit az állami korporációk igazgatótanácsából. Az államfő az állami vállalatok versenyképességének növelésére és az irántuk megmutatózó üzleti bizalom erősítésére hivatkozva hozta meg döntését. Ez az elhatározás, amennyiben teljesül, rendkívül érzékenyen érinti majd Putyin politikai környezetét. A kormány szá-

mos tagja ugyanis miniszteri, illetve miniszterelnök-helyettesi megbízatása mellett az energiaszektor, a hadiipar, a gyémánt- és aranybányászat vezető cégeiben, valamint nagy állami bankoknál kapott igazgatótanácsi tagságot vagy elnökséget. Putyin egyik legközelebbi munkatársa, Igor Szecsin energiaügyekért felelős miniszterelnök-helyettes például a legnagyobb orosz olajcég, a *Rosznyefty* igazgatótanácsának elnöke volt – április 11-ig, amikor is lemondott. Medvegyevnek ez a döntése már távolról sem szimbolikus ügyekről szól. E lépés következményei már messze túlmennek a szimpla retorikán.

Végül, de nem utolsósorban van még egy terület, ahol Medvegyev az elmúlt hetekben megpróbálta igazolni politikai önállóságát. Ez pedig a radikális történelmi önvizsgálat területe. Még február 1-jén állították fel azt az elnök emberi jogi tanácsa mellett működő szakmai bizottságot, amely a „detotalitarizáció” részletes programjának kidolgozását kapta feladatul. A szakmai bizottság nagyra törő terve már egy ideje olvasható az elnök hivatalos honlapján. Kiderül belőle, hogy Medvegyev – politikai szövetségeseivel összefogva – a hrucsovi és gorbacsovi desztalinizáció után immár harmadik hullámban próbál következetesen szembenézni a XX. századi orosz történelem démonaival. A nagyszabású terv megvalósítása azonban egyre több akadályba ütközik, és számos jeltől ítélve sem a politikai osztály, sem a társadalom nagyobbik részének támogatásával nem találkozik. Hiába akar Medvegyev méltó emléket állítani a terror áldozatainak, hiába akarja megnyitni a levéltárakat, hiába akar új nevet adni utcáknak és tereknek, ha mindez csak az orosz társadalom kisebbségének támogatására számíthat.

Mindebből talán arra is következtethetünk – továbbra sem kizárva a tandem politikai kiegyezésének és egyeztetett fellépésének lehetőségét –, hogy Medvegyev elszánta magát: még egy ciklusra elnök akar lenni, mégpedig önálló elnök. És ha ez nem sikerül – amire inkább van esély –, akkor legalább emelt fővel akar távozni. Lehet, hogy amit az elmúlt hetekben láttunk tőle, nem más, mint a büszke reménytelenség politikája?

Budapest, 2011. április

Első megjelenés: *Élet és irodalom*, 2011. április 29.

Merre tart Oroszország?

A decemberi dumaválasztás eredményei, illetve az azok hitelességét kétségbe vonó társadalmi csoportok aktivitása újra aktuálisá tette az oroszországi fejlődés jövőjére vonatkozó kérdést. Ám annak pontos megítélése, hogy milyen pályán halad majd e hatalmas ország politikai, gazdasági és társadalmi fejlődése, soha sem volt egyszerű feladat. Manapság pedig kiváltképp nem az. És ez – számos egyéb tényező mellett – jelentős részben épp a december 4-én megtartott parlamenti választások eredménye. Ezek a választások ugyanis többszörösen is nem várt következményekkel jártak. Egyrészt megszakították a hatalompárt immár két cikluson át tartó alkotmányos többségét. Erre ugyan már jó ideje számítani lehetett, ám arra nem, hogy az abszolút többség eléréséhez is olyan durván kell a választási folyamatba beavatkozni, mint ahogy ez történt ezúttal. Ma már számos közvetlen és közvetett bizonyíték támasztja alá, hogy ez a beavatkozás a Kreml támogatta *Egységes Oroszország* párt esetén országosan elérhette a 17-18 százalékos szintet, vagyis a rájuk leadott szavazatok tényleges nagysága a hivatalos 49,3 százalékkal szemben valahol 30-32 százalék körül lehetett. Ez azt jelenti, hogy a hatalompárt korábbi minősített többsége olyan ütemben apadt el, hogy az abszolút többség megőrzéséhez is országosan legkevesebb 14 millió hamis szavazatot kellett a párt tényleges eredményéhez „hozzácsapni”. És itt jött a másik meglepetés: ezt a durva hamisítást az orosz társadalom egy jelentős része ugyanis ezúttal már nem volt hajlandó elfogadni. Vagyis az igazán váratlan fordulatot nem a csalás ténye – legfeljebb annak nyers és alig leplezett kivitelezése –, hanem az átfogóan megszervezett csalás elutasítása jelentette.

A Szovjetunió területén létrejött államok parlamenti és elnökválasztásai – leszámítva a kis balti köztársaságokat – alig adnak példát a méltányos és tisztességes politikai versenyre. Nem tartozik a kivételek közé Oroszország sem. És ez éppúgy érvényes a

jelcini, mind a putyini időszakra. A különbség legfeljebb a választások meghamisításának módszerében, kifinomultságában van, továbbá abban, hogy Jelcin idején még valódi politikai kockázatot jelentett a kommunista elnökjelölt győzelme, illetve a parlament alsóházának kommunista ellenőrzés alá kerülése. Egy ilyen helyzet létrejötte ugyanis visszafordítható volna a demokratikus politikai átmenetet. A választói akarat eltérítése persze ettől még csalás maradt, legfeljebb érthetőek voltak az indítékai. Putyinnak azonban már ilyen kockázattal nem kellett szembenéznie. Sőt a 2000-es évek elejének imponáló gazdasági teljesítménye, a rövid időn belül helyreállított politikai stabilitás és a társadalom jelentős részének folyamatosan javuló életminősége önmagában garantálhatta volna a hatalompárt győzelmét, még abban az esetben is, ha a politikai verseny nyílt és mindenki számára egyenlő feltételeket biztosító. A 2003-as dumaválasztás még sem volt ilyen. Így aztán joggal merülhetett fel a kérdés: ha nincs politikai kockázat és a hatalom még sem teremt tisztességes és egyenlő versenyfeltételeket, akkor lesz-e bármikor is olyan helyzet, hogy ezt megtegye. Nyilván nem – vonhatta le a következtetést a közügyek iránt érdeklődő állampolgár –, mert a rendszer demokráciafelfogásától ez idegen. Mindez azonban akkor még kevesek felismerése volt, így nem váltott ki jelentős társadalmi tiltakozást. A politikai közösség hallgatott, és elfogadta e gyakorlatot. A jelcini években – a hétköznapi élet megpróbáltatásai dacára – alighanem a szabadság felszabadító erejében bízva tette ezt, míg a putyini első két elnöki ciklus idején a visszanyert stabilitás, kiszámíthatóság és gyarapodó jólét okán. 2011 végén azonban – jelentős részben a 2008-ban Oroszországra is lesújtó globális válság következményeként – már elege lett abból, hogy a stabilitásra és a jólétre hivatkozva kiforgassák politikai akaratát és korlátozzák politikai jogaiban. Egyelőre azonban nehéz megítélni, hogy e tiltakozás mire lesz elég. Az aligha valószínű, hogy ki tudja kényszeríteni a dumaválasztás megismétlését. Arra viszont elég lehet, hogy új választási szabályokat fogadtasson el, és a választási folyamat társadalmi ellenőrzését megerősítse. És talán arra is, hogy a március 4-re kitűzött elnökválasztást nyíltá tegye, legalábbis abban a tekintetben, hogy Putyint valódi versenyhelyzetre kényszeríti. Például azzal, hogy az elnöki székbe visszatérni ké-

szülő miniszterelnököt nyilvános politikai vitára szorítja. Ezek a viták ugyanis – bármennyire meglepő – a putyini időszakban teljesen eltűntek. Sem Putyin, sem Medvegyev nem tartotta fontosnak – és ezt gond nélkül meg is tehetta –, hogy kihívóival nyilvánosan vitázzék. Putyin ugyan még mindig a márciusi elnökválasztás egyértelmű favoritja, ám egyre valószínűtlenebb, hogy már az első fordulóban képes lesz a szavazatok több mint felét megszerezni. Ez a perspektíva azonban Putyin számára több mint aggasztó. Ha ugyanis a döntés a második fordulóra maradna, úgy esély nyílna egy széles Putyin-ellenes összefogás kialakítására. A jelenlegi miniszterelnök ezt nyilván szeretné elkerülni, ám az első fordulás győzelem ma már csak a választási folyamatba történő erőteljes beavatkozás révén tűnik megoldhatónak. Ebben az esetben azonban – röviddel a parlamenti választások után – újabb legitimációs problémákkal kell szembenéznie. És ezek a problémák nemcsak elnöki visszatérését árnyékolják be, de végigkísérnek újabb államfői ciklusán. Egy olyan időszakban, amikor Oroszországnak számos kihívással, illetve kiszolgáltatottsággal kellene megküzdenie. Nem egyszerű helyzet, sem Putyin, sem az ország számára.

Először is, olyan időszakban kell az ország eddig többé-kevésbé hatékonyan működő, ám mára kifáradt politikai rendszerét átalakítani-demokratizálni, amikor – számos egyéb súlyos gond mellett – még mindig Damoklész kardjaként ott lebeg felette demográfiai helyzetének aggasztó perspektívája. Ugyan az utóbbi években mind a születésszám növekedésében, mind a halálozások csökkenésében mutatkoztak már kedvező jelek, ám továbbra is komoly esélye van annak, hogy a ma már csak 143 milliós népesség húsz év múlva a 130 milliót sem éri el. Több mint elgondolkodtató, hogy az oroszországi férfiak mindössze 60 százaléka éri meg a nyugdíjas éveket, és közel félmillió ember hal meg évente a túlzott alkoholfogyasztás miatt. A népességszám további csökkenése – még ha ma már a '90-es évtizedben tapasztalt évi 750 ezres veszteségnél jóval alacsonyabb is – súlyos gazdasági gondokkal fenyeget. A még mindig hatalmas kiterjedésű ország területi integritásának megőrzése – többek között – azért is komoly probléma, mert az ösztérület háromnegyedét adó ázsiai részekben a lakosság mindössze ötöde él. Ez már ma is nehezen

kezelhető helyzet, kiváltképp a demográfiai és gazdasági expanzióban lévő Kína tőszomszédságában.

Ugyancsak gondot jelent a gazdaság lassú, lendület nélküli modernizálása. Hiába növekedett 1999 és 2008 nyara között az ország imponálóan, évi 7-8 százalékos ütemben, a gazdaság eközben nem fejlődött, külső tényezőknek való kiszolgáltatottsága pedig változatlan maradt. A globális válság oroszországi hatásai egyértelműen megmutatták, hogy az orosz gazdaság továbbra is kiszolgáltatott a nemzetközi energiakonjunkturának. A világméretű recesszió idején az energiahordozók iránti kereslet is jelentősen visszaesik – miként ez 2008–2009-ben is történt –, miközben Moszkva valutabevételeinek kétharmadát a kőolaj, a kőolajszármazékok és a földgáz exportjából szerzi. Ugyanakkor Oroszország világgazdasági súlya ahhoz kevés, hogy érdemben tudja befolyásolni az energia iránti globális kereslet alakulását. A válság nyomán az is egyértelművé vált, hogy az orosz bankrendszer sem elég erős. Kritikus helyzetben ugyanis képtelen hatékony pénzügyi támaszt adni a likviditási gondokkal – hitelek visszafizetésével – küszködő oroszországi vállalkozásoknak. És az is kiderült, hogy a gyors gazdasági növekedés sem tudott változtatni Oroszország régi gondján, a fejlett technológiák piacainak való kiszolgáltatottságán. Mindebből pedig az következik, hogy e három fundamentális „függés” a gazdaság érdemi modernizálása és szerkezetének átalakítása nélkül aligha leküzdhető. Moszkvának arra is fel kell készülnie, hogy Oroszország még jó ideig képtelen lesz a válság előtti növekedési üteméhez visszatérni. A 2009-es csaknem 8 százalékos GDP-visszaesés után már a következő évben sikerült ugyan az orosz gazdaságot újra növekedési pályára állítani, ám annak dinamizmusa továbbra is mindössze csak fele a válság előttinek, azaz nem több az évi 4-4,5 százaléknál. Ez ugyan jóval magasabb a nyugat-európai átlagnál, még sem tudja az üzleti elitet meggyőzni arról, hogy Oroszországra a közeli években nem vár újabb gazdasági stagnálás, netán recesszió. Ennek egyik látványos jele, hogy 2011-ben az oroszországi tőke kivétel elérte a 80 milliárd dollárt, ami csaknem duplája a 2010-es szintnek. Jelentős részben – bizonyos politikai körülményeken túl – ugyancsak az orosz gazdaság rossz kilátásaira utal az az elgondolkodtató kutatási adat, mely szerint a 18 és 24 év közötti orosz

állampolgárok csaknem 40 százaléka mérlegeli az ország végleges elhagyásának lehetőségét.

Az Európai Unió nemzetközi ügyekkel foglalkozó elemző központja (ECFR) is mindenekelőtt az ország gazdasági gondjait emelte ki a még a választások előtt közreadott átfogó jelentésében. A dolgozat szerzői az oroszországi problémákat mindenekelőtt a gazdaság robusztus, az új kihívásokra lassan reagálni képes jellegével és az ország politikai rendszerének „brezsnyevizálódásával” hozzák összefüggésbe. Miután kevés esélyt látnak arra, hogy mindez belátható időn belül megváltozzék, ezért azt valószínűsítik, hogy a három másik BRIC-országgal – Brazíliával, Indiával és Kínával – szemben az orosz gazdaság teljesítménye jóval szerényebben alakul majd, így akár már a közeljövőben indokolttá válhat Oroszország e gyorsan fejlődő országcsoportból való kiemelése. A jelentés Moszkva új keletű, Eurázsiai Szövetség kialakítására irányuló ambícióit pedig nem látja többnek, mint a „szimbolikus hegemonizmus” megnyilatkozása, azaz tényleges megvalósításának kevés esélyt ad. A decemberi választások nyomán feltámadt társadalmi aktivitás azonban felülírhatja e pesszimista prognózist, de nem feltétlenül pozitív irányban. Egy elhúzódó politikai krízis, avagy patthelyzet még a jelenleginél is kedvezőtlenebbé teheti az orosz gazdaság rövid és középtávú kilátásait. Sokan még a putyini „irányított demokrácia” éles hangú kritikusai közül is, arra emlékeztetnek, hogy az ukrainai „narancsos forradalom” győzelme jelentős mértékben vetette vissza – kiváltképp a győzelmet követő években – az ukrán gazdaság teljesítményét. Vagyis nincs biztos és általános érvényű összefüggés a politikai rendszer minősége, állapota, illetve az adott ország aktuális gazdasági teljesítménye közt. Amiből természetesen nem következik egy-egy kifáradt politikai rendszer radikális átalakításának, avagy felszámolásának feltétlen elutasítása, ellenben az igen, hogy az efféle átalakítások adott esetben akár komoly gazdasági teljesítményvesztéssel is járhatnak, és jó ezzel idejekorán számot vetni.

Túl mindezen, a gazdasági növekedést jelentős mértékben fékezi az ország infrastruktúrájának mind több területre kiterjedő elöregedése is. A közlekedési és szállítási rendszerek átfogó modernizálása immár aligha halogatható. Napirenden vannak ugyan

nagyszabású tervek – így például 5700 km autószertráda és 9000 km autópálya kiépítése –, ám ezek megvalósítását csak 2030-ra ígérik. Eközben az országnak máig egyetlen kilométernyi gyorsforgalmi útja sincs. Néhány éve ugyan megindult a Moszkva és Szentpétervár közti autópálya megépítése, de kivitelezése csúszik és botrányoktól kísért. Nehéz minderre magyarázatot találni, kiváltképp annak ismeretében, hogy az orosz gazdaság csaknem egy évtizeden át rendkívül dinamikusan növekedett, ám a növekedésből nyert források különböző, a kormány és a jegybank által felügyelt alapokba kerültek. Ezek ugyan jó szolgálatot tettek a globális válság első hulláma idején, ám egyre többen kérdőjelezik meg e megtakarítások mértékét, és olyan aktívumokban – például külföldi kincstárjegyekben, így amerikai állampapírokban – való őrését, amelyek ahelyett, hogy az orosz gazdaság versenyképességét növelnék, épp a riválisokat erősítik. Ráadásul mindez összekapcsolódik olyan, a következő években megvalósítandó presztízsbetűházások óriási költségekkel járó finanszírozásával, mint amilyen a 2012-es délkelet-ázsiai gazdasági csúcstalálkozó, a 2013-as kazanyi Univesiade, a 2014-es Szocsiiban tartandó téli olimpia, illetve a 2018-as labdarúgó-világbajnokság. Az ezek megvalósításával összefüggő költségek a következő három évben a hivatalos adatok szerint is megközelítik az 1500 milliárd rubelt (ami több mint 10 000 milliárd forintnak felel meg), ám a tényleges kiadások ennél valószínűleg jóval nagyobbak lesznek, elérhetik a 2500 milliárd rubelt is (ami csaknem 18 000 milliárd forinttal egyenértékű). E kiadások értéke olyan magas, hogy abból öt éven át finanszírozni lehetne a teljes oroszországi oktatási rendszert vagy a közegészségügy teljes hálózatát. De ebből a pénzből érdemben modernizálni lehetne az orosz gazdaság számos szektorát, megújítani technikai és technológiai hátterét. Ehelyett a hároméves költségvetésekkel dolgozó kormányzat ilyen látványos – korrupciós helyzetek tömegét teremtő – projektekben gondolkodik. Egyébként is a 2012 és 2014 közti időszakra vonatkozó költségvetési politika azt a benyomást kelti, mintha a kormányzat mindenekelőtt az erőszak-apparátusoknak – a hadseregnek, a rendőrségnek és a titkosszolgálatoknak –, a fent említett presztízsbetűházások kivitelezőinek és bürokratikus engedélyezőinek, valamint az állam adósságszolgálatát kezelő bankoknak

próbálna kedvezni. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy a védelmi költségek a következő három évben 80 százalékkal nőnek majd, míg a nemzetbiztonsággal összefüggő kiadások több mint 60 százalékkal. A jelentős állami megtakarítások ellenére megmagyarázhatatlan módon több mint 80 százalékkal ugrik majd meg 2014-ig az ország szuverén adósságának refinanszírozásával összefüggő kiadások nagysága. Eközben a tudományra és az oktatásra fordított költségek a büdzsé mai 5 százalékos részarányából 3,2 százalékra szorulnak majd vissza, míg a közegészségügy finanszírozása a mai 4,2 százalékos szintről 3,2 százalékra apad. Az is elgondolkodtató, hogy a gazdaság támogatására a költségvetés a mai 16,6 százalékos részesedés helyett három év múlva már csak 11,5 százaléknyi arányban biztosít forrásokat. Ráadásul nemcsak arról van szó, hogy a fent említett területek számára a költségvetés belső arányai rendeződnek át kedvezőtlenül, de egyben arról is, hogy az oktatásra, a közegészségügyre, a kultúrára fordított összegek abszolút értéke is jelentősen csökkeni fog. Mindez összességében arra utal, hogy a még decemberben a parlament alsóháza elé terjesztett költségvetési tervezet nyíltan és tudatosan lemond az ország érdemi modernizálásának tervéről, a gazdaság sokat emlegetett „innovatív” jellegének kialakításáról. És még egy fontos dologról mond le, a lakosság életszínvonalának növeléséről. Ez részben 2011-ben már meg is történt. A lakosság jövedelmének reálértéke ugyanis – az 1999 utáni időszakban először – nem nőtt, hanem az év első tíz hónapjának adatai szerint 0,2 százalékkal csökkent. Ez önmagában még nem lenne különösebben aggasztó, ha az előző évben ne lett volna a jövedelmek reálértékének növekedése még 4,5 százalékos. Ha ehhez még azt is hozzátesszük, hogy a globális válságot megelőző években a reáljövedelmek évről évre mintegy 10 százalékkal nőttek, akkor végképp érthetővé válik a 0,2 százalékos visszaesés aggasztó jellege. Még súlyosabb a helyzet a szociálisan leginkább kiszolgáltatott társadalmi csoportok esetén. Itt a jövedelmek reálértékének csökkenése elérheti akár az 5-10 százalékos szintet is, mindezt akkor, amikor a kőolaj hordónkénti ára már jó ideje 100 dollár körüli és az állam tartalékai meghaladják a 6500 milliárd rubelt (ami több mint 45 000 milliárd forintnak felel meg).

A problémák köre ezzel nem zárható le, hiszen a súlyos és tartós gondok közt ott szerepel a szinte mindent átható korrupció ügye is. Pusztító jelenléte az etatista politikát folytató Putyin idején nem hogy csökkent volna, épp ellenkezőleg, tovább terebélyesedett. A lakosság legalább fele gondolja úgy, hogy e jelenség ma általánosabb, mint volt a jelszói káosz idején. Nem véletlen, hogy a választási csalások miatt tiltakozó polgárok türelme – többek között – épp az elviselhetetlen korrupció, bürokratizmus, a jogállami normák sorozatos és rendszerszerű semmibevétele miatt fogyott el, túl a nyilvánvaló és bizonyítottan talált választási manipuláción.

Mindezek után joggal merül fel a kérdés, hogy Oroszország – miként 2004 őszén Ukrajna – maga is egy „színes forradalom” előtt áll-e, avagy amit látunk valami egészen másfajta jelenség. Nehéz erre egyértelmű választ adni, noha az több, mint nyilvánvaló, hogy a „színes forradalmak” fontos feltételei és kellékei most is jelen vannak. Az már jó ideje érzékelhető, hogy a politikai osztály megosztott, különböző csoportjai egymástól eltérő módon látják az ország politikai jövőjét. Lehet, hogy e megosztottság kezdetben maga is a Kremlből korábban hatékonyan irányított és manipulált politikai rendszer része volt, ám mára mintha önálló életre kelt volna. Putyin és Medvegyev tandemokratikus rendszerében ugyanis bizonyos keretek között mégis csak egyedi politikai arculatot kellett adni a formálisan a főhatalmat birtokló, ám valójában csak a politikai dublőr szerepét betöltő államfőnek. Ez az egyedi arculat mindenekelőtt a modernizáló, innovatív gazdaságot igénylő, korrupció ellen fellépő, jogállamot követelő medvegyevi retorikában fejeződött ki. És egy idő után ez a retorika hatni kezdett, mert hihetőnek tűnt, és az orosz társadalom bizonyos csoportjainak tényleges igényeit fejezte ki. Sőt magán a politikai osztályon belül is megjelentek azok a szereplők, akik Medvegyevben látták a politikai jövőt. A tavaly őszi bejelentés Putyin és Medvegyev közhatalmi szerepcseréjéről nemcsak csalódást keltett – mindenekelőtt Medvegyev hívei körében –, de láthatóan komoly politikai indulatokat is. És bár a távozó elnök nem váltotta be az orosz társadalom bizonyos csoportjainak – mindenekelőtt a születőben lévő nagyvárosi középosztálynak – a hozzá fűződő reményeit és elvárásait, ám ettől még ezek az el-

várások nem tűntek el. Ma úgy fest, hogy az új szerepét elfogadó Medvegyev nélkül is vannak olyan eliten belüli csoportok, amelyek többé nem bíznak a Putyin kínálta politikai modellben. Szabadabb, a jogállami normákat betartó, független igazságszolgáltatást működtető, kevésbé korrupt rendszert akarnak, olyat, amelyben nem hamisítják meg politikai akaratukat és nem a végrehajtó hatalom által teremtett kreatúrapártok képviselik érdekeiket. A nagy kérdés, hogy eljön-e majd az a pillanat, amikor a kormányzat immár képtelennek bizonyul a társadalmi elégedetlenség ellenőrzésére, irányítására és büntetésére. És az is nyitott kérdés, hogy a ma még amorfnak tűnő ellenzék képes lesz-e megtalálni – a szabad és tisztességes választások követelésén túl – azokat a politikai célokat, amelyek megteremtik egységét és hatékony fellépésének alapjait. Ez egyelőre nyitott kérdés. Miként az is, hogy képes lesz-e olyan jelöltet állítani Putyinnal szemben, aki már az elnökválasztás első fordulójában is élvezzi majd különböző politikai irányzatok és társadalmi csoportok széles koalíciójának támogatását. Ha nem, akkor aligha tudja majd bárki is megszorongatni a hatalom csúcsát ismét megcélzó Putyint. Mindez azonban rövidesen kiderül...

Budapest–Krakkó, 2012. január

Első megjelenés: *Mozgó Világ*, 2012. február

Választási csalásokkal korlátozott demokrácia

Kis orosz választástörténet

Az elnökválasztási kampány zárószakaszában a posztjától búcsúzó államfő, Dmitrij Medvegyev fogadta a parlamenten kívüli pártok vezetőinek egy csoportját. E pártvezetők közt akadtak az úgynevezett „rendszeren kívüli” ellenzékhez tartozó politikusok éppúgy, mint olyanok, akik sem most, sem korábban nem tüntették ki magukat különösebb politikai aktivitással, a rendszerrel szembeni látványos fellépéssel pedig végképp nem. A találkozáson a putyini politikai modellel élesen szembehelyezkedő politikusok közül Borisz Nyemcov és Vlagyimir Rizskov, a hivatalosan máig nem bejegyzett *Népi Szabadság Pártja* (Partyija narodnoj szvobodi, avagy PARNASZ) társelnökei, valamint Szergej Udalcov, a *Baloldali Front* (Levij Front) vezetője voltak jelen. Rajtuk kívül még heten vettek részt ezen a szűk körű tanácskozáson. Már a találkozó ténye is általános meglepetést keltett, nem beszélve arról a hatásról, amit az egyik meghívott, Szergej Baburin néhány nappal később tett nyilatkozata keltett. Amikor ugyanis a beszélgetés a decemberi parlamenti választásokra terelődött – Baburin szerint – Medvegyev azzal próbálta menteni a menthetetlent, hogy vissza-kérdezett: „Honnan egyszeriben ez a felzúdulás? Hát talán korábban a választások ideálisan tiszták voltak nálunk? Igen, a duma-választás nem volt steril, de azért nem hiszem, hogy ebben a körben bárki számára kétséges volna: ha az 1996-os elnökválasztást megnyerte valaki, akkor az nem Borisz Nyikolajevics Jelcin volt.”

Súlyos és óvatlan szavak, mert ha igazak, akkor azt jelentik, hogy 1996 nyarán a választást nem a demokratikus politikai átmenetet irányító Jelcin, hanem kommunista ellenfele, Gennagyij Zjuganov nyerte meg, vagyis jogos győzelmét elvették tőle. Amiből viszont az is következik – de ebbe már Medvegyev aligha gondolt bele –, hogy e kijelentés nyomán a Jelcin által kiválasztott utód, Vlagyimir Putyin elnöki „státusza” éppúgy kétségessé

válhat, miként az egy ciklusra Putyin örökébe lépő Medvegyevé. Ám ebben a történetben távolról sem az a legérdekesebb, igazat mondott-e Baburin – bár a találkozó résztvevői közül többen is megerősítették szavait –, hanem az, hogy Medvegyev meggondolatlan megjegyzésével újabb érveléssel támasztotta alá az oroszországi választások tisztaságát illető, időről időre felbukkanó erős kétegyeket.

Ezek a kétegyek korántsem új keletűek, nem is kizárólag a putyini korszakhoz kapcsolódnak, sőt ahhoz – leszámítva a 2011 végén megtartott dumaválasztást és az azt követő elnökválasztást – éppenséggel a legkevésbé, már amennyiben a választói akarat „el térítése” alatt nem csupán a választási csalás legprimitívabb és egyben legdurvább módszereit értjük. Olyannyira nem új keletű kétegyekről van szó, hogy a függetlenné vált Oroszország történetének már az első, 1993 decemberében megtartott parlamenti választása kapcsán is felmerültek. Sőt nemcsak a dumaválasztás végeredménye ébresztett kétségeket, de a választásokkal párhuzamosan megtartott új alkotmányról döntő népszavazás is. Az előbbi esetén megalapozottan volt feltételezhető, hogy a nyolc parlamentbe került pártból kettő nem érte el a bekerülés 5%-os küszöbét, míg a többi párt esetében a szavazatszámolás során alaposan „átszabták” tényleges választási teljesítményüket. Sokatmondó, hogy mindmáig ez az egyetlen olyan oroszországi választás, amelynek részletes – választókörzetekre lebontott – eredményét sem akkor, sem később nem tették közzé. És erre már esély sincsen, mivel pár hónappal a választások után az összes szavazócédulát megsemmisítették. Ezért aztán e választások tisztaságát is felvető, azóta klasszikussá nemesedett 1995-ben kiadott *Demokratyija, ogranyicsennaja falszifikacijami* (Választási csalásokkal korlátozott demokrácia) című könyv szerzőpárosának be kellett érnie annak a 23 oroszországi területnek az adataival, ahol a részletes választási eredményeket helyi szinten közvetlenül a választások után nyilvánosságra hozták. De ahhoz ez az adatbázis is elegendő volt, hogy meggyőzően bizonyítsák mind az alsóházi választások eredményeinek manipulálását, mind az ezzel párhuzamosan megtartott, az új alkotmányról döntő népszavazás eredményeinek meghamisítását.

A. Szobjanyin és V. Szuhovolszkij könyve csak 1995-ben lá-

tott napvilágot, így már semmilyen módon nem befolyásolhatta a két évvel korábban megtartott választás és népszavazás eredményeinek értékelését. Mindazonáltal az általuk kidolgozott és könyvükben alkalmazott módszertan mindmáig segíthet bizonyos típusú választási csalások leleplezésében, még abban az esetben is, ha a választási folyamat a végrehajtó hatalom szoros politikai felügyelete mellett zajlik. Ugyanakkor éppen ez a könyv mutatta meg, hogy a beavatkozás bizonyos nagyságrendje fölött nem érdemes a választási manipuláció olyan durva eszközeivel élni, amilyenekkel 1993-ban, illetve nemrég, 2011-ben és 2012-ben éltek. Az efféle – szavazatösszesítéshez kapcsolódó – manipuláció ugyanis bizonyos nagyságrend fölött könnyen bizonyítható. Ennek módszertanát a szerzőpáros meggyőzően és behatóan kifejtette. De nemcsak a leleplezés módszertanát adta meg a kötet, de a választócédulákkal való visszaélés lehetséges technikáit is bemutatta.

A szerzők szerint a szavazatszámolás alsó szintjén a választói akarat eltorzításának *hat alaptípusa* létezik, amelyet az egyes eljárások orosz elnevezései nyomán az „öt »P« és az egy »I«” technológiájának kereszteltek el.

A legegyszerűbb vagy legkézenfekvőbb, amikor a szavazatgyűjtő urnába a kívánt jelöltet (vagy pártot) támogató *előre kitöltött szavazólapokat* dobnak be nagy számban (*Podbraszivanyije*).

Ugyancsak meglehetősen egyszerű trükk, hogy a nem kívánt jelöltre (vagy pártra) leadott szavazatok egy részét „elrontják” (*Porcsa*), és így érvénytelenné teszik azokat.

Az sem okoz túl nagy gondot a manipulátoroknak, hogy az eredetileg az „A” jelöltre (vagy pártra) adott voksot „áthelyezték” (*Peresztanovka*) a „B” jelölt (vagy párt) szavazatai közé.

De nemcsak a szavazat áthelyezése lehetséges, hanem az is, hogy a támogatandó jelöltet (vagy pártot) úgy juttatják előnyhöz, hogy a politikai ellenfelekre leadott szavazatok egy részét egyszerűen kivesszük az urnából, és helyükre a kívánatos pártot, illetve jelöltet támogató voksokat helyeznek. Ezt az eljárást a szerzők nemes egyszerűséggel „kicserélésnek” (*Podmena*) hívják.

A könyv szerzői – Szobjanyin és Szuhovolszkij – szerint arra

is van lehetőség, hogy a választások végső fázisában egyes választókat erőteljesen befolyásolva, a megfelelő jelölt választására kényszerítsenek rá (*Prinuzsgyenyije*).

Végül, de nem utolsósorban, ki lehet emelni az urnából (*Izjatyije*) a nem kívánatos jelöltre, avagy pártra leadott szavazatok egy részét, így juttatva előnyhöz riválisát.

Ezek az eljárások azonban a lelepleződés kockázata miatt csak korlátozottan alkalmazhatók – és sikerességük előfeltétele az, hogy a választási eredmények csak részlegesen kerülhessenek nyilvánosságra. Ezért ezeket a primitív technikákat az oroszországi választási gyakorlatban igen hamar felváltották a választói akarat befolyásolásának kifinomultabb és közvetettebb megoldásai. Jóval nehezebben „tetten érhető”, vagyis bizonyítható a választási végeredmény olyan befolyásolása, amely nem a választócédulák manipulálására irányul, hanem a kampányfeltételek egyenlőségének a versenytársak hátrányára történő megváltoztatására. Ez magában foglalhatja a politikailag értékes médiafelületeken való egyenlő arányú megjelenés informális korlátozását, ahogy a politikai kockázatot jelentő ellenfelek jogi úton történő diszkvalifikálását, kigolyózását a választási versenyből. De nemcsak az igazságszolgáltatás működtethető szelektíven, hanem az „adminisztratív erőforrások” más területei is. Ezek az „erőforrások” éppúgy alkalmasak a kampányfinanszírozás szoros ellenőrzésére, a nem kívánatos jelöltek, illetve pártok pénzügyi támogatásának ellehetetlenítésére, ahogyan a támogatandó pártok, illetve jelöltek melletti hatékony mozgósításra is.

Mindez együttvéve – anélkül, hogy komolyabban be kellene avatkozni a szavazatszámolás tényleges folyamatába – igen eredményes lehet, mint ahogy ez be is bizonyosodott a '90-es évek végén, illetve a 2003–2004-es választási ciklus idején. De a választások befolyásolásának létezik egy ennél is magasabb szintje, amikor a hatalom birtokosai oly módon alakítják át a párt- és a választási törvényt, hogy a politikai kockázatot jelentő ellenfeleknek már arra sincs esélyük, hogy fölálljanak a startvonalra, vagy ha mégis, akkor jelentős hendikeppel indulhatnak csak el. A putyini rendszer a 2005-ben életbe léptetett új, radikálisan átalakított választási törvénnyel és a párttörvény kétszeri átszabá-

sával a választások befolyásolásának erre a „szintjére” lépett, és ezzel képesnek bizonyult a politikai folyamat egészét szoros ellenőrzése alá vonni.

De lássuk kissé közelebbről is, hogyan történt mindez! Milyen módon és milyen politikai körülmények között jött létre, majd alakult át az a választási rendszer, amely eredetileg a versengő demokráciák világát lett volna hivatva felépíteni és működtetni Oroszországban? Ha csakugyan ez volt a politikai cél, akkor vajon mi adhatott politikai „felhatalmazást” vagy „menlevelet” a választási folyamatba történő – az előzőkben ismertetett módszerek különböző kombinációját alkalmazó – beavatkozásokra?

1. A JELCINI KORSZAK: BEAVATKOZÁSOK A DEMOKRATIKUS ÁTMENET VÉDELMEBEN

A függetlenné vált Oroszországban 1993 decemberében tartották meg az első olyan többpárti választást, amely megfelelt a liberális demokráciák legalapvetőbb választási elvárásainak. Ezek a választások nemcsak többpártiak voltak (többpárti választásokat Oroszországban már a XX. század elején is tartottak négy alkalommal), hanem titkosak, egyenlők, közvetlenek és általánosak is. Ilyen feltételek mellett megtartott választásra Oroszország történetében ekkor került sor először. De nemcsak ezért tekinthetők különlegesnek az 1993-as választások, hanem azért is, mert azokat alig két hónappal azt követően tartották meg, hogy a Jelcin mögött korábban – mind a Gorbacsov elleni puccskísérlet, mind a Szovjetunió felbomlása idején – még egységesen felsorakozó oroszországi politikai osztály kettészakadt, és éles – utcai harcokba és a parlament lövetésébe torkolló – konfliktusba keveredett egymással. Az államfő a politikai ellentétek lezárását a neki és kormányának ellenszegülő parlamenti többség erőszakos megfigyelmezésében látta. Ennek következményeként mind a népszavazásra bocsátandó alkotmány végső változatának megszövegezésére, mind pedig az új választási törvény elfogadására már a

szovjet népképviselői parlament októberi szétlövésével kikényszerített új politikai erőviszonyok között került sor.

A versengő demokráciák elvárásainak megfelelő választási rendszer kialakítása már 1991 őszen megkezdődött. Ekkor fogadta el az akkor még a Szovjetunió részét képező oroszországi tagköztársaság *Legfelsőbb Tanácsa* a helyi hatalom vezetőinek megválasztására vonatkozó új szabályokat. Egy évvel később módosították azt a törvényt is, amely szabályozta az évente kétszer ülésező, úgynevezett *Népképviselők Kongresszusa* tagjainak megválasztását. De a választási törvénykezéssel kapcsolatos igazi munka csak 1993 elején vette kezdetét. Ekkor alakult meg a parlament *Alkotmányügyi Bizottságának* felügyelete mellett az a munkacsoport, amely az új választójogi törvény kidolgozását kapta feladatául. A törvénytervezet első változata már május elejére elkészült. Ekkor azonban még eldöntetlen maradt egy sor elvi fontosságú kérdés is, így például az is, hogy vajon a leendő kétkamaras parlament alsóházának tagjait továbbra is többségi rendszerben, avagy a többségi és arányos rendszert kombináló módon fogják-e megválasztani. Erről végül is az államfő hozta meg a döntést, amikor október 1-jén kiadta a választásokra vonatkozó rendeletét, amelyet aztán november elején néhány fontos ponton módosítottak. Ez a rendelet a választások lebonyolítását vegyes rendszerben határozta meg. A törvény megalkotóinak a német és a magyar rendszer szolgált mintaként, azzal a lényeges különbséggel, hogy az orosz választásokat egyetlen fordulóban bonyolítják le, és a rendszernek nem képezi részét semmiféle mandátumkiosztáshoz kapcsolódó kompenzáció. Ezek szerint a 450 fős alsóház (a Duma) mandátumainak felét arányos rendszerben, pártlistákon lehetett megszerezni, a fennmaradó további 225 képviselői helyet pedig egyéni körzetekben, többségi alapon. (Ez a vegyes rendszer egészen 2005-ig, a putyini korszak új választási törvényének elfogadásáig volt érvényben.)

Az 1993-as választási rendszernek további fontos eleme lett, hogy a jelöltállítás joga az úgynevezett választói egyesületeket és különböző választópolgári csoportokat illette meg, szemben a szovjet korszakkal, amikor ez a jogosítvány az úgynevezett munkahelyi kollektíváknál volt. Ez fontos lépés volt a szovjet típusú

pártállami rendszer lebontásában, hiszen korábban a kommunista párt alapszervezetei a munkahelyeken működtek, míg az új rendszerben a pártok területi elven szerveződtek, és fejtették ki politikai tevékenységüket. Egységesítették a jelöltállítás módját is: ettől kezdve ennek feltétele kizárólag az aláírásgyűjtés lett. Megszüntették az addig kizárólagosan érvényesülő többségi elvet: azt csak az egyéni jelöltek megválasztásánál tartották meg. Ugyanakkor az egyéni jelöltek megválasztásánál eltörölték a korábban érvényben lévő abszolút többséghez kötött mandátumszerzést, vagyis ezután az egyszerű többség is elég volt már egy képviselői hely elnyeréséhez. Megerősítették azt a már Gorbacsov idején érvényre jutó gyakorlatot, hogy minden egyes választóközvetben kötelezően több jelöltet kell állítani. E feltétel teljesülése nélkül érvénytelennek kellett tekinteni a választást. Döntés született a választási bizottságok elfogulatlan működéséhez elengedhetetlen garanciákról, illetve az állami tömegtájékoztatás eszközeihez való hozzáférés minden jelölt számára egyenlő feltételeinek biztosításáról. Az új választási törvény rendelkezett a kampányfinanszírozás szabályairól is. Végül, de nem utolsósorban meghatározták a szavazólapok új formátumát: mostantól – az addig érvényesülő szovjet gyakorlattól eltérően – nem a nem támogatott jelölt nevének áthúzása, hanem a támogatott jelölt (vagy párt) nevének egyértelmű bejelölése szolgált a választói akarat kifejezésére. A választási visszaélések korlátozása érdekében pedig a szavazólapon szerepelt egy *protiv vszeh* („mindenki ellen”) rubrika is. Ezzel egyrészt lehetőséget teremtettek a teljes politikai kínálattal szembeni elégedetlenség kifejezésére, másrészt biztosították azt is, hogy a tiltakozás ne üres – utóbb azonban könnyen manipulálható – választócédulákkal történjék.

Össességében 1993 őszére valóban kialakult egy olyan választási normarendszer, amely elvileg alkalmas volt arra, hogy átvezessen a szovjet korszak „választás nélküli választásaitól” a „szabad és tisztességes választások” világához. A törvényi keretek szükséges, de persze korántsem elégséges előfeltételei voltak ennek. A választások szabad és tisztességes lebonyolítását nemcsak a politikai osztályt megosztó éles konfliktus és kölcsönösen erős bizalmatlanság árnyékolta be, de a versengő demokráciák

gyakorlatát meghatározó társadalmi tapasztalatok hiánya és a demokratikus politikai átmenet visszafordításától való félelem is. Ezért hagyta például függőben az októberi konfliktusból győztesen kikerülő Jelcin-tábor a december 12-re kitűzött választások előtti utolsó pillanatig a reformok legkomolyabb ellenzékét adó kommunisták választási indulásának engedélyezését. Jellemző módon a végső szót e kérdésben nem bíróság mondta ki, hanem a politikai verseny egyik szereplője és érintettje, maga Jelcin elnök, aki végül „kegyesen” engedélyezte Zjuganov pártjának indulását.

Túl mindezen már maga az a körülmény is különös helyzetet teremtett, hogy 1993 decemberében olyan intézményekbe történt a választás (kivételesen ekkor egyszerre tartanak alsó- és felsőházi választásokat), mely intézmények sem *de jure*, sem *de facto* nem léteztek még, mivel mind az Állami Dumát, mind a Szövetségi Tanácsot a választásokkal egyidejűleg tartott népszavazáson elfogadott új alkotmány hozta csak létre. Alighanem az államfő környezetében is érzékelhették a helyzet fonákságát, ezért már jó előre rögzítették, hogy a bevezetésre kerülő új intézményekbe megválasztott jelöltek mandátuma – eltérően a bevett gyakorlattól – nem a szokásos négy vagy öt, hanem csak két évre szól. Valószínűleg ez is biztosítékul szolgált arra a Kreml szempontjából nem kívánatos esetre, ha az új „politikai design” nem válik be. De ezzel még távolról sem ért véget a „politikai biztosítékok” sora. Jelcinék nem szerettek volna hibázni, ezért az egyes régiókból beérkező választási eredményeket nem egy független intézmény – például a Központi Választási Bizottság – számítógépén rendszerezték és összesítették, hanem a KGB egyik – akkor épp önállóan működő – főcsoportfőnökségének komputerén. A kormányzat hírforgalmának védelméért felelős titkosszolgálat, a FAPSZI bekapcsolása a választási folyamat e feletti kényes szakaszába aligha növelte a nyilvánosságra hozott választási eredmények iránti bizalmat.

A már hivatkozott szerzőpáros – Szobjanyin és Szuhovolszkij – könyvében hitelt érdemlően bizonyította, hogy bár a választáson induló 13 pártból hivatalosan 8 lépte át sikerrel a pártlistán való mandátumszerzéshez szükséges küszöböt, két párt azonban – az *Oroszországi Egység és Együttműködés Pártja* (PRESZ),

valamint az *Oroszországi Demokrata Párt* (DPR) – ehhez jelentős politikai „segítséget” kapott a szavazatok összesítésekor. A jelicini reformpolitikát támogató párt, a PRESZ a hivatalosan kihirdetett 6,73 százalékos eredménnyel szemben legfeljebb 3,41 százalékot ért el, míg az ugyancsak a demokratikus átmenet mellett elkötelezett DPR a bejutást jelentő 5,52 százalék helyett mindössze 2,8 százalékot. A „beavatkozásra” nyilvánvalóan azért volt szükség, hogy a parlament alsóházában kényelmes többsége legyen a reformkurzust és az elnököt támogató frakcióknak. Ezt azonban csak a választási eredmény manipulálásával lehetett elérni. Az lett volna a meglepő, ha ilyen „tisztátalan” módszerekre – kiváltképp azok után, hogy a gajdari „sokkterápia” nyomán az éves infláció 1992-ben meghaladta a 2700%-ot, aminek következtében a lakosság nagy többségének fogyasztási szintje és szerkezete a '60–70-es évek fordulójának szintjére állt vissza – nem lett volna szüksége a reformkurzus mellett kitartó Jelcincapatnak. A helyzet azonban a következő évben sem lett sokkal jobb. Az infláció még mindig három számjegyű maradt, és meghaladta a 800%-ot. Ehhez képest a „mindenki ellen” rubrikát választók aránya – legalábbis a hivatalos eredmények szerint – meglepően alacsony volt, alig lépte át a 4%-os szintet: az elégedetlenek és dühösek ugyanis ekkor még főleg a nacionalista, mindennel harsányan békétlen Vlagyimir Zsirinovszkij pártjához vagy a kommunistákhoz és vele szövetséges agrárpárthoz csapódtak. (Az utóbbi pártot kifejezetten azért hozták létre, mert – mint már erre korábban utaltunk – Gennagyij Zjuganov pártjának indulása 1993-ban hosszú ideig kétséges volt.) Az 1993-as választás azt mindenesetre igazolta, hogy a választási rendszer működőképes. Ha itt-ott bele is nyúltak a szavazatszámllálás folyamatába, egészében véve a rendszer mégis alkalmas volt arra, hogy biztosítsa a hatalom demokratikus legitimitációját. Jelcin és politikai szövetségeseinek szerencséjére sem Oroszországban, sem külföldön nem akadtak ekkoriban olyan befolyásos szereplők, akik érdekelttek lettek volna az oroszországi bizonytalanság fönntartásában vagy gerjesztésében. Úgy érezhették: az őket megillető helyet foglalják el az oroszországi nyilvános politika új színterén. Akadtak persze olyan parlamenten kívül került pártok is, amelyek

megpróbálták nem elfogadni e helyzetet, de rövid időn belül az orosz politika perifériájára sodródtak, ahonnan nem volt visszatérés. Ugyanakkor a nyugati világ mértékadó szereplői megnyugvással vették tudomásul, hogy jelcini többség van a parlamentben, és a '92 elejétől zajló hatalmi vita eldőlt: a meghatározó orosz politikai szereplők elfogadták új helyüket és a nyilvános politizálás alkotmány szabta új játékszabályait. Ezért aztán senki nem is foglalkoztatott különösebben az alkotmányról döntő népszavazás tényleges eredménye. Pedig Szobjanyin és Szuhovolszkij könyve erre vonatkozóan is egyértelmű bizonyítékokkal szolgált. Az alkotmányról döntő népszavazás szavazóceduláján két rubrika szerepelt: az egyik az alkotmány elfogadását, a másik az elutasítását tette lehetővé. Normális – vagyis nem manipulált – esetben bármely lehetőség mellett is döntenek a választók, a szavazáson résztvevők arányának növekedésével párhuzamosan kellett volna növekednie mind az alkotmányt elfogadók, mind az azt elutasítók arányának. Ezúttal azonban nem ez történt. Pontosabban, csak részben, mert az egyik esetben – az alkotmány elfogadása ellen leadott szavazatok esetében – az adatokból a várt grafikai kép rajzolódott ki, míg a másik esetben – a támogató voksokat illetően – egy teljesen kusza grafikai kép körvonalazódott. Márpedig ez csak úgy volt lehetséges, hogy valaki „belenyúlt” a szavazatszámolásba. Vagyis míg az alkotmányt elvető voksok manipulálását nem tartották fontosnak, addig a támogató szavazatok számát erőteljesen megnövelték. Magyarán: durván „átírták” a tényleges választói akaratot. Mindez azonban akkor senkit sem foglalkoztatott, mert az új rendszer politikai stabilitása volt a világ és az orosz politikai szereplők számára is a legfontosabb érdek.

A jelcini korszak következő parlamenti választását annak rendje és módja szerint az előzetesen elhatározottaknak megfelelően 1995 decemberében tartották meg. Erre a választásra a végrehajtott hatalom már bizonyos tapasztalatokkal készülhetett. E tapasztalatok pedig arra intették, hogy a megfelelő választási eredményt nem a szavazatösszesítés fázisában (a „kimeneti” ponton) kell „kialakítani”, hanem a választási kampányban (a „bemeneti” ponton) kell megfelelő politikai fölényre szert tenni. Ez

azonban a '90-es évek derekán még roppant nehéz feladat volt. Ráadásul, az oroszországi pártrendszer továbbra is felettébb képlekeny maradt. Ebben több körülmény is közrejátszott, így a pártok bejegyzésének nagyfokú szabadsága. De szerepe volt ebben a politikai rendszernek „formát” kereső hatalmi ambícióinak is. Ez volt az az időszak, amikor az elnök környezetében először merült fel egy amerikai típusú kétpárti szisztéma kialakításának igénye, amely képes lenne tartósan stabilizálni az oroszországi pártviszonyokat.

1995 derekán hozzá is kezdenek egy-egy olyan – a balcentrumot és a jobbcentrumot lefedő – párt, illetve választási blokk kialakításához, amelyek az elnöki hatalom kreatúráiként kényelmes partnerek lehettek volna a hatalmi játszmákban. Ez sem ment azonban könnyen, kiváltképp a balcentrum szerepét betöltő párt föllállítása jelentett komoly nehézséget. Csak közvetlenül a választások előtt sikerült a Kremlnek összekovácsolnia ezt a két új szereplőt: egyfelől a jobbcentrumot reprezentáló *Otthonunk – Oroszország* (Nas dom – Rosszija) pártot, másfelől a balközép értékeit megjelenítő *Ivan Ribkin választási blokkját*. A végrehajtott hatalom mindent megmozgatott annak érdekében, hogy politikai támogatóit gond nélkül vegyék az akadályt, sőt ne csak egyszerűen bekerüljenek a parlament alsóházába, de ott együttesen megnyugtató – lehetőség szerint abszolút – többséghez jussanak. Ennek elérése az úgynevezett „adminisztratív erőforrások” mozgósítása révén annál is inkább könnyű feladatnak tűnt, mert az egyik párt élén a miniszterelnök – Viktor Csernomirgyin – állt, míg a másikat a mandátumát kitöltő első Állami Duma elnöke – Ivan Ribkin – vezette. Ennek ellenére a „projekt” csúfos kudarccal zárult: a Csernomirgyin vezette párt ugyan átlépte az 5%-os küszöböt, de teljesítménye alig haladta meg a 10%-ot. Ráadásul a 225 egyéni körzetben elnyerhető mandátumból mindössze tíz képviselői helyet tudott megszerezni, így végül a dumában csak egy 45 fős frakciót volt képes fölláttani. Ugyanakkor a Ribkin-féle választási blokknak még az sem sikerült, hogy pártlistán mandátumhoz jusson. Mindössze a szavazatok 1,1%-át tudták megszerezni, de mivel három egyéni képviselői helyhez jutottak, legalább jelen lehettek a parlament alsóházában.

Ez a választás nemcsak azt mutatta meg, milyen nehéz a vég-

rehajtó hatalom gyenge gazdaság- és társadalompolitikai teljesítménye mellett pártokat szervezni és győzelemre segíteni, de azt is, hogy valamit tenni kell a pártok túlzottan nagy számban történő választási indulása ellen. Az 1995-ös választáson ugyanis rekordszámban álltak rajthoz a legkülönbélebb pártok és választási blokkok, ám a 43 indulóból csak négynek sikerült az 5%-os küszöböt átlépnie. Ez azt is jelentette, hogy a pártlistákra leadott szavazatok 49,5 százaléka elveszett, ennyien szavaztak ugyanis a dumán kívül rekedt 39 pártra és választási blokkra. Ekképpen a választók csaknem fele – legalábbis a pártlistákon – egyáltalán nem tudta érvényre juttatni akaratát, ami önmagában kétséget ébreszthetett a választások legitimitását illetően. A Ribkin vezette blokk Alkotmánybíróság elé is vitte a kérdést, de beadványuk nem talált meghallgatásra. Mindazonáltal nemcsak az elveszett szavazatok jelentettek problémát, de az is, hogy ezeket a voksokat a választási rendszer visszaosztotta a dumába pártlistán bekerült pártoknak, mégpedig egyfajta multiplikátorhatást idézve elő. Ez azt jelentette, hogy a rendszer a legtöbb listás szavazatot begyűjtő pártot támogatta meg a leginkább, míg a legkevesebb voksot számlálót a legkevésbé. Így aztán aki győzött listán, az a mandátumkiosztáskor nagyon győzött, aki pedig kevésbé volt sikeres, annak végső mandátumszáma is alig-alig nőtt. Jellemző, hogy a kommunista párt, amelyre a szavazópolgárok 22,3%-a adta voksát végeredményben a listás mandátumok 44%-át kapta meg, vagyis tényleges listás eredményét lényegében megduplázta. Ezzel szemben a legkevesebb listás vokssal parlamentbe került párt, a Grigorij Javlinszkij vezette szociálliberális *Jabloko* a maga 6,9%-os eredményéhez képest listán végül 13,7%-nak megfelelő mandátumhoz jutott, vagyis a két párt közti mandátumkülönbség az eredeti 15,4%-ról több mint 30%-osra nőtt. A választói akaratot ilyen mértékben eltorzító végeredmény csak akkor alakulhat ki, ha a választásokon szinte korlátlan számban indulhatnak pártok, de nagy többségük képtelen átlépni az érvényes bekerülési küszöböt. Ilyen helyzet a későbbiekben már nem alakulhatott ki: a '90-es évek végétől ugyanis megkezdődött a pártok regisztrációba vételének és választásokon való indulásuk feltételeinek megszigorítása.

Mindez azzal a következménnyel járt, hogy az 1999-ben meg-

tartott soros dumaválasztáson már csak 18,6%-nyi volt a listán leadott „elveszett” szavazatok aránya. A következő, négy évvel később megtartott voksoláskor ez az arány ugyan némiképp ismét növekedett, de még így is 30% alatt maradt. A 2007-ben és 2011-ben megtartott parlamenti választásokon, ahol már csak listán lehetett mandátumhoz jutni, az „elveszett” szavazatok aránya már csak 8,2, illetve 6,6% volt. Ezt a problémát tehát sikerült a rendszerből kivezetni.

Visszatérve a '90-es évek közepéhez: érdemes leszögezni, hogy az 1995-ben megválasztott Állami Duma politikai összetétele jelentette az elmúlt húsz évben az elnöki hatalom számára a legkomolyabb kihívást, miután abban a legnagyobb frakciót a kommunisták alkották. Frakciójuk létszáma azonban csak az egyszerű többséghez volt elegendő, ám a független képviselőkkel együtt alkalmilag abszolút többséget is ki tudtak alakítani. Az oroszországi közjogi helyzet azonban olyan, hogy még a dumabeli abszolút többség is kevés ahhoz, hogy ne az államfő politikai akarata érvényesüljön. Egyetlen törvény sem léphet ugyanis hatályba az elnök jóváhagyása nélkül. A törvény elfogadását megakadályozó elnöki vétó pedig csak az alsó- és felsőház minősített többségével oldható fel. Ilyen alkotmányozó többség az elnöki hatalommal szemben sem Jelcin idején, sem Putyin és Medvegyev államfői évei alatt nem jött létre, vagyis a törvényhozás valódi politikai kockázatot soha nem jelentett az elnöki hatalomnak, legfeljebb időnkénti „kényelmetlenséget”.

Fél évvel a parlamenti választások után, 1996 nyarán tartották meg a függetlenné vált Oroszország első elnökválasztását. E választás kimenetelétől azonban nemcsak a következő elnök személye függött, de – egyebek mellett – az is, hogy az addig meghozott privatizációs döntések érvényben maradnak-e, avagy megkezdődik átfogó politikai felülvizsgálatuk. Jelcin kommunista ellenfelének győzelme valószínűleg lezárta volna a magánosítást. De még ha folytatódott volna is a folyamat, annak felülegelete biztosan kikerült volna az addig előnyt élvező csoportok kezéből. A hatalmi helyzet folytonosságának fenntartása tehát nyilvánvalóan nemcsak a politikai előny birtoklása miatt volt rendkívül fontos. Mindez persze nemcsak Oroszországra jellemző. Csak hogy a '90-es évek derekán az orosz hatalmi élthez tartozni nem

a hagyományos privilégiumok miatt volt annyira vonzó, hanem a tulajdonhoz jutás páratlanul kedvező feltételei miatt. Aki a hatalmi hierarchiához tartozott, vagy annak befolyásos tagjaival szoros kapcsolatot épített, az joggal számíthatott arra is, hogy a vagyonosodás kedvezményezettje lesz. Ezzel szemben a hatalomból való esetleges kiszorulás nem egyszerűen a korábbi privilegizált helyzet elvesztését – az előnyös privatizációs pozíciók, az állami pénzforrásokhoz való hozzáférés megszűnését – jelentette, hanem annak veszélyét is, hogy a hatalomba emelkedett rivális csoport bármikor kezdeményezheti a lecserélt elit számonkérését, a privatizáció felülvizsgálatát, a tulajdonosi viszonyok átalakítását. Jelcin hatalmon tartása tehát egyben az új tulajdonosi osztály jogi érínthetlenségének garanciája is volt. Mindezek alapján érthető, hogy az új tulajdonosi csoportok mindent megtektek a hatalomváltás elkerüléséért. Ugyanakkor szerették volna ezt a demokratikus verseny látszatának fenntartásával elérni. Ezért került át a hangsúly e választás során a szavazatszámítás manipulálásáról a minél teljesebb kampánybeli fölény kialakítására. Ezért lett ez a választás az első a modern Oroszország történetében, amelyben a kampány kitüntetett szerephez jutott, benne olyan „innovatív” kampányfogásokkal, amelyek a politikai ellenfél lejáratására irányultak. E választások kapcsán fogalmazta meg utólag „a győzelem képletét” Jelcin kampánystábjának egyik fontos háttérembere – politikai technológusa –, Gleb Pavlovskij ekként: „a győzelem képlete: a szakértői tudás mozgósítása + az információs tér feletti uralom + az ellenfél lépéseinek blokkolása + a tömegmédi-umokban való jelenlét túlsúlya + az eliten belüli dominancia”. Dmitrij Medvegyev 2012 februárjában tett óvatlan megjegyzése azonban mégiscsak arra utal, hogy mindez együttvéve is kevés lett volna Jelcin győzelméhez. Kellott még valami. És ez a valami minden jel szerint a leadott voksok egy részének „eltérítése” lehetett. Erre az eszközre valószínűleg a választások első fordulójának szavazatösszesítésekor volt igazán szükség. Minden bizonnyal ez a „beavatkozás” segíthette át Jelcint a választások második fordulójába, ráadásul úgy, hogy minimális – írd és mondd 3%-os – szavazattöbbséggel várhatta a végső megmérettést. Ezt a fontos lélektani előnyt aztán – a nyilvánosság politikailag értékes színtereinek szinte teljes kisajátítása mellett – már

nem volt nehéz a második fordulóban magabiztos győzelemmé átalakítani. Jelcin diadala megnyugtatta a hatalmi elitet: sikerült az addigi elnök mandátumát demokratikus versenyre emlékeztető feltételek között megújítani. És ez kétségtelenül komoly teljesítmény volt, kiváltképp azok után, hogy Jelcin népszerűsége félével az elnökválasztás előtt még alig érte el a 3%-os szintet.

Az 1999 decemberében megtartott harmadik dumaválasztás előtt – még inkább, mint 1995 végén – komolyan tartani lehetett attól, hogy ezúttal nem sikerül majd a Kreml iránt lojális pártoknak a mandátumok legalább több mint harmadát megszerezniük. Számos körülmény játszott ebben közre. Ráadásul közeledett a soros elnökválasztás is, ami egyben a második ciklusát záró Jelcin távozását is jelentette. A megfelelő utód megtalálása azonban súlyos teherként nehezedett a késői – a részleges államcsődöt épp-hogy túlélő – jelicini rendszerre. Ilyen körülmények között óriási sikernek számított, hogy a decemberi választás előtt csak néhány hónappal alapított elnöki párt, a regionális eliteket, illetve bürokráciát mozgósító *Egység* (Jegyinsztvo) alig elmaradva a győztes kommunisták teljesítménye mögött a listás szavazatok 23,3%-át tudta megszerezni. Ezúttal két nyugatos párt is bekerült az alsóházba: a Jegor Gajdar vezette liberális *Jobboldali Erők Szövetsége* (Szojuz pravih szil) és a Javlinszkij irányította szociálliberális *Jabloko*. Mindez elégedettséggel töltötte el Jelcint és szövetségeseit. Olyannyira, hogy ez a választási eredmény komoly szerepet játszott abban, hogy az idős, mindinkább munkaképtelenné váló államfő belátta: nem jelent különösebb politikai kockázatot idő előtti távozása posztjáról. Utóbb pedig az is kiderült, hogy a Jelcin környezetében legnagyobb politikai veszélynek tartott szövetségkötés a Zjuganov vezette kommunisták és a Luzskov, illetve Primakov irányította *Haza* (Otyecsesztvo) párt között nem jön létre. Sőt egy idő után az is nyilvánvalóvá vált, hogy az utóbbi pártot – mivel annak bázisát az *Egység*hez hasonlóan az államapparátust működtető bürokrácia adja – át lehet csábítani a Kreml szövetségesei közé. És amikor ez megtörtént, a jelicini korszakra soha nem jellemző új típusú – az elnök politikáját kényelmes többséggel támogató – erőviszony alakult ki a dumában. Ez a történet azonban már átvezet a putyini korszakba.

2.A PUTYINI KORSZAK: BEAVATKOZÁSOK A STABILITÁS VÉDELMEBEN

Az a nem várt fejlemény, hogy a politikai ismeretlenségből előlépő Vlagyimir Putyint már az elnökválasztás első fordulójában Oroszország elnökévé választották, nyilvánvaló módon összefüggött azzal a társadalom-lélektani fordulattal, amit az 1999 őszen végrehajtott – és a hatalom által a csecseneknek tulajdonított – terrortámadások váltottak ki. Ez a lélektani fordulat azonban nemcsak Putyin „gyors” megválasztására volt hatással, de kezdeti politikájának rövid időn belül megmutatkozó széles körű társadalmi elfogadottságára is. A 2000 márciusában megválasztott új elnök első számú feladatának az elődje idején „széthordott” közhatalom fokozatos visszavételét tekintette. Ez mindenekelőtt a regionális és tulajdonosi elitek „megfegyelmezését” jelentette. De nemcsak azt, merthogy mindezzel párhuzamosan viszonylag korán megkezdődött a pártrendszer és a választási szabályok átfogó átalakítása is. Putyin itt is türelmesen, lépésről lépésre haladt. Az első ezzel kapcsolatos érdemi fejleményre 2002 áprilisában, a parlamenti bizottságok elnöki posztjainak újraelosztásakor került sor. Ennek hátterében az állt, hogy az 1999 végén megválasztott dumában ugyan a kommunisták alkották a legnagyobb frakciót, de még így is kevesen voltak ahhoz, hogy a független képviselők teljes körével kiegészülve akár csak egyszerű többséghez jussanak. De mert a választások idején a kommunisták után a két legjobb eredményt elérő párt, az *Egység* (Jegyinsztvo) és a *Haza* (Otyecsesztvo) ekkor még egymás ellenfele volt, így a bizottsági helyek kiosztásakor a kommunisták érvényesíteni tudták relatív többségüket. Ám rövidesen kiderült – mint ahogy erre már korábban utaltunk –, hogy az *Egység* és a *Haza* kiválóan együtt tud működni. És amikor az is nyilvánvalóvá vált, hogy ezek a csinovnyikokból rekrutált pártok támogatni tudják Putyin stabilizációs kurzusát, sőt e támogatás révén maguk is haszonélvezői lehetnek a Putyin iránt egyre növekvő társadalmi rokonszenvnek, akkor beérnek a feltételei annak, hogy e két párt egyesüljön, és létrejöjjön 2001 márciusában az a „hatalompárt”, amely a következő két soros parlamenti választáson – 2003-ban, illetve 2007-

ben – már alkotmányos többséghez tud jutni. Ez a párt az *Egységes Oroszország* (Jegyinjaja Rosszija). Az így létrejött szervezet az egyesülés nyomán a дума legnagyobb frakciójává vált (139 mandátum), mely többnyire élvezte a liberális pártok, a *Jobboldali Erők Szövetsége*, illetve a *Jabloko* támogatását is. Ez az új helyzet elég volt ahhoz, hogy egy év elteltével, 2002-ben napirendre tűzzék a bizottsági elnöki posztok újraosztását. Ennek eredményeképpen az addig 9 elnöki széket birtokló kommunisták kénytelenek hetet a liberális frakcióknak átengedni. És ezt akkor, mint rendjén lévőt, mindenki tudomásul is vette.

Eközben megkezdődött az addig érvényben lévő párttörvény átalakítása is. 1999 decemberében még több mint 100 párt vehetett részt a választásokon. Igaz, ezek többsége már választási szövetségbe tömörülve indult el, ezért a ténylegesen versenybe szálló pártok és választási blokkok száma huszonhatra zsugorodott. A „pártburjánzás” kétségtelenül egészségtelen jelenség volt, és jogosan várt korrekcióra. Első lépésként a 2001 júliusában elfogadott új törvény a pártok bejegyzését több ponton megszigorította. Feltételül szabta például, hogy a bejegyzését kérő szervezet taglétszámának országosan el kell érnie a 10 ezer főt, és alapszervezeteinek a föderációt alkotó megyék és köztársaságok legalább felében jelen kell lenniük. E módosításoknak köszönhetően 2002 őszén a korábban pártként bejegyzett 199 szervezetből már csak 43 tudta magát újrapregisztráltatni. De még e regisztrált pártok közül sem tudott mindegyik elindulni a választásokon, mert a választási törvény előírta, hogy a pártoknak és választási blokkoknak legalább 225 ezer támogató aláírást kell előzetesen összegyűjteniük, és ezeknek az aláírásoknak legalább 70 szövetségi „szubjektumból” kell kikerülniük. Mindennek már csak 23 párt és választási szövetség tudott megfelelni. A 2003 decemberében megtartott ötödik dumaválasztáson már közülük is csak négy tudta átlépni az 5%-os bekerülési küszöböt. E helyzet kialakulásában azonban döntő szerepet játszott a feltűnően egyenlőtlen feltételeket biztosító választási kampány is.

Ez a kampány semmivel nem volt rosszabb, avagy méltánytalanabb, mint bármely korábbi kampány Jelcin idején. A hatalom akkor is, ahogy most is, mindent megtett azért, hogy támogassa pártkegyeltjeit. Ebbe a támogatásba éppúgy belefért az „admi-

nisztratív erőforrások” mozgósítása a kedvezményezettek győzelmében, mint a politikailag értékes médiafelületekhez való hozzáférés egyenlőtlené tétele. És akkor még nem beszéltünk a pártok finanszírozásában megmutatkozó feltűnő különbségekről vagy az igazságszolgáltatás szelektív alkalmazásáról. Mindazonáltal e választás egy döntő tekintetben mégiscsak különbözött a korábbiaktól. Nevezetesen abban, hogy a 2003-as volt az első olyan választás a modern Oroszország történetében, amikor a Kremlnek nem akadt igazán komoly kihívója. A hatalom birtokosai most először teheték volna meg különösebb politikai kockázat nélkül, hogy valamennyi résztvevőnek egyenlő és méltányos versenyfeltételeket biztosítsanak. Putyin első négy évének politikai teljesítménye – az imponáló gazdasági növekedés és a politikai stabilitás megteremtése – elégséges biztosíték lett volna a Kreml támogatása párt, illetve pártok diadalához. De még sem ez történt. Putyin és környezete a választások tisztaságánál és korrektségénél fontosabbnak tartotta, hogy győzelmét – eszközökben alig válogatva – minél teljesebbé tegye. Ez a politikai kisszerűség azonban nem várt következményekkel járt. A politikai elit egy része – felháborodva a decemberi választások lebonyolításának körülményein, aminek következtében az EBESZ megfigyelői az oroszországi parlamenti választásokat először nyilvánították *szabadnak, de nem tisztességesnek* – távol maradt a következő év márciusára kiírt elnökválasztástól. Jellemző módon ez az a választás, amikor Putyinnak nem akadt egyetlen egy komoly kihívója sem, mert az orosz politika nagy „túlélői” közül senki sem vállalta a versenyt. Ekkor fordult elő először és egyben utoljára is, hogy sem Zjuganov, sem Zsirinovszkij nem jelöltette magát. De Grigorij Javlinszkij sem vállalta a megmérettetést, noha mind 1996-ban, mind 2000-ben többen szavaztak rá, mint Zsirinovszkijra. Ez a helyzet – amikor az ismétlésre készülő elnök riválisai kivétel nélkül politikai újoncok voltak – kis híján bohózzattá silányította az elnökválasztást, noha Putyin addigi politikai teljesítménye valódi garanciája lehetett volna annak, hogy méltányos körülmények között is kockázatmentesen újraválasszák. De Putyin és környezete nem ezt az utat választotta, amiben nyilvánvalóan szerepe volt azoknak a *Jukosz*-üggyel összefüggő, hatalmi eliten belüli átrendeződéseknek is, amelyek nyomán olyan fontos,

korábban Jelcinhez közel álló politikusok távoztak posztjukról, mint az elnöki adminisztráció rendkívül befolyásos vezetője, Alekszandr Volosin, illetve Putyin első elnöki ciklusának miniszterelnöke, Mihail Kaszjanov. És épp e személycserék nyomán lépett a nagypolitika első sorába Dmitrij Medvegyev, aki Volosint váltotta posztján.

A politikai kisszerűség azonban másban is megmutatkozott. Az új dumában, ahol a mandátumok kétharmada – a független egyéni képviselők egy részének „fölvásárlása” nyomán – az *Egységes Oroszország* pártnak jutott, immár a korábbiaknál is feltűnőbb „egyszerűséggel” osztották el a parlamenti bizottságok elnöki posztjait. Ez azt jelentette, hogy mind a 28 bizottsági elnöki szék a „hatalompártnak” jutott. De ez sem volt elég, mert az elnökhelyettesi posztok többségét is e pártgömböc kebelezte magába. Még a dumatanács kialakításának addigi hagyományával is szakítottak. Míg ugyanis korábban az alsóház működését és napirendjét meghatározó tanács a дума elnökeiből és a frakciók vezetőiből állt, addig most a kétharmados többség birtokában Putyin pártja úgy döntött, hogy a tanácsban nincs helyük a frakcióvezetőknek, annál inkább a parlamenti elnöknek és alelnököknek: így lett a dumatanács kilenc megválasztott tagja közül hat a „hatalompárt” képviselője (a fennmaradt három helyen a дума másik három frakciója osztozott). A dumatisztségek efféle elosztása nyilván biztosítékul szolgált az *Egységes Oroszország* meglepetéseket nem kedvelő képviselőinek, már csak azért is, mert a дума – mint azt utóbb a „hatalompárt” egyik vezetője kifejtette – egyébként sem az a hely, ahol vitatkozni kellene. Ha pedig nem az a hely, akkor nagyon is érthető a tisztségek efféle „arányos” elosztása.

A 2003 végén megtartott parlamenti, majd a három hónappal később lebonyolított elnökválasztást követően, amikor is Putyint megerősítették posztján, a politikai osztály – miként utaltunk már rá – váratlan kihívással találta szembe magát. Azt a dilemmát kellett valamiképpen megoldania, hogy miközben a választások várható kimenetele iránt senkinek sem lehetett kétsége, elérje, hogy a választók ennek ellenére elmenjenek szavazni. Ebben a helyzetben fogtak hozzá a 2003–2004-es választási ciklus lezárását követően a párt- és a választási törvény ismételt átalakításának.

Az ekkor elhatározott módosításoknak – többek között – az lett az eredménye, hogy – biztos, ami biztos alapon – megszüntették a szavazás érvényességéhez szükséges részvételi küszöböt. De nemcsak ezt a rendelkezést szabták át. Emellett átalakították a parlamenti választások addig alkalmazott vegyes rendszerét is, vagyis 2007-től már csak pártlistákon lehetett mandátumhoz jutni, vagyis megszüntették az egyéni képviselői helyeket. Ezzel párhuzamosan viszont megemelték a bejutási küszöb szintjét az addig érvényes 5%-ról 7-re.

A párttörvény és a választási szabályok átalakítása elvileg azt is lehetővé tette volna, hogy a végrehajtó hatalom ettől kezdve valamennyi indulónak méltányos kampányfeltételeket biztosít, mivel a szigorú törvényi szabályozással a politikai folyamat egészét ellenőrzése alá vonta, úgyhogy a választásoknak aligha lehetett volna számára kedvezőtlen kimenetele. A párt- és választási törvény utolsó, 2004-es átalakításával teljesen fölöslegessé vált a választási eredmények összesítésébe, avagy a kampány menetébe történő beavatkozás: a választási győzelem e nélkül is garantált volt a hatalmi elit számára. E változtatásokkal ugyanis a politikai folyamatok egésze oly mértékben került a Kreml felügyelete alá, hogy a választási kampány eredményességét még annak méltányossága se tudta volna érdemben befolyásolni. A választási eredmény ugyanis ebben a feltételrendszerben immár nem hetekkel, avagy hónapokkal a választást megelőzően dőlt el, hanem már jóval korábban. Köszönhetően épp azoknak az új normáknak, illetve szabályoknak, amelyeket – egy kivételével – az EBESZ 2004-es ajánlásaival szemben fogadott el Moszkva. Orosz részről az EBESZ másfél tucatnyi, a választások lebonyolításával kapcsolatban tett ajánlásaiból mindössze egyet vettek figyelembe, mégpedig azt, hogy el kell törölni a választólapokon szereplő „*protiv vszeh*”, azaz a „mindenki ellen”-rubrikát. Nem teljesen világos, hogy e jogintézmény miért zavarta az EBESZ szakértőt, merthogy a „mindenki ellen”-rubrika nem egyszerűen egzotikus színfoltja volt az oroszországi választási rendszernek, hanem annak egyik fontos garanciális eleme. Kialakítása azzal a megfontolással függött össze, hogy ez az „intézmény” legális és utólag nem manipulálható módon adott lehetőséget a politikai osztállyal szembeni általános nemtetszés kifejezésére. Elgondolkodtató,

hogy orosz részről épp e rubrika felszámolására tett európai ajánlást találták megszívlelendőnek, szemben az összes többivel.

A 2004-es EBESZ-ajánlásban számos figyelmet érdemlő javaslat fogalmazódott meg. A dokumentum általános politikai úzetenként az oroszországi pártrendszer további megerősítését szorgalmazta. Javasolta a regionális és kisebbségi csoportok érdekeit hatékonyan képviselni tudó pártok alapításának egyszerűbbé tételét és működésük segítségét, valamint a választásokon induló valamennyi pártra nehezedő pénzügyi teher mérséklését. Az orosz jogalkotás azonban ennek épp az ellenkezőjét tette. A párttörvény módosítása jelentősen megnehezítette a pártok alapítását és bejegyzését. A regisztráció új feltételévé tették az 50 ezer fős igazolt taglétszámot, és meghatározták annak szigorúan szabályozott területi megoszlását. Ez lényegében azt jelentette, hogy a végrehajtó hatalom „adminisztratív támogatása” nélkül gyakorlatilag lehetetlenné vált új pártot alapítani, sőt a már létező pártok működése is e támogatás nélkül könnyen ellehetetlenült. E döntés nyomán – miként erre már korábban utaltunk – megfelelődött a választásokon indulni képes pártok száma. Míg 1999-ben 26, majd 2003-ban 23 párt, illetve pártszövetség tudott a dumaválasztáson elindulni, addig a 2005-ben életbe léptetett új párttörvény nyomán 2007-ben már csak 11. A 2011-es parlamenti választáson pedig még ennél is kevesebb, mindössze 7. A szigorítások – egy bizonyos határon túl – már nyilvánvalóan nem csupán a pártok túlzott elburjánzását voltak hivatottak visszafogni, hanem a 2003-ra kialakított pártszerkezetet és annak belső arányait próbálták konzerválni.

Az európai szervezet korábbi megfigyelői tapasztalataiból kiindulva azt is javasolta, hogy hagyják el a választási törvénynek azt a rendelkezését, amely előírja a tévékben és rádiókban a pártok számára biztosított ingyenes reklámidő díjának utólagos megfizetését, amennyiben az adott párt nem éri el a leadott voksok legalább 2%-át. Orosz részről e rendelkezést nemhogy nem törölték el, épp ellenkezőleg, a küszöböt felemelték 3%-ra. Emiatt a 2007-es választásokon parlamentbe került négy párt kivételével az összes többinek jelentős összegeket kellett utólag megfizetnie. Emellett elveszítették azt a kauciót is – pártonként 60 millió ru-

belt, ami mintegy 420-440 millió forintnak felelt meg –, amit előzetesen azért tettek le a Központi Választási Bizottságnál, hogy mentesüljenek az indulásukat támogató aláírások összegyűjtésétől. A kaució mellett azért döntöttek egyes pártok, például a Javlinszkij vezette *Jabloko* is, mert korábbi tapasztalataikból jól tudták, hogy milyen egyszerű az aláírások 5%-áról kimutatni azok állítólagos hamis voltát. A kaucióval és a reklámidő díjának utólagos behajtásával összefüggő szigorítások valódi célja valószínűleg az lehetett, hogy a Kreml ne neki nem tetsző pártokat ne csak politikailag tudja diszkvalifikálni, de adott esetben különösebb nehézségek nélkül akár pénzügyi csődbe is vihesse azokat. Mindezekon túl a 2007–2008-as választásoknak volt még egy további újdonsága, az tudniillik, hogy ezek voltak az első olyan választások, amikor nem hozták nyilvánosságra az érvénytelen szavazatok összesített adatait, vagyis a tiltakozásnak még ezt a közvetett módját is elvették a választópolgároktól.

A pártok működésére, illetve a választások lebonyolítására vonatkozó intenzív oroszországi normaalkotás a 2000-es évek második felében joggal kelti azt a benyomást, hogy eltérően a nyugati világ konszolidált demokráciáitól, ahol a választások versenyfeltételei ritkán változnak, miközben a várható eredmény nehezen prognosztizálható, Oroszországban a választásokat többnyire változó törvényi környezetben bonyolítják le, míg a várható eredmény tekintetében aligha lehet bármikor is komoly meglepetésre számítani. Valóban egészen a 2011 decemberében megtartott parlamenti választásokig a politikai verseny szabályainak változékonysága az eredmény biztos előreláthatóságával párosult. Ezt a helyzetet mindenekelőtt a politikai stabilitás fontosságára hivatkozva tartották fenn, és fogadtatták el a politikai közösség többségével. Nem lebecsülve ennek a jelentőségét, megállapíthatjuk, hogy a putyini „stabilitáskultusz” az évtized közepére valószínűleg felporzelt az oroszországi politikai nyilvánosságot. Ehhez képest váratlan fordulatot jelentett a 2011. végén megtartott hatodik dumaválasztás.

3. A 2011–2012-ES VÁLASZTÁSI CIKLUS: REPEDÉSEK AZ „IRÁNYÍTOTT DEMOKRÁCIA” RENDSZERÉBEN

A 2011-es dumaválasztás váratlan eredménye – Putyin és a hatalompárt taktikai hibáin túl – valószínűleg két lényeges és már jó ideje tartó folyamat együttes hatásának tulajdonítható. Egyrészt a máig fennálló és többé-kevésbé hatékonyan működő politikai rendszer kifáradásának, másrészt az orosz társadalom strukturális átrendeződésének. Az előbbi olyan konkrét változásokban érhető tetten, mint a Putyin és Medvegyev alkotta „tandem” válsága, e politikusok személyes „brand”-jének elhalványodása, a regnáló hatalom politikai retorikájának és kommunikációs erejének kifulladásása. Végül, de nem utolsósorban, a végrehajtó hatalom által kiépített és életben tartott pártrendszer, illetve az e rendszer révén folytatott politikai manipuláció gyengülő hatásfoka.

E folyamatot felgyorsította Putyin és Medvegyev közhatalmi szerepcseréjének szeptember végi bejelentése, ami lényegében felszámolta az addig működő tandemet. A bejelentés nyomán az eddig egymástól elvált formális és informális hatalmi szerepek Putyin személyében ismét egymásba csúsztak, miközben Medvegyev azzal, hogy elfogadta az új szereposztást, támogatóinak jó részét pillanatok alatt el is veszítette, és immár képtelenné vált hitelesen megszólítani a modernizációban érdekelt társadalmi csoportokat. De ami ennél is fontosabb: a szerepcsere bejelentésének módját, gőgjét, leplezetlen hatalmi arroganciáját még az orosz politikai közösség olyan része is arculcsapásként élte meg, amely mindaddig inkább elismerően vagy legalábbis elfogadóan tekintett Putyin politikai teljesítményére.

A tandemet alkotó politikusok személyes „brand”-jének elhalványodása pedig – kiváltképp Putyiné – mindenekelőtt azzal függött össze, hogy különböző szerepekben, hol állam-, hol kormányfőként ekkor már több mint egy évtizede állt az ország élén. Ebbe még akkor is bele lehet unni, ha az első számú vezető nem különösebben aktív, nem keresi a nyilvánosság fórumait, illetve nem alakul ki róla az a kép, hogy a politikai közösséget érintő fontos és kevésbé fontos ügyekben a végső döntést csak és

kizárólag ő hozza. Ebből a szempontból még annak sincs különösebb jelentősége, hogy az utóbbi benyomás megfelel-e a valóságnak. Putyint a nyilvánosság hol Csecsenföld fölött elrepülő vadászpilótaként látta, hol az amuri tigrisek védelmezőjeként, hol pedig a Moszkva környéki tüzek bátor elfojtójaként, vagy épp amforák után kutató bűvárként az Azovi-tengerben, hogy csak néhány jellemző példát említsünk az utóbbi években alakított szerepeiből. Eme intenzív jelenlét látványába egy idő után még a legtürelemesebb közönség is belefárad. Persze nem elképzelhetetlen a sikeres arculatváltás sem, ezt azonban időben kell végrehajtani. Ha késik, vagy ha kelleetlenül, külső nyomásra történik csak meg, a politikus „varázsa” könnyen elillan.

A hatalom politikai retorikájának és kommunikációs erejének kifulladását pedig mi sem bizonyította jobban, mint az a tanácstalanság, ahogy Putyin és környezete eleinte értelmezni próbálta a választási eredmények manipulálása ellen tiltakozók magatartását. A Kreml ugyanis mindazt, ami a választások nyomán a nagyvárosokban kibontakozott, csakis a „színes forradalmak” analógiájára volt hajlandó értelmezni. Ezt az interpretációs sémát az elnökválasztási kampány finisében is masszívan alkalmazta. Kétségtelen, hogy a párhuzam nem teljesen alaptalan. Az úgynevezett „színes forradalmak” sikeréhez azonban legalább három feltételnek kell teljesülnie. Egyrészt a hatalom birtokosainak meg kell hamisítaniuk a választási eredményeket. Másrészt a hatalom ellenfeleinek képeseknek kell lenniük arra, hogy a hamisítás tényét hitelt érdemlően felmutassák, és a politikai közösség nagy részét meggyőzzék igazukról. Harmadrészt a választási csalásnak érdemben kell az eredményt átírnia. Ha e feltételek közül akár csak egy is hiányzik, a tiltakozás lehet ugyan tartós, nagy valószínűséggel mégis eredménytelen marad. A decemberi parlamenti választások esetében mintha mindhárom körülmény fennállna. A hatalom persze mindent tagad, és a hangsúlyt másra – az állítólagos külső beavatkozásra, az események kívülről történő irányítására, a Nyugat aknamunkájára – helyezi. Pedig szembenézhetne a tényekkel, többek között azokkal a komoly elemzésekkel, amelyek matematikai modellek, illetve a Központi Választási Bizottság nyilvános adatbázisa alapján kimutatták a választások durva meghamisításának tényét és mértékét. Márpedig ez a mér-

ték nem akármilyen. Országosan elérhette a hatalompártra leadott voksok számának 17-18%-os megugrását, Moszkvában pedig a beavatkozás mértéke még ennél is nagyobb lehetett. A „színes forradalmak” egy fontos kelléke azonban hiányzik. Nem látszik ugyanis a politikai osztály megosztottsága, kettészakadása. Bár a politikai elit egy része láthatóan szívesen szakítana a putyini modellel, de ez valószínűleg még mindig csak a politikai osztály elenyésző kisebbsége. Ez pedig egyelőre jelentős lavírozási teret ad Putyinnak és szövetségeseinek.

A fentiekén túl az is fontos válságjelnek tekinthető, hogy a mesterségesen kialakított és életben tartott oroszországi pártrendszer, illetve a rendszer révén folytatott politikai manipuláció folyamatosan veszíti el korábbi hatékonyságát. A parlament alsóházába ezúttal is bekerült pártok – az *Oroszországi Föderáció Kommunista Pártjának* kivételével – egytől egyig úgynevezett kreatúraszervezetek, vagyis olyan képződmények, amelyek a végrehajtó hatalom politikai terveként, annak tevékeny közreműködésével, világos hatalmpolitikai célokat követve és nem „spontán” társadalmi igényeket artikulálva jöttek létre. Feltétlenül ilyen párt a Zsirinovszkij vezette *Oroszországi Liberális Demokrata Párt*, amely nevével ellentétben – közismerten – sem nem liberális, sem nem demokrata. Egyike az elsőként felállított „kreatúrapártoknak”, még a Szovjetunió felbomlásának időszakában – máig nem teljesen tisztázott körülmények között – jött létre. Erős a gyanú, hogy a pártot a késői szovjet korszak titkoszolgálati közreműködésével találták ki és hozták létre, valószínűleg azért, hogy lekössék és irányíthatóvá tegyék a rendszerrel szemben elégedetlen destruktív nacionalista erőket. A párt ezt a feladatot megalakítása óta több-kevesebb sikerrel teljesíti is. Léte azonban valódi kihívást soha nem jelentett az elnöki hatalomnak, amellyel – harsány és durva retorikája ellenére – bármikor készen állt az együttműködésre.

Valamivel bonyolultabb képlet az ezúttal a várakozásokon felül teljesítő *Méltányos Oroszország* párt. Eredetét tekintve ez is egyike a tipikus teremtménypártoknak. A 2007-es dumaválasztások előtt találták ki a Kremlben, mint a jobbcentrumot képviselő hatalompárt, az *Egységes Oroszország* balközép pandanját. E feladatot – beleértve az elnöki hatalom baloldali támogatását – éve-

ken át megbízhatóan teljesítette is, ám az idei év elejétől mintha egyre határozottabban próbálna szabadulni e szerepkörtől, és magát önálló szociáldemokrata pártként pozicionálja.

Végül itt van a Kreml igazi üdvöskéje, az *Egységes Oroszország* párt. Ezt a tipikus kreatúraszervezetet mai formájában – miként utaltunk már rá – 2001-ben hozták létre az *Egység* és a *Haza-Egész Oroszország* párt összeolvasztásával. Ezek a pártok egytől egyig az adminisztratív elit mozgósításával jöttek létre, és ma is a csinovnyikelem a meghatározó bennük. Az egyesített „hatalompárt” mindenkori legfőbb funkciója az államfő parlamenti támogatása. Ennek sikeres teljesítéséhez nem kell más, mint a parlamenti mandátumok többségének felügyelete. Többre csak akkor lehet szükség, ha a Kreml valamiért módosítani szeretné az alkotmányt, avagy olyan különleges politikai helyzet áll elő, mint a „tandemokrácia” idején. Igaz, utóbbi esetben nem az elnöknek, vagyis Medvegyevnek, hanem Putyinnak volt erre szüksége, aki épp az általa irányított párt alkotmányozó többségében látta azt a biztosítékot, amely megóvjá őt attól, hogy politikai dublőre bármikor is menessze. Mindez azért van így, mert a mindenkori elnöknek politikai kockázatot csak egy dolog jelentene, ha a dumában az elnöki hatalommal szemben alkotmányozó többség jönne létre. Egy ilyen helyzet „lebéníthatná” az elnököt, aki nem tudna élni a vétó eszközével. De, mint már utaltunk erre, Putyin soha nem került ilyen körülmények közé, ahogy Jelcin sem. Olyannyira nem, hogy mind a 2003-as, mind a 2007-es dumában alkotmányozó többség állt mögötte. Ehhez azonban az előbbi esetben szüksége volt az egyenlő és méltányos kampányfeltételek felszámolására, míg az utóbbiban a párt- és a választási törvény radikális átalakítására. Miután mindezt elvégezték, minden arra vallott, hogy Putyin és környezete hosszú időre berendezkedhet a hatalomban, mert a megváltoztatott versenyfeltételek között komoly kihívóval nem kell számolnia. És ez éppúgy vonatkozott az elnökválasztásra, miként a parlamenti választásokra is.

A rendszer egészen a 2007-es duma- és a 2008-as elnökválasztásokig kifogástalanul működött is, amit mi sem mutat jobban, mint hogy gond nélkül sikerült levezényelni a „tandemokratikus” rendszerre történő átállást Dmitrij Medvegyev elnökké választásával. Igaz, minderre akkor került sor, amikor még az

orosz gazdaság dinamikusan, évi 7-8%-os ütemben bővült, és a növekedésből nyert „bevételek” egy részét visszaosztották az orosz társadalomnak. Így aztán minden arra vallott, hogy a politikai folyamatok egészének erős kontrollja tartósan fennmarad, és nem lesz szükség a választási eredmények átalakítására szolgáló – korábban nemegyszer alkalmazott – durva eszközök ismételt bevetésére. A 2011-es parlamenti választások azonban rációfoltak erre. A Kreml láthatóan későn ébredt, és késve mérte fel tényleges helyzetét, így „kénytelen volt” olyan eszközökhöz nyúlni, amelyeket – legalábbis tömegesen – régóta nem alkalmazott. Csak-hogy az okos telefonok korában nem olyan egyszerű elrejtteni a választási csalást, kiváltképp annak durva formáit. Az emberek ugyanis minden szóbeli beszámolónál, jegyzőkönyvnel jobban hisznek annak, amit látnak. És látnivaló éppenséggel akadt. Már a választás éjszakáján hajmeresztő esetek sora került fel a világhálóra – a több helyen többször leszavazó állampolgárok szervezett utaztatásától a tucatszám bedobott hamis választási cédulákig. Nem beszélve azokról az „egzotikus” esetekről, amikor a helyi rendőrök vezetője döntött arról, hogy a választást annak ellenére folytatni kell, hogy az urnák már a választások hivatalos megkezdése előtt titokzatos módon megteltek szavazócédulákkal. Persze mindehhez joggal tehetnénk hozzá: amiként hamis szöveget és jegyzőkönyvet elő lehet állítani, úgy hamis képet és videofelvételt is. Vagyis ezeknek a legkülönbözőbb orosz portálokön már a dumaválasztás éjszakáján megjelenő képeknek a bizonyító ereje *önmagában* még nem elégséges. Ezért is próbálkozhatott meg a hatalom pár napos tanácstalanság után azzal, hogy a felvételeket – a Központi Választási Bizottság elnöke, Vlagyimir Csurov megfogalmazását idézve – „stúdiókban előre leforgatott hamisítványokká” minősítse, jóllehet bizonyítékokkal e súlyos vádat sem akkor, sem azóta nem támasztotta alá senki. A felvételek hitelességét nem csupán azok sokfélesége valószínűsíti, hanem a választópolgárok egy jelentős részének személyes tapasztalatai, valamint azok a néhány nappal a választást követően megjelent matematikai elemzések, amelyek meggyőzően mutatták ki nemcsak a beavatkozások tényét, de azok volumenét is. (Lásd erre vonatkozóan Szergej Spilkin dolgozatát: *Sztatisztika isszledovala vibori*. In www.gazeta.ru 2011.12.10. és Jan

Racinszkij elemzését: *O csurogyejszve i fal'sebszve*. In www.polit.ru 2011.12.23.)

A hatalom felkészületlensége és kapkodása annál meglepőbb volt, mert a hatalompárt, az *Egységes Oroszország* támogatottságának erózióját már jó ideje mérték a közvélemény-kutatók. A folyamatos népszerűségvesztés már az év elején érzékelhető volt, és a Putyin–Medvegyev páros szeptember 24-i bejelentése csak tovább gyorsította. A bejelentés azonban taktikailag is átgondolatlanak bizonyult. Időzítése lehetőséget adott arra, hogy a Putyin-nal szembenálló csoportok – a társadalom gyorsan megmutatkozó elutasítását érzékelve – „felkészüljenek” a december 4-i választásokra. Másrészt, szemben a korábbi, 2003-as és 2007-es parlamenti választásokkal, a 2011-es voksolást nem egy emelkedő, egy önbizalmát mindinkább visszanyerő országban tartották, hanem abban az Oroszországban, amely rendkívül komolyan megérezte a 2008–2009-es globális válság következményeit. A drámai teljesítményvesztés 2009 kora nyarára érte el mélypontját; a trendfordulót követően az orosz gazdaság 2010-ben ismét növekedési pályára tudott állni. Ám ez a növekedés – ami Európából nézve kétségtelenül irigylésre méltó – immár második éve alig több 4%-nál, vagyis durván a fele csak a válság előtti növekedési ütemnek. Bár Putyinék, amíg csak módjukban állt, mindent megtettek, hogy a szociális szférától a gazdasági visszaesés legdrámaibb időszakában se vegyenek el semmit, sőt még a válság előtt tett jóléti ígéreteikből sem faragtak le, a reáljövedelmek növekedésének válság előtti dinamizmusát mégsem tudták fenntartani. Ugyan még 2010-ben is nőttek a reáljövedelmek, de már csak 4,5%-kal. 2011-ben történt meg először 1999 óta, hogy a 2000 és 2008 közötti időszak átlag 10%-os éves növekedése helyett a reáljövedelmek, ha kismértékben is csökkentek.

Mi következik mindebből? Először is az, hogy a putyini hatalom számára továbbra sem a parlamentbe bekerült három „ellenzéki” párt jelenti az igazi politikai kihívást, de valószínűleg nem is azok a csoportok, amelyek tiszta választásokat követelve a decemberi dumaválasztás megismétlését, a politikai rendszer demokratizálását várják el. A parlamenti és a parlamenten kívüli ellenzéknél egyelőre komolyabb „ellenfélnek” tűnnek Putyin saját kampányígéretei. Ha ezeket vagy ezek jelentős részét nem

tudja teljesíteni – és erre az ígéretzuhatag nagyságrendjéből következően van esély –, akkor már az év második felében jelentősen bővíthet a rendszert elutasítók köre, vagyis a most tiltakozó, többségükben a nagyvárosi középosztályhoz tartozó protestálókhoz más társadalmi csoportok – a vidéki Oroszország elégedetlenjei – is csatlakozhatnak. De valószínűleg még csak nem is ez a legsúlyosabb kihívás, hanem az, hogy a putyini rendszer képes lesz-e megújítani önmagát. Egyelőre erre alig utal valami. A márciusi elnökválasztás lebonyolításának körülményei és hivatalos végeredménye sem ezt sejteti. Putyinnak ezúttal is már az első fordulóban sikerült győzelmet aratnia. Igaz, nem olyan látványosat, mint 2004-ben, amikor a szavazatok több mint 71%-át szerezte meg. Ettől azonban a győzelem még győzelem maradt, annak ellenére is, hogy a különböző alternatív szavazatszámítások a most elért 63,6%-os hivatalos eredménynél jóval alacsonyabb támogatottságot mértek. A választási visszaélések dokumentálását végző egyik legtekintélyesebb szervezet, a *Golosz* (Szavazatok) szerint Putyinra a szavazópolgárok 50,2%-a adta volna voksát, míg a *Liga nabludatyelej* (Megfigyelők Ligája) összegzése szerint 53%. Mindez pedig annyit tesz, hogy Putyin egy minden tekintetben hiteles szavazatszámítással záruló választáson is nagy valószínűséggel már az első fordulóban győzni tudott volna. Ugyanakkor joggal merül fel a kérdés, hogy a szavazatszámítás hitelessége önmagában elégséges feltétele-e annak, hogy egy választásról ki lehessen jelenteni annak tiszta voltát. Aligha. Már azért sem, mert a különböző alternatív szavazatszámítások csak bizonyos fajta „beavatkozásoktól” tudják „megtisztítani” a hivatalos végeredményt. Az „elcsalt”, avagy „becsalt” szavazatok ugyan viszonylag nagy pontossággal kiszűrhetők, de a kampányidőszak és a választásokat szabályozó törvény méltánytalanságai aligha. Ezért szokás a választások kapcsán azokat legalább három szempont alapján megítélni.

Először is annak alapján, hogy a hatalom bármilyen módon korlátozza-e a választói jogok gyakorlását, vagyis az adott politikai közösségen belül akadnak-e olyanok, akiket megfosztanak politikai jogaik gyakorlásától. Ha nincsenek ilyen, a választójog gyakorlásából kizárt csoportok, illetve személyek, akkor szokás a választásokat szabadnak tekinteni. A modern Oroszország törté-

netében az eddig megtartott választások ilyen értelemben – leszámítva a most márciusban megtartott elnökválasztást – kivétel nélkül szabadok voltak, vagy legalábbis a nyugati megfigyelők szabadnak minősítették azokat. Mindez történt annak ellenére is, hogy nem a 2012-es választás volt az első, amikor Putyin csak és kizárólag megbízható, előre gondosan kiválogatott versenytársakat kapott, miközben azokat, akik rá nézve akárcsak a legkisebb kockázatot is jelenthették volna – persze nem Putyin borítékolható győzelmére, hanem például arra a helyzetre, amelyben a hatalom könnyedén kerülhette ki a kellemetlen kérdéseket –, eleve nem engedték startvonalhoz állni. Ennek az eljárásnak volt nyilvánvaló – és ezúttal az európai megfigyelők által a választások szabad voltát megkérdőjelező – példája az indulásból kizárt Grigorij Javlinszkij esete.

Másodszor annak alapján érdemes véleményt alkotni a választásról, hogy annak lebonyolítása tisztességes volt-e, azaz méltányos körülményeket és egyenlő feltételeket biztosítottak-e valamennyi indulónak a kampány idején. Nehéz lenne tagadni, hogy miként a korábbi választásokkor, úgy most sem teljesült ez az elvárás. Putyin, aki egyetlen elnökjelölti vitában sem vett részt – és ezt következmények nélkül megtehetette –, a kormányfői posztjából adódóan óriási fölényrel uralta a politikailag értékes médiateret. És akkor még nem beszéltünk az „adminisztratív erőforrások” aszimmetriájáról. Arról a fontos helyzetbeli különbségről, hogy míg Putyin a végrehajtó hatalom tényleges irányítójaként a legkülönbözőbb módokon és szinteken mozgósíthatta híveit, addig ellenfelei e képesség töredékével sem rendelkeztek.

És végül, de nem utolsósorban, minden egyes választás kapcsán feltehető az a kérdés is, hogy annak eredménye hitelt érdemlően tükrözi-e a választói akaratot, vagyis a szavazatok összehámlálása korrekt módon történt-e a legalsóbb szinttől a legfelsőbbig. Minden jel szerint az oroszországi választási rendszer egyelőre ennek a feltételnek sem felel meg.

Mindezek fenntartásával sem vonható kétségbe, hogy Oroszországban továbbra sincs olyan jelölt, aki méltó és erős kihívója lehetne Putyinnak. Egyelőre az oroszországi politikai közösségben azok vannak többségben, akik Putyinra bíznák az ország politikai jövőjét. Az, hogy mindez meddig lesz így, nem tudható,

miként az sem, hogy Putyin és környezete készen mutatkozik-e a mára már kifáradt politikai rendszer – az „irányított demokrácia” világának – megújítására. Az azonban bizonyosnak tűnik, hogy e feladat megoldása mind kevésbé halogatható. Felőtt ugyanis egy új nemzedék, amelynek a politikai stabilitás és a gyarapodó jólét már kevés. Ennél többre vágyik. Többek között egy a politikai akaratát tiszteletben tartó új választási rendszerre és gyakorlatra.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Belanovszkij, Sz.–Dmitrijev, M.: Polityicseszkiy krizisz v Rosszii i vozmozsniye mehanyizmi jego razvityija, Moszkva, 2011.
2. Belanovszkij, Sz.–Dmitrijev, M.–Miszhina, Sz.–Omelsuk, T.: Dvzysuscisje szili i perszpektyivi polityicseszkoj tranzsformacii Rosszii, Moszkva, 2011.
3. Gelman, V. Ja.–Golozsov, G. V.–Meleskina, Je. Ju. (red.): Pervij elektoralnij cikl v Rosszii (1993–1996 gg.), Moszkva, 2000.
4. Gelman, V. Ja.–Golozsov, G. V.–Meleskina, Je. Ju. (red.): Vtoroj elektoralnij cikl v Rosszii (1993–1996 gg.), Moszkva, 2002.
5. Gelman, V. Ja. (red.): Tretyij elektoralnij cikl v Rosszii (2003–2004 gg), Szankt-Petyerburg, 2007.
6. Fjodorova, V. V. (red.): Putyevogyityel po viboram: polityicsesz-kaja Rosszija – 2007, Moszkva, 2007.
7. Joffe, A. I. (red.): Analiz elektorata polityicseszkih szil Rosszii, Moszkva, 1995.
8. Kinyev, A. V.–Ljubarjev, A. Je.: Partyii i vibori v szovremennoj Rosszii, Moszkva, 2011.
9. Korgunjuk, Ju. G.: Sztanovlenyije partyijnog szisztyemi v szovremennoj Rosszii, Moszkva, 2007.
10. McFaul, M.–Markov, Sz.–Rjabov, A.: Formirovanyije partyijnopolityicseszkoj szisztyemi v Rosszii, Moszkva, 1998.
11. Racsinszkij, Ja.: O csurogyejsztve i fal'sebsztve, http://polit.ru/article/2011/12/13/raczynski_vybory/
12. Razgnyevannije nabljudatyeli: falszifikacii parlamentszkih viborov glazami ocsevidcev, Moszkva, 2012.

13. Spilkin, Sz.: Sztatyisztyika isszledovala vibori, www.gazeta.ru/science/2011/12/10_a_3922390.shtml

14. Szobjanyin, A. A.–Szuhovolszkij, V. G.: Demokratyjija, ogranyicsennaja falszifikacijami, Moszkva, 1995.

Budapest, 2012. február–március

Első megjelenés: 2000, 2012. április

Oroszország külpolitikája: Putyintól Putyinig (2000–2012)

1. ELŐZMÉNYEK: PUTYIN ELSŐ KÉT ELNÖKI CIKLUSA

A Jelcin-éra végéhez úgy érkezett el Moszkva, hogy a nyugati világgal való viszonyát immár sokkal inkább a kölcsönös csalódottság és bizalmatlanság, mintsem az új tartalmakat remélő kapcsolatépítés határozta meg. Oroszország épp kilábalóban volt az 1998-as pénzügyi válságból – a részleges államcsődből –, miközben javában vívta 1999 októberében elkezdett második csecsen-háborúját. Ráadásul, nem sokkal korábban, 1999 tavaszán éles konfliktusba keveredett Washingtonnal és a többi NATO-tagállammal a Kis-Jugoszlávia ellen indított légitámadások miatt. E konfliktus augusztusban kis híján végzetes fordulatot vett, amikor a Boszniában állomásozó orosz békefenntartó erők egy része – a nyugati hatalmakkal történő előzetes egyeztetés nélkül – elindult Koszovó fővárosa felé. Mindeközben a külvilág Oroszországgal szembeni bizalmatlanságát csak tetézte, hogy párhuzamosan mindezzel az idős, feladatát mind kevésbé ellátni képes Jelcin és közvetlen környezete kínos – és immár nemcsak a hazai, de a külföldi sajtó mértékadó lapjaiban is tárgyalt – korrupciós ügyekbe keveredett. Ezek után az orosz elnök év végi távozását – mind Oroszországban, mind azon kívül – nyilvánvaló megkönnyebbüléssel fogadták, miközben nem kevés kétség és bizonytalanság övezte a helyére lépő új államfő, Vlagyimir Putyin személyét és várható politikáját.

A titkosszolgálatok felől érkező új elnök, akinek ügyvezető elnökként magát az elnökválasztást és a hatalom tényleges átörökítésének kényes műveletét is le kellett vezényelnie, két fajta politikai magatartás közt választhatott. Kísérletet tehetett a jelci-

ni korszak oligarchikus kapitalizmusának prolongálására, avagy – lépésről lépésre haladva – megkezdhetette a közhatalom helyreállítását. Putyin az utóbbit választotta. Ez az etatista kurzus azonban kezdet kezdetétől kockázatok sorát hordozta magában, kiváltképp egy olyan országban, ahol a civiltársadalom hagyományosan igen gyöngye, s így aligha lehet gátja egy kelleténél erőteljesebb hatalomkoncentrálásnak, az adminisztratív állam „túlerősödésének”. Ennek ellenére Putyin korai lépéseinek többségét a külvilág megértéssel fogadta, ami nemcsak azok indokoltságával és elkerülhetetlenségük belátásával függött össze, de azzal is, hogy az új orosz elnök külpolitikai magatartását kezdetben kifejezett konstruktivitás, az orosz ambíciókat az ország tényleges kondícióihoz igazító józanság jellemezte. A Nyugat politikai jóindulatának megerősítésében – a fentiekén túl – meghatározó szerepet játszott az Egyesült Államokat ért terrortámadásokat követő gyors putyini fellépés és határozott kiállás Washington mellett.

Moszkva és a nyugati világ kapcsolatai a Szovjetunió felbomlását követő közel két évtized során – leszámítva a korai orosz atlantizmus éveit – épp Putyin első éveiben, 2001 ősze és 2003 késő nyara közt alakultak a leginkább reménytelen. A Kreml gyors és nem várt kiállása az Egyesült Államok mellett pillanatok alatt megváltoztatta az addig uralkodó washingtoni Oroszország-képet, a gyenge és kiszámíthatatlan Oroszország képét. Olyannyira, hogy e képváltás következtében kezdetét veszi az a rövid periódus, amikor Moszkva kapcsolatai éppúgy kiválóan alakulnak Európa meghatározó hatalmaival, mint az Egyesült Államokkal. És ez az az időszak, amikor az orosz elit akkor még jelentős befolyással bíró nyugatos, liberális csoportjai elérhető és elérendő célként kezdik nyilvánosan emlegetni Oroszország teljes jogú EU-tagságának elnyerését. Olyan tekintélyes politikusok kezdenek erről nyíltan beszélni, mint a szociálliberális *Jabloko* párt vezetője, Grigorij Javlinszkij, avagy a liberális *Jobboldali Erők Szövetségének* egyik meghatározó alakja, Borisz Nyemcov. Mindez azt jelentette, hogy ebben a kétéves periódusban komoly esély nyílt arra, hogy Oroszország és a Nyugat kapcsolatai tartósan – netán végérvényesen – demilitarizálódjanak. Vagyis egy olyan bizalomépítő folyamat menjen végbe, amelynek következtében, ha maradnak is majd politikai és gazdasági ellentétek,

ilyen-olyan súlyú érdekközések, senki – se keleti, se nyugati oldalon – nem gondolja úgy, hogy kialakulhat olyan konfliktus, amelynek megoldásáért érdemes és elfogadott lehet az önnön katonai erőre történő utalás, még kevésbé az azzal való fenyegetés. Két évig úgy tűnt, hogy Moszkva és a Nyugat kapcsolatai ezen az úton haladnak. Aztán kiderült, hogy mégsem.

Abban, hogy vége lett e rövid „kegyelmi állapotnak”, külső és belső tényezők egyaránt szerepet játszottak. Ami a külsőket illeti, itt mindenekelőtt az Egyesült Államok és szövetségesei 2003 márciusában megindított iraki intervenciójára kell utalnunk. E katonai beavatkozást Moszkva kezdet kezdetétől ellenezte. Nem tartotta ugyanis bizonyítottnak Washington Irakkal szemben felhozott vádjait, sem a tömegpusztító fegyverek előállítását, sem a rezsim al-Kaidával fenntartott állítólagos kapcsolatait illetően. És Moszkva azt sem tudta elfogadni, hogy az iraki emberjogi helyzet aktuális állapota adjon felhatalmazást a katonai beavatkozásra, miközben a külvilág évekkorábban tétlenül elnézte Szaddám Huszein rezsimjének kurdokkal és iraki síitákkal szemben elkövetett rémtetteit. Moszkva azonban nem érte be ennyivel, vagyis annak hangoztatásával, hogy azért ellenzi a beavatkozást, mert az amerikai vádak nem támasztják alá meggyőző bizonyítékok. A Kreml azt is nyíltan és folyamatosan hangsúlyozta, hogy a térségbe történő katonai beavatkozást felelőtlen és kockázatos vállalkozásnak tekinti. Álláspontja szerint ugyanis az intervenció nagy valószínűséggel felborítja a régió kényes belső egyensúlyát és relatív stabilitását. Ráadásul mindez számos előre nem látható folyamatot indíthat el: egyes társadalmi és etnikai csoportokat aktívabbá, míg másokat radikálisabbá tehet. Moszkva ezentúl még egy dologra figyelmeztetett. Mégpedig arra, hogy Washington és szövetségesei olyan helyzetben indítják meg iraki katonai akciójukat, amikor az afganisztáni háború még távolról sem tekinthető lezártnak. Ez pedig beláthatatlan következményekkel járhat, ráadásul mindkét hadszíntéren. Mint utóbb kiderült, Oroszország fenntartásai megalapozottnak bizonyultak.

Moszkva olvasatában az iraki invázió az Egyesült Államok BT-felhatalmazás nélkül megindított hódító háborúja volt. Olyan beavatkozás, amely a Föld legjelentősebb energiataartalékai, illetve a térség egésze feletti katonai és politikai ellenőrzés megszer-

zésére irányult. Az orosz diplomácia mindazonáltal a háború előkészítésének, majd végrehajtásának időszakában egyaránt tartózkodott attól, hogy Washington magatartását a határozottságon túlmenő éles kritikával illesse. Célszerűbbnek találta, ha e szerepet átengedi – az invázióval szemben éppúgy fenntartásait hangoztató – Franciaországnak és Németországnak.

Kétségtelen, hogy az Egyesült Államok és Oroszország közti új keletű bizalmatlanság kezdetei visszanyúlnak az iraki háború elindításáig, mégsem a beavatkozás kapcsán kibontakozó vita játszotta e folyamat kiteljesedésében a meghatározó szerepet. A bizalmatlanság drámai eróziója ugyanis nem ehhez, hanem a szovjet belső periféria Nyugatról támogatott „színes forradalmihoz” – a 2003-as grúziaihoz és még inkább a 2004-es ukrainaihoz – kapcsolódott. Moszkva mindkettő mögött erős amerikai támogatást látott. A Nyugat-barát kormányok hatalomra segítését egy olyan stratégia részének tekintette, amelynek célja Oroszország bekerítése, illetve elszigetelése. Ne feledjük, hogy épp ebben az időszakban zajlik a balti államok NATO-felvétele is. Mind Jelcin, mind később Putyin komoly ellenérzéssel kísérte az egykor Moszkva felügyelte területek nyugati érdekszférába történő átkeülését. Miután pedig sem Jelcin idején, sem Putyin elnökségének korai éveiben nincsenek még Oroszországnak eszközei e folyamat feltartóztatására, Moszkva nem tehet mást, minthogy – rosszalásának fenntartása mellett – tudomásul veszi mindezt.

Paradox módon az iraki háború nem az amerikai beavatkozás orosz elítélése miatt gyakorolt komoly hatást Moszkva és Washington kapcsolataira. Az intervenció következményei áttelesen jelentkeztek. Egyfelől az olaj árának folyamatos emelkedésében, másfelől Irán regionális befolyásának megerősödésében. E két fontos fejlemény jelentősen hozzájárult Oroszország önbizalmának gyors és látványos újjászületéséhez. Az előbbi azzal, hogy Moszkva – köszönhetően az elhúzódó iraki háborúnak, illetve az ennek nyomán 17 év után ismét növekedésnek induló olajáraknak – képessé vált négy év alatt csaknem megnyolcszorozni nemzetközi tartalékait és azokat 2008 augusztusára történelmi csúcsra, 600 milliárd dollárra növelni. Másfelől pedig annak következtében, hogy Irán térségbeli riválisa, Irak az amerikai intervenció nyomán jelentősen meggyengült, sőt önálló tényező-

ként csaknem összeomlott, s így Teherán regionális befolyása lényegesen megerősödött, ami a sajátos orosz–iráni viszony révén megint csak hozzájárult Moszkva nemzetközi súlyának és manőverezési lehetőségeinek növekedéséhez.

Az új keletű orosz önbizalom azonban nemcsak a fent említett külső körülményekre vezethető vissza, de jelentős részben arra a belpolitikai stabilizációra is, amit Putyin és környezete már első elnöki ciklusa idején véghezvitt. Az orosz elnök 2003 nyarán ahhoz is kellő erőt érzett, hogy hozzákezdjen az ország korábban elkótyavetyélt stratégiai erőforrásai feletti ellenőrzés visszaszerzéséhez. E folyamat leglátványosabb eleme az ún. *Jukosz-ügy* volt. Annak az oroszországi olajtársaságnak az ügye, amelynek napi kőolaj-kitermelése lényegében a kuvaitival volt megegyező (napi 2,4 millió hordó). A *Jukosz-ügy* azonban nemcsak arra volt jó, hogy példát statuáljon, de arra is, hogy átrendezze a hatalmi elit belső erőviszonyait, jelentősen legyengítve a Nyugattal való együttműködés fönntartásában leginkább érdekelt csoportokat. Mindennek következménye rövid időn belül megmutatkozott Moszkva külpolitikai magatartásában is.

Washingtonban azonban nemcsak Moszkva kétértelmű Irán-politikája töltötte el aggodalommal. 2004 őszén, az ukrán „narancsos forradalom” idején az amerikai vezetés azt is megtapasztalhatta, hogy Oroszország immár arra is képes, hogy közvetlen környezetének politikai folyamatait erőteljesen befolyásolja, még ha akkori kísérletével kudarcot is vallott. Washingtonnak ekkor már nemcsak Oroszország közvetlen környezetével kapcsolatos erős ambíciója tűnhetett fel, de az a kitartó igyekezet is, ahogy a Kreml 2003 végétől – előbb a decemberi parlamenti választások, majd a következő év márciusában megtartott elnökválasztás során – megpróbálta felügyelete alá vonni az oroszországi politikai folyamatok egészét. Ezek a nyugtalanító tendenciák a következő években tovább erősödtek, és az új párt-, illetve választási törvény elfogadásával teljesedtek ki. Az így létrejövő új törvényi keretek hosszú évekre szinte teljesen ellehetlenítették a nyilvános és méltányos politikai versenyt Oroszországban. És ez meggyőzően igazolódott is a következő – 2007–2008-as – választási ciklus idején. Washingtonban azonban ekkor – vagyis 2003–2004-ben – még nem látta indokoltnak korábbi álláspontjának felülvizsgálatát,

merthogy különböző okok miatt továbbra is fontosnak találta Moszkva politikai jóindulatának megőrzését. A lassú váltás majd csak az ukrainai „narancsos forradalom” nyomán bontakozott ki. A Bush-adminisztráció 2005 elejétől kezdte el az oroszországi belső viszonyok nyilvános bírálását, hogy aztán a következő év elejétől – még inkább megkeményítse hangját. Ettől kezdve Washingtont egyre feltűnőbben kezdte nyugtalanítani Oroszország új keletű magabiztossága, és minden rendelkezésére álló eszközzel megpróbálta „föltartóztatni” Moszkvát. Ezek a próbálkozások azonban nem bizonyultak kellőképpen hatékonyak. Hiába bírálta az Egyesült Államok mind erőteljesebben a putyini rendszer autoriter tendenciáit, e kritika alig hatott. És nemcsak azért, mert az orosz politikai osztály egyre közömbösebbé vált a Nyugat véleménye iránt, hanem azért is, mert maga az orosz politikai közösség nagy többsége is hasonlóképpen gondolkodott. A társadalom nagyobb része ugyanis még mindig élhetőbbnek és méltányosabbnak találta a putyini rendszer politikai jogokat szűkítő, ám szociálisan nagyobb biztonságot adó világát, mint a jelceni évek káoszát, ami az imponáló gazdasági növekedés időszakában még érthető is volt.

Eközben a „közél-külföld” színes forradalmi legfeljebb csak arra voltak képesek, hogy növeljék Moszkva Nyugattal szembeni bizalmatlanságát, ám arra már képtelenek bizonyultak, hogy példájukkal ösztönözzék egy erős oroszországi ellenzék megszületését. A Kreml az ukrainai fordulat után maga is fordulatot tett, és elkezdte közvetlen környezetével kapcsolatos politikájának felülvizsgálatát. Ennek részeként az addig érvényesített olcsó energiaszállítások kedvezményét sorra vonta meg az egykori szovjet térség tőle politikailag elforduló országaitól. Rádásul Ukrajna esetében Moszkva nem minden alap nélkül hivatkozhatott a tranzitvezetékek körüli állandósult vitákra. E vezetékek szállítási fegyelme és megbízhatósága – Kijev mindenkor politikai orientációjától függetlenül – a Szovjetunió felbomlásától kezdve folyamatos problémát jelentett Moszkva számára. A Kreml tehát úgy kalkulált, hogy vagy megszerzi a tranzitvezetékek feletti ellenőrzést és ezért cserébe fenntartja a kedvezményes árakat, vagy – éles fordulattal – betereli Ukrajnát a piaci alapú árképzés feltételei közé. Orosz részről nyilván azzal is tisztában voltak,

hogy amennyiben az utóbbi változat valósulna meg, úgy Moszkva jóval kevésbé tudná befolyásolni az ukrán belső folyamatokat, de a magas árak legalább büntetnék Kijevet. Ráadásul úgy, hogy ez a „büntetés” nem tűnne diszkriminatívnak, hiszen nem kérnek mást Ukrajnától, mint amit kérnek a többi európai vásárlótól is. Ám a 2006-os gázcsörte végül Moszkva számára igencsak felemás eredménnyel zárult, merthogy a tranzitvezetékek fölötti ellenőrzést nem sikerült megszereznie, de el tudta érni a gázár lényeges emelését. Ez az eredmény első pillantásra azt a hamis benyomást kelthette, hogy a két ország közti gázvita döntetlenre végződött. A helyzet azonban mégsem ez. Oroszország ugyanis súlyos presztízsveszteséget szenvedett el, jóval súlyosabban, mint Ukrajna. Moszkva – még ha fellépése bizonyos tekintetben érthető is volt – egy vonatkozásban elszámította magát. Egész egyszerűen rosszul mérte fel döntésének várható következményeit. Moszkvának tudnia kellett volna, hogy látványos gesztusa – kiváltképp alig egy évvel a Nyugat támogatását és rokonszenvét élvező narancsos fordulat után – olyan adu lesz politikai ellenfelei kezében, amit aligha tud majd ellensúlyozni. Mert egy idő után ki emlékszik majd arra, hogy miért és mennyi időre forgatta el a csapokat Moszkva. A politikai emlékezet csak annyit fog megőrizni, hogy a keleti óriás egyszer csak fogta magát és – senkire és semmire sem tekintettel – felfüggesztette szállításait. Megbízható az ilyen partner? Nyilván, nem! – adódott a magától értetődő válasz, amihez még nem is kellett Moszkva politikai ellenfelének lenni. Vagyis amit Moszkva tett az nem volt más, mint visszaélés erőfölényével. És már készen is állt a vád: Oroszország globális jelentőségű energiatartalékait politikai eszközként használja. És hogy ez mennyiben, illetve mely országok vonatkozásában igaz, már aligha foglalkoztatott bárkit is. Moszkva lépése súlyos hiba volt.

A 2006-os első ukrán–orosz gázcsörtének lett még egy fontos következménye. Európa egy része – erős amerikai támogatás mellett – elkezdett a korábbiaknál jóval intenzívebben alternatív gázforrások és szállítási útvonalak után nézni. Ennek vált egyik látványos elemévé a Nabucco-terv amerikai felkarolása. Ez az erős politikai támogatás legalább három fontos körülménnyel függött össze. Egyrészt abból fakadt, hogy Washington – miként erre már

korábban utaltunk – szerette volna minél hatékonyabban megtörni Oroszország növekvő önbizalmát, amelynek alapját mindenekelőtt Moszkva egyre sikeresebb energetikai terjeszkedése adta. E célra tűnt megfelelő eszköznek a kaszpikumi és a közép-ázsiai energiatartalékok Moszkvától független kitermelésének és nemzetközi piacra juttatásának segítése. Ezt szolgálta volna a Nabucco-projekt, amely a 2002 és 2005 között sikeresen felépített Baku–Tbiliszi–Ceyhan kőolajvezeték mintájára a Kaszpikum környéki földgázt tervezte Oroszországot elkerülő útvonalon az európai fogyasztókhöz eljuttatni. Másrészt a Nabucco-terv 2006 végi újjáéledése nyilvánvalóan összefüggött az első ukrán-orosz gázcsörte keltette sokkhatással. Továbbá ezzel szoros összefüggésben azokkal az orosz tervekkel, amelyek moszkvai oldalon is keresték Ukrajna elkerülésének lehetséges útvonalait. A Nabucco-projekt azonban – különböző okok miatt, de leginkább azért, mert Moszkva pozíciói az egykori szovjet közép-ázsiai köztársaságokban továbbra is erősek – kezdet kezdetétől felettébb ingatag lábakon állt. Ezen a helyzeten az sem tudott érdemben változtatni, hogy az európai gázpiaci helyzet 2009-es radikális átrendeződése miatt valószínűleg a rivális orosz projekt, a Déli Áramlat sem valósul meg, mert Moszkva – vagy az ukrainai szállítási útvonal konszolidálásával, vagy az Északi Áramlat harmadik, illetve negyedik vezetékzállal történő bővítésével – sokkal olcsóbban tudja majd szállítási kapacitásait növelni, illetve biztonságossá tenni. Vagyis még ha nem is lesz Déli Áramlat, ettől még a Nabucco-projekt nem válik életképesebbé. Mindenesetre a 2007 elejétől kibontakozó látványos küzdelem a Kaszpi-tenger és környékének energiakészleteiért hosszú évekre az egyik meghatározó elemévé vált a Moszkva és Washington közti kölcsönös és erős bizalmatlanságának. 2010-től azonban – nem függetlenül a globális válság következményeitől és az európai gázpiaci helyzet átrendeződésétől – ez a küzdelem folyamatosan veszített intenzitásából.

Visszatérve a „színes forradalmakhoz”, azt nyugodtan lemezhetjük, hogy a 2004-es ukrainai hatalomváltás óta a Kreml erős ellenszenvvel és bizalmatlansággal tekint minden olyan nyugati kísérletre, amely közvetlen környezetében „demokraciatelepítéssel” próbálkozik. Moszkva e beavatkozásokat a Nyugat nyers geopolitikai offenzívájának tartja, és mindent megtesz azok

megakadályozásáért. Ezek a hatalomváltási kísérletek azonban két jól látható oroszországi következménnyel jártak. Egyrészt a „színes forradalmak” keltette új kihívás arra készítette a Kremlt, hogy önvédelemből új legitimációs ideológiai formulával jelentkezzen. Ez az új szellemi konstrukció pedig nem más, mint az „irányított demokráciát” felváltó „szuverén demokrácia” ideológimája. Ez a 2005 elején jelentkező politikai innováció mindegyikét arra volt hivatva, hogy elejét vegye minden kívülről megfogalmazott, az oroszországi demokratikus deficitekre rámutató kritikának. A „szuverén demokrácia” ideológiai konstrukciója ugyanis egyszerre sugallja, hogy Oroszország egy olyan demokrácia, amely szuverén módon dönt sorsáról és ügyeiről, nem engedi, hogy mások avatkozzanak ebbe bele, valamint azt is, hogy Moszkva szuverén módon definiálja a demokrácia tartalmát, vagyis kizárólag neki van joga eldönteni, hogy a maga részéről mit tekint saját közegében megvalósítható demokráciának. Ez a koncepció a Putyin–Medvegyev váltás idején még egy elemmel bővült, mégpedig annak sugallatával, hogy manapság a világban „szuverén demokráciának” legfeljebb csak két ország tekinthető. Ez a két ország pedig az Egyesült Államok és Oroszország, mert a többi állam lehet ugyan demokratikus, mint ahogy demokratikusak például Washington európai szövetségesei és Japán, de semmiképpen sem szuverének. Kína pedig lehet, hogy szuverén, de aligha demokratikus. A „szuverén demokrácia” tartalmának ez a képzeletgazdag kiterjesztése több mint árulkodó. Jól mutatja a külvilággal szemben újra bizalmatlanná vált Moszkva önképét.

A „színes forradalmak” kísérleteinek azonban lett még egy fontos következménye, az tudniillik, hogy Moszkva a korábbiaknál is határozottabban kezdte ellenezni a NATO további, a Szovjetunió egykori területeit érintő kiterjesztését. A Kreml már a balti államok felvételekor jelezte rosszallását, ám akkor annak bekövetkeztét – erőforrások hiányában – kénytelen volt tudomásul venni. 2004 után azonban Oroszország – új keletű, erővel is alátámasztott önbizalmára hagyatkozva – immár jóval határozottabban, válaszreakciókat is kilátásba helyezve kezdett hangot adni tiltakozásának. Erre a helyzetre több meghatározó európai NATO-tagállam, élén Németországgal – vagy azért, mert hitelt adott Oroszország súlyos következményekkel fenyegető nyilat-

kozatainak, vagy azért, mert fontosabbnak találta Moszkvával kialakított politikai és gazdasági kapcsolatainak megőrzését – Ukrajna és Grúzia NATO-hoz történő közeledésének lassításával reagált.

A Nyugat és Oroszország közti kölcsönös bizalom erózióját Putyin második elnöksége idején még egy további fejlemény gyorsította fel, mégpedig az amerikaiak által kezdeményezett és az iráni rakétafenyegetés kiiktatására hivatott rakétapajzs terve, vagyis az a rakétavédelmi rendszer, amelynek Európában tervezett telepítése 2007 elejétől vált az orosz-amerikai viszony újabb vitás kérdésévé. Ez a történet azonban nem előzmények nélküli. Legalább négy korábbi, a rakétavédelem ügyéhez kapcsolódó krízishelyzet előzte meg. Az első még a '60-as évek végéhez nyúlik vissza. A Szovjetunió ekkor kezdte meg az ország központi iparvidékét lefedő rakétavédelmi rendszerének, az ún. A–35-ös rendszernek a kiépítését. És bár 1967-ben a szovjet miniszterelnök, Alekszej Koszigin amerikai útja során azt az ajánlatot kapta Lyndon Johnson amerikai elnöktől és védelmi miniszterétől, Robert McNamarától, hogy a két ország írjon alá a rakétavédelmi rendszerek telepítését korlátozó megállapodást, ám azt a szovjet kormányfő – a rendszer védelmi jellegére hivatkozva – akkor még elutasította. Néhány évvel később, 1972-ben azonban – együtt a SALT-I-megállapodással – mégiscsak megszületett a rakétavédelmi rendszerek korlátozására vonatkozó ABM-szerződés is. A következő krízishelyzet 1983-ban alakult ki a Ronald Reagan által felkarolt ún. „stratégiai védelmi kezdeményezéshez” kapcsolódóan. Ez az amerikai „csillagháborús” terv éveken át lassította a stratégiai támadófegyverek csökkentésére, illetve a közép- és rövid hatótávolságú rakéták leszerelésére vonatkozó kétoldalú tárgyalásokat, majd néhány év elteltével – a Szovjetunió felbomlásával – lekerült a napirendről. A harmadik éles konfliktus 1995–97 idején alakult ki, amikor Washington szerette volna rakétavédelmi fejlesztéseit kiszabadítani az ABM-szerződés korlátai közül, és javasolta a hadszíntéri és a stratégiai rakétavédelmi rendszerek megkülönböztetését és elválasztását egymástól. Az erre vonatkozó tárgyalások azonban Moszkva rugalmatlansága miatt végül zsákutcába jutottak. A negyedik krízis az amerikaiak 2001 végén tett bejelentéséhez kapcsolódott. Washington

ekkor értesítette hivatalosan orosz partnerét, hogy az Egyesült Államok – a szerződésben rögzített módon – féléves türelmi időt követően kilép az ABM-szerződésből.

A Lengyelországba, illetve Csehországba telepítendő pajzs felépítésének 2007 elején nyilvánosságra kerülő terve leginkább két ok miatt keltett aggodalmat és erős ellenkezést Moszkvában. Egyrészt politikai okokból, mert amennyiben e pajzs elemei valóban megépülnek, úgy először következnek be – beleértve a „hidegháború” éveit is –, hogy az amerikai stratégiai képességek egy eleme – még ha ez az elem védelmi jellegű is – a kontinentális Európába kerülne. Erre példa korábban soha nem volt. Ez olyan helyzet, amit Moszkva politikai értelemben sem feldolgozni, sem elfogadni nem tud, sőt láthatóan nem is hajlandó. Másrészt, Oroszország semmiféle garanciát nem látott – és nem lát ma sem – arra, hogy a telepítendő robbanófej nélküli elfogórakéták helyére idővel – ha ezt Washington szükségesnek találja – ne kerülhessenek föld-föld kategóriájú támadórakéták. És Moszkva abban sem biztos, hogy az elfogórakéták telepítése megáll az amerikai részről bejelentett tucatszáz rakétánál. A mértékadó független orosz katonai szakértők többsége nem azért nyugtalan, mert ez a bejelentett mennyiség bármiféle kockázatot jelentene az orosz stratégiai erőkre. Az orosz csapásmérő képességet ennél jóval nagyobb teljesítményű rakétavédelmi rendszer sem tudná feltartóztatni, ám egy bizonyos elfogórakéta-szám felett már megváltozik a helyzet. És miután Moszkva a Bush-adminisztráció idején aggályaira nem kapott megnyugtató választ, mindent megtett – időnként talán nem is a legtaktikusabban – azért, hogy eltérítse e szándéktól mind Washington, mind a pajzs elemeit befogadni kész Varsót és Prágát. Ugyanakkor az amerikai szándékok az európai államok egy részét is nyugtalanná tették, sőt, már a Bush-adminisztráció idején akadtak a tervnek tekintélyes amerikai bírálói is. Strobe Talbott, a Brookings Intézet elnöke, a Clinton-adminisztráció egykori külügyminiszter-helyettese 2007 októberében a Képviselőház külügyi bizottsága előtt az európai rakétatelepítési tervről kijelentette, hogy e program felvetésével Washington nem tett mást, minthogy „botot adott Putyin úr kezébe, hogy azzal nagyokat sújthasson Amerikára és európai szövetségeire”. És nem Talbott volt az egyetlen, aki felettébb kri-

tikusan ítélte meg a telepítési terv erőltetését és politikai hasznosságát. Obama már a választási kampány idején jelezte, hogy amennyiben győz, ebben a kérdésben rugalmasabb lesz.

Mindeközben az is nyilvánvaló, hogy az európai rakétavédelmi rendszer sorsa nemcsak az Irán körüli konfliktus rendezésével és az ebben játszott orosz szereppel függ össze, de a stratégiai támadófegyverek további leszerelésére vonatkozó tárgyalások eredményességével is. Putyin második elnöksége végén már nagyon szorított az idő, mert vészesen közeledett a stratégiai stabilitás szempontjából kulcsjelentőségű szerződések – az 1991-ben megkötött START-I-megállapodás és a 2002-ben, a nukleáris támadóképességek csökkentéséről aláírt szerződés – érvényességének lejárta. Ráadásul a START-megállapodás – szemben a 2002-es szerződéssel – nemcsak a nukleáris robbanófejek számát szabályozta részletesen, de a hordozóeszközökét is, továbbá pontosan és részletekbe menően rögzítette az ellenőrzés mechanizmusait is. A stratégiai támadófegyverekre vonatkozó tárgyalások felújítását Moszkva éveken át újra és újra felvetette. És ennek éppúgy voltak gyakorlati, mint presztízsbeli okai. Az utóbbi azt jelentette, hogy minden ilyen típusú szerződés képletesen az Egyesült Államok mellé emelte Oroszországot. És ez fontos volt Moszkvának. A Bush-adminisztráció azonban ebben a kérdésben mindvégig hajthatatlan maradt. Obamának kellett jönnie ahhoz, hogy ismét megkezdődhessenek a stratégiai támadóképességekre vonatkozó kétoldalú tárgyalások. Ez azonban már a következő orosz elnök, Dmitrij Medvegyev időszakára esett.

2. A MEDVEGYEVI KÖZJÁTÉK: OROSZORSZÁG KÜLPOLITIKÁJA A TANDEMOKRÁCIA IDEJÉN

Medvegyev úgy vette át az elnöki feladatokat 2008 márciusában, hogy már alig lehetett fellelni a Moszkva és a nyugati világ közti – az évtized elején még olyannyira jellemző – kölcsönös bizalom nyomait. Moszkva és a nyugati világ kapcsolatai ekkor már jó ideje ismét leáldozóban voltak. Ez számos okkal függött össze.

Többek között azokkal az orosz belpolitikát mindinkább eluraló autoriter tendenciákkal, amelyek 2003 nyarától – a *Jukosz*-ügy elindulásától –, illetve az ugyanazon év decemberében megtartott soros parlamenti választásuktól vették kezdetüket. Ugyancsak a kölcsönös elidegenedést erősítették Moszkva növekvő önbizalmának megnyilatkozásai. Tudjuk, hogy a külvilág számára mindig kényelmesebb a gyenge, avagy épp gyengülőben lévő partnerrel tárgyalni, mintsem olyannal, amelyik erősödőben van, kiváltképp, ha az utóbbi előszeretettel hangoztatja is gyarapodó erejét. Oroszország 2003 végétől egyre nyilvánvalóbb módon az utóbbiak közé tartozott. Mindennek gazdasági alapját pedig a 2000 és 2008 nyara közti imponálóan gyors növekedés adta. Az orosz gazdaság ezekben az években átlagosan évi 7-8 százalékkal gyarapodott. Ennek következtében Oroszország gazdasági teljesítménye – vásárlóerő-paritáson számolva – már 2007-ben megelőzte Franciaországét, a következő évben pedig a brit gazdaságét. Mindennek hátterében elsősorban az állt, hogy az 1999 és 2008 közti rendkívül kedvező globális energiakonjunktúra jelentős pótlólagos jövedelemhez juttatta Moszkvát. Az ország valuta- és aranytartalékai ebben az időszakban 7,5 milliárd dollárról csaknem 600 milliárdra nőttek. És ezzel Oroszországgé lett – Kína és Japán után – a világ harmadik legnagyobb tartalékállománya. A gazdasági növekedés évei egyben a belső politikai stabilitás megerősödésével is jártak, aminek fontos előfeltétele volt a reálberek ugyancsak erre az időszakra jutó ütemes, évi 10-10 százaléki körüli emelkedése. Mindez együttesen nem minden alap nélkül keltett aggodalmat a külvilágban, főként egy olyan ország esetén, amely növekvő erejének tudatában egyre határozottabban képviselte saját – mások szempontjaira egyre kevésbé tekintettel lévő – érdekeit. E visszatért önbizalom kiteljesedése tükröződött Vlagyimir Putyin 2007 februárjában, a müncheni biztonságpolitikai fórumon elmondott beszédében is. Az orosz elnök ekkor vett részt először – és mind ez idáig utoljára – ezen a nagy hagyományú találkozón. A beszédnek ugyan nem volt egyetlen olyan eleme sem, amiről Putyin azt megelőzően ne tett volna említést, ám bírálóit – ami egyszerre tükrözte a Nyugattal szembeni rosszalását és csalódottságát – ilyen koncentrált formában még soha korábban nem adta elő.

Medvegyev ebben a politikai és gazdasági környezetben vette át 2008 tavaszán az elnöki feladatokat. Ez azonban – Putyin kormányfői szerepvállalása miatt – kezdet kezdetétől csak részleges lehetett, noha a távozó elnök – kiváltképp kezdetben – kifejezetten került a kül- és biztonságpolitikai kérdésekben történő nyilvános állásfoglalást, látványosan átengedve azt fiatalabb utódjának. Ennek ellenére aligha gondolhatta bárki is komolyan, hogy Medvegyev önálló – Putyinnal nem egyeztetett – külpolitikát visz. Arra hogy talán még sem ez a helyzet, komolyan csak egyszer – 2011 tavaszán – lehetett gyanakodni, igaz akkor is csak rövid ideig. Az átmeneti elbizonytalanodást – Medvegyev politikai önállósodásának látszatát – a líbiai katonai beavatkozásnak utat nyitó BT-szavazás körüli váratlan „tandemokraták” közti szóváltás szülte. Ezenkívül aligha találni példát arra, hogy a tandem tagjai közti stílárís, avagy hangsúlybeli különbségeken túl bármi is elválasztotta volna őket egymástól. Ezekben az években sokkal inkább azt lehetett érzékelni, hogy Putyin és Medvegyev tudatosan próbálja kihasználni a köztük lévő stílusbeli – politikai habitusuk eltéréseiből fakadó – különbségeket, ezzel is tágítva Oroszország nemzetközi mozgásterét.

Medvegyev részéről egyébként sem lett volna bölcs dolog, ha már nem sokkal beiktatása után politikai figyelmének és erejének nagy részét a Putyintól való „megszabadulás” terve kötötte volna le. Nemcsak azért lett volna ez súlyosan elhibázott döntés, mert annak megvalósításához Medvegyevnek sem politikai ereje, sem kellő társadalmi támogatottsága nem volt, de azért is, mert Moszkva már röviddel az új elnök színre lépése után két rendkívül súlyos kihívással találta szembe magát. Egyfelől a grúz konfliktussal, másfelől a globális válság – az előbbivel csaknem egyidejűleg jelentkező – oroszországi begyűrűzésével.

A 2008-as grúziai ötnapos háború a müncheni beszédnél is erőteljesebb jelzése volt annak, hogy Moszkva egy határon túl nem hajlandó tovább hátrálni. És ezt a határvonalat ebben az esetben nem csupán az érdekeivel ellenkező, a NATO FÁK-térségre is kiterjedő bővítésének erőltetése jelentette, hanem egy ennél is érzékenyebb probléma. Nevezetesen az, amikor Oroszország közvetlen környezetében valamely konfliktust – befagyott területi vitát – megkérdésése és egyetértése nélkül próbálnak megoldani,

rádásul erőszakkal. Tbiliszi Dél-Oszétia ellen indított augusztus eleji offenzívája épp eme utóbbira adott példát, azzal súlyosbítva azt, hogy a támadás első áldozatai a grúz és oszét erőket egymástól elválasztó orosz békefenntartók voltak. Lehet persze hosszasan merengeni – ráadásul nem is alaptalanul – a háborút megelőző orosz magatartás provokatív jellegén és Moszkva grúzzal szembeni rosszhiszeműségén, ám mindez mit sem változtat azon a tényen, hogy a támadást mégiscsak a grúzok kezdték el. Ez végzetes hibának bizonyult. Olyan drámaian felelőtlen lépésnek, amely alkalmat adott arra, hogy Moszkva rövid időn belül mozgósítsa és bevesse az Észak-Kaukázusban épp hadgyakorlatot tartó erőit. Oroszország azonban nem érte be annyival, hogy csapatai kizárólag azokról a déloszét területekről űzzék ki a grúz erőket, amelyek még a szovjet felbomlás időszakában váltak ki Grúziából, de behatoltak a dél-kaukázusi ország „törzsterületeire” is, sőt élve az alkalommal, segítséget nyújtottak az ugyancsak engedetlen Abháziának, hogy függő területi vitáit Tbiliszivel „rendezze”. Mindezt együttesen aligha lehet arányos katonai válasznak tartani, kiváltképp ha ehhez még hozzátesszük: az EU erőteljes fellépése kellett ahhoz, hogy Moszkva a háború ötödik napján leállítsa Tbiliszi felé tartó erőit.

A Medvegyev–Putyin páros e konfliktus során valószínűleg akkor követte el a legkomolyabb politikai hibát, amikor – a Nyugat kettős mércéjére hivatkozva – 2008. augusztus 26-án elismerte Dél-Oszétia és Abházia függetlenségét, s egyúttal diplomáciai kapcsolatokat létesített a két grúziai szakadár területtel. E döntésben nemcsak a Nyugat nem sokkal korábban Koszovó kapcsán követett magatartása játszott közre, de az is, hogy Moszkva semmiféle megértést sem tapasztalt álláspontja iránt, sem a fegyveres összetűzés napjaiban, sem az azt közvetlenül követő hetekben, beleértve a fegyveres konfliktus kirobbantásáért viselt felelősség kérdését is. Ez a helyzet oly mértékben felbőszítette Moszkvát, hogy az – döntésének várható negatív következményeivel mit sem törődve – mindennél fontosabbnak találta erejének és határozottságának demonstrálását. Ehhez pedig épp a két szecessziós terület függetlenségének elismerését tartotta a leginkább meggyőző eszköznek. Ha a Nyugat a szerbek akarata ellenére dönthetett a koszovói albánok függetlenségéről, akkor mi miért ne dönthet-

nék az oszétok és abházok szuverenitásáról? – foglalhatnánk össze röviden Moszkva álláspontját. És mert ebben a helyzetben a mindenáron való erődemonstrálás volt a legfontosabb, az már vajmi kevésbé foglalkoztatta az orosz vezetést, hogy lesznek-e majd olyan országok, amelyek a két szakadár állam elismerésében követik példáját.

A grúziai események pillanatok alatt drámai mélységbe taszították az orosz-nyugati viszonyt. Ennek részeként a NATO felfüggesztette minden kapcsolatát Moszkvával. Történt mindez akkor, amikor Oroszországra a grúziai háborúnál is súlyosabb megpróbáltatások vártak. A Nyugatot sújtó globális válság hatása ugyanis 2008 nyarán elérte Oroszországot is. Ennek első jelei már júliusban megmutakoztak. Ez volt ugyanis az első olyan hónap, amikor az ipari kibocsátás elkezdett az előző hónap teljesítményéhez képest visszaesni. Novemberben már az októberhez mért hanyatlás meghaladta a 10%-ot, az előző év novemberéhez képest pedig 8,7%-kal volt kisebb az ipari termelés. Hiába halmozott fel Moszkva 2008 augusztusára jelentős pénzügyi tartalékokat, ezek a megtakarítások – kiváltképp az őszi hónapokban – rendkívül ütemesen elkezdtek apadni. A visszaesés 2009. március elején érte el mélypontját. Akkorra az ország arany- és valutataralékai már 376 milliárd dollárra csökkentek. Mindez annak volt következménye, hogy az állam ebben az időszakban számos probléma kezelését vállalta magára, a rubel árfolyamának védelmében tett intervenciók lépésektől, a bankrendszer likviditási gondjainak enyhítésén át, egészen az orosz magáncégek refinanszírozási kötelezettségeit teljesíteni segítő hitelezésig. Eme utóbbi kiváltképp súlyos teherként jelentett. Az orosz cégek korporatív hitelállománya ugyanis 2008 őszén már meghaladta az 540 milliárd dollárt. Ez többszörösével múlta felül az ország szuverén adósságállományát, ami ekkor már kevesebb volt, mint 40 milliárd dollár.

A válság következtében az az orosz gazdaság, amelyik 2007-ben még 8,5%-kal tudta növelni GDP-jét, a következő évben – az év második felében rá lesújtó recesszió következtében – már csak 5,2%-kal tudta bővíteni teljesítményét. 2009-ben pedig az előző évhez képest már 7,8%-os volt a GDP visszaesése. Még ennél is drámaibb kép rajzolódik ki, ha a válság oroszországi begyűrűzése

előtti utolsó félév adatait vetjük össze az egy évvel későbbi első félévi adatokkal. Ebben az összevetésben az orosz gazdaság teljesítménye 2008 első félévé és a rákövetkező év hasonló időszaka közt 10,9%-os GDP-visszaesést mutatott. Ilyen mérvű hanyatlásra a G20-as csoport egyetlen más országában sem találni példát. Egyedül a mexikói recesszió mértéke (-10,3%) közelítette ezt meg, miközben a sereghajtók közé tartozó Németország (-7,3%) és Törökország (-7%) teljesítménye is több mint 3%-kal bizonyult jobbnak az oroszországinál.

Elgondolkodtató és egyben Oroszország jövőbeli stratégiai pozícióinak alakulását is előrevetíti, hogy Kína – miközben az orosz gazdaság növekedési üteme előbb lelassult, majd recesszióba fordult – mind 2008-ban (+9,6%), mind 2009-ben (+9,2%) ütemesen tudta gazdasága teljesítményét növelni. Az orosz gazdaság ugyan 2010-ben újra növekedési pályára állt, de teljesítménye jócskán elmaradt a válság előttről. Az orosz GDP ugyanis mind 2010-ben, mind 2011-ben csak 4,3%-kal tudott nőni. Ez 2010-ben csaknem 1%-kal maradt el a világgazdaság növekedési szintjétől, míg 2011-es teljesítménye lényegében megegyezett azzal. Ugyanakkor a kínai gazdaság mindkét évben a világtalag több mint kétszeresével gyarapodott, ami 2010-ben 10,3%-os, míg a következő évben 9,6%-os GDP-növekedésnek felelt meg.

Az orosz gazdaság a globális válságot megelőző években nemcsak önmagához képest nőtt dinamikusabban, de a világgazdaságon belüli részesedése tekintetében is. Ez a részesedés – folyó árfolyamon számolva – 2000-ben még csak 0,8%-os volt, míg öt évvel később már több mint a duplája, majd újabb két év elteltével egészen a 2,3%-os szintig emelkedett. A globális válság első hulláma következtében azonban ismét némiképp csökkent részesedése, de még mindig 2% fölötti. (Vásárlóerő-paritáson számolva az orosz mutató a fenti adatoknál valamivel jobb, 3% körüli.) Ez a növekedési pálya önmagában is figyelmet érdemlő, de még inkább az lesz, ha olyan jelentős szereplők – országok és ország-csoportok – világgazdasági részesedésének alakulásával vetjük egybe, mint a BRICS-csoport, az EU vagy az Egyesült Államok. Ebből az összevetésből például kiderül, hogy a tárgyalt időszak egyértelmű győztese a BRICS-csoport, amelynek tagjai – Brazília, Oroszország, India, Kína és Dél-Afrika – 2000 és 2009 között

8,3%-ról 16%-ra tudták világgazdasági részesedésüket növelni. Párhuzamosan ezzel az EU is bővíteni tudta globális részesedését. A 2000-es 26,5%-os szintről 2007-re már 30,4%-ra tornászta föl magát, majd a globális válság következtében részesedése valamelyest csökkent. Ezzel szemben az Egyesült Államok világgazdasági szerepe ezekben az években folyamatosan szorult vissza. Míg 2000-ben részesedése elérte a 31,3%-ot, addig öt év múltával az már csak 27,6%-nál tartott. A folyamat azonban nem állt meg, így 2007-ben az amerikai gazdaság már csak a világgazdaság 25,3%-át tette ki, míg két évvel később még ennél is kisebb hányadát, mindössze 23,4%-át. Mindez azonban jelentősen nem változtatott Oroszország helyzetén, sem az Egyesült Államok, sem az Európai Unió vonatkozásában. Bármelyikkel összevetve az orosz gazdaság teljesítménye még mindig elenyészően kicsi. Nem sokkal jobb a helyzet, ha a globális szintről eggyel lejjebb lépünk, és az orosz gazdaságot Európa teljesítményével vetjük egybe. Ha az öreg kontinens országait hat csoportra osztjuk – az EU27-ekre (1.), Oroszországra (2.), az EU-n kívüli fejlett országokra (Norvégia, Svájc, Izland és néhány további kisállam) (3.), a balkáni hetekre (4.), a FÁK-térség európai szubrégiójának országaira (Ukrajna, Fehéroroszország, Moldova) (5.) és végül Törökországra (6.) –, akkor egyértelműen kiderül, hogy Európa gazdaságát döntően az Európai Unió uralja. Az EU27-ek adják ugyanis – vásárlóerő-paritáson számolva – Európa gazdasági teljesítményének 77%-át. Ha ehhez még hozzáadjuk az EU-n kívüli fejlett országok csoportjának teljesítményét, akkor ez az arány már a 80%-ot is meghaladja. Ehhez képest Oroszország részesedése a teljes európai gazdaságból alig több mint 11%-os, vagyis alig kétszer nagyobb, mint amire a török gazdaság képes. Moszkva Európában betöltött gazdasági súlyát az sem növelné meg jelentősen, ha teljesítményéhez hozzászámolnánk a FÁK európai tagállamainak teljesítményét. Az ugyanis legfeljebb két százalékkal tudna javítani a helyzeten.

Mindazonáltal hiba lenne ebből arra következtetni, hogy Moszkva nem fontos Európa számára. Ez messze nincs így, mindenekelőtt a még mindig nagyon jelentős orosz energiaszállítások miatt. Mint az közismert, Oroszország az EU teljes gázimportjából – noha egyre csökkenő mértékben – még mindig 20% fölöt-

ti arányban részesedik. Ugyanakkor kevésbé ismert, hogy ez a részesedési arány a kőolaj tekintetében ennek csaknem a duplája, valamivel 40% fölött jár, ám emiatt – miután a kőolaj, ellentétben a földgázzal, globális termék – az EU különösebben nem aggódik. Oroszország azonban nemcsak energiaszállításai miatt fontos az Európai Unió számára, de felvevőpiacként és a közvetlen befektetések célországaként is. Beszédés, hogy az EU-országok oroszországi közvetlen befektetéseinek felhalmozott értéke a 2006-os 33 milliárd euróról 2009-re 73 milliárdra nőtt, míg ezzel párhuzamosan az EU területén eszközölt orosz befektetések 12 milliárd euróról 24 milliárdra nőttek.

Az EU és Oroszország közti gazdasági egymásra utaltság ugyan kölcsönös, de az sem szerkezetében, sem jelentőségében nem szimmetrikus. Az EU országai mindenekelőtt nyersanyagokat és energiahordozókat vásárolnak Oroszországtól, míg Moszkva különböző feldolgozott termékeket, gépeket, berendezéseket és élelmiszert szerez be Európában. Jellemző, hogy Moszkva teljes gyógyszerimportjának háromnegyede, míg a külső piacokon vásárolt cukor, teherautó és textilfa több mint fele az EU tagállamaiból származik. De még az olyan – az orosz gazdaság működésében fontos szerepet játszó – termékek is, mint amilyenek a kőolaj és földgáz szállításához szükséges csövek, csaknem egyharmad részben Európában kerülnek beszerzésre. Ugyanakkor a teljes orosz külkereskedelmen belül az EU-térség súlya és jelentősége messze nagyobb, mint amilyen szerepet az orosz gazdaság játszik az Európai Unió külgazdasági kapcsolataiban. Míg az előbbi esetében ez a részesedés 50% körüli, addig az utóbbiban ennek csak töredéke. Eme aszimmetria dacára aligha kétséges, hogy az orosz gazdaság egy „Európa felé fordított” gazdaság. Ezért nem véletlen, hogy a korai – 2000 és 2002 közötti – putyini fordulathoz hasonlóan Medvegyev is mindenekelőtt Európában látta Moszkva legfontosabb politikai és gazdasági partnerét. És ahogy 2010 elejére egyre inkább eloszlóban volt a grúziai háború emléke, úgy tért fokozatosan vissza a kölcsönös elidegenedettséget felváltó kölcsönös kapcsolatépítés igénye. Ennek volt első látványos jele az az elnöki utasításra készített hosszú külügyminisztériumi feljegyzés, amely az ország moder-

nizációjának diplomáciai eszközökkel történő támogatását foglalta össze. Az eredetileg 2010 februárjában elkészült terjedelmes dokumentumot néhány hónappal később a moszkvai Russzkij Newsweek szivárogtatta ki honlapján. A dokumentum – (*Programma effektivnoj ispolzovanyija na szisztyemnoj osznove vnyesnyepoliticseszkizh faktorov v celjah dolgoszrocsnogo razvityija RF*) – azért érdemel kitüntetett figyelmet, mert benne koncentrált módon jutott kifejeződésre a medvegyevi külpolitika lényege: az ország modernizálását segítő aktív külkapcsolati rendszer középpontba állítása. Jellemző módon a fenti program elfogadását követően Medvegyev előírta, hogy a kormány félévenként tegyen jelentést a dokumentumban szereplő tervek és programpontok teljesítéséről. (Ugyancsak jellemző módon, Putyin még miniszterelnökként – a 2011. decemberi parlamenti választásokat követően, de még a 2012. márciusi elnökválasztást megelőzően – törölte a teljesítendő feladatok közül a programmal kapcsolatos beszámolási kötelezettséget.) Ebben a medvegyevi programban az a remény fogalmazódott meg, hogy mindenekelőtt Európa lehet Oroszország modernizálásának technológiai és tőkeforrása. A dokumentum régiókra és országokra bontva sorolta fel a gazdasági és technológiai együttműködés lehetséges konkrét területeit. Ebben a lajstromban kitüntetett helyen szerepelt Európa, kiváltképp az öreg kontinens olyan Moszkva számára hagyományosan fontos országai, mint Németország, Franciaország, Olaszország és Hollandia. Jellemző módon mindössze három olyan európai ország akadt, amelyik egyetlen megjegyzés erejéig sem szerepelt a dokumentumban. Ez Nagy-Britannia, Lengyelország és Magyarország. Más és más okok játszottak ebben közre, de már csak azért is feltűnő volt hiányuk, mert még olyan országok is több lehetséges együttműködési terület kapcsán nyertek említést, mint Bosznia-Hercegovina.

Medvegyev számára – elnöksége korai időszakának két súlyos kihívása után – kifejezetten kedvező fordulatként jelentkezett az Obama-adminisztráció 2009. januári beiktatása. A Bush-kormányzatot váltó új adminisztráció kezdet kezdetétől megpróbált enyhíteni a két ország között felhalmozódott feszültségeken. Ezek a feszültségek számos tényezőből adódtak. Moszkva

és Washington – az egykori szovjet belső periféria politikai jövőjétől az energiapolitika kényes kérdésein át az orosz belpolitikai folyamatok eltérő megítéléséig – számos kérdésben ütközött egymással. Ugyancsak feszültségforrásként jelentkezett a stratégiai stabilitás fenntartásának radikálisan eltérő értelmezése, ami amerikai oldalon a nukleáris támadó fegyverek további leszerelésére vonatkozó orosz tárgyalási javaslat kitartó elutasításában és az amerikai rakétapajzs európai telepítésének erőltetésében fejeződött ki. E feszültségek enyhítésére az Obama-adminisztráció a kapcsolatok „újraindítását” javasolta, és több, a Bush-korszakban konfliktust keltő ügyben hátrébb lépett. Ennek jegyében a korábbiaknál jóval kevésbé mutatkozott aktívnak a FAK-térség államaiban, miként a régió energiapolitikai ügyeibe is jóval visszafogottabban avatkozott be. És Washington kész volt elfogadni Moszkva tárgyalási javaslatát a nukleáris támadófegyverek további csökkentésére vonatkozóan. Ezek a tárgyalások az előzetesen vártnál ugyan tovább tartottak, ám végül mégis sikerrel zárultak. Így Obama és Medvegyev 2010 áprilisában Prágában aláírhatta az ún. START-III-szerződést. A 2011 februárjában életbe lépő megállapodás a hadrendben tartható nukleáris robbanófejek számát mindkét oldalon 1550-1550 darabban, míg a hordozóeszközök számát 700-700 darabban határozta meg. Mindez fontos eredmény volt annak ellenére is, hogy a rakétavédelmi rendszer ügyében nem sikerült a feleknek megegyezniük. Ezért aztán az Állami Duma csak úgy ratifikálta a megállapodást, hogy a ratifikációs eljárás során külön nyilatkozatot csatolt a szerződéshez, amelyben fenntartotta a megállapodás felmondásának jogát, amennyiben a rakétavédelmi rendszerek telepítésében biztonságát fenyegető fejlemény következne be.

A kapcsolatok „újraindítása” jegyében a felek több mint egy tucat vegyes bizottságot is felállítottak, de ezek munkája – az ígéretes kezdet ellenére – nem hozott áttörést a két ország kapcsolataiban. A START-III szerződés aláírása után legfeljebb három külpolitikai vonatkozású esemény érdemel külön is említést. Egyrészt, hogy Irán ügyében mutatkoztak halvány jelei annak, hogy Moszkva kész közeledni az amerikai és nyugat-európai álláspont-hoz. Erre lehetett következtetni – többek között – abból, hogy

Medvegyev elnöki rendeletben tiltotta meg az orosz Sz-300-as rakétavédelmi rendszer Iránnak történő leszállítását. Másrészt, ugyancsak az orosz–nyugati közeledés jeleként volt értékelhető, hogy a Líbiára vonatkozó BT-szavazáskor Oroszország tartózkodott – vagyis nem élt vétőjogával –, és ezzel lényegében lehetővé tette a nyugati katonai beavatkozást a polgárháborúba sodródott észak-afrikai országban. Moszkvai sajtó hírek szerint az orosz ENSZ-nagykövet – a külügyminisztérium álláspontjával szemben – Medvegyev utasítását követve járt el, ami utóbb nyilvános szóváltásba sodorta az orosz engedékenységet bíráló Putyint és a vétőt elutasító Medvegyevet. Harmadrészt, Medvegyev elnökségének utolsó szakaszában sikerült tető alá hozni azt a megállapodást, amely lehetővé tette, hogy a NATO az oroszországi Uljanovszkban egy átrakodóállomást alakíthasson ki és üzemeltethessen. Ezzel Uljanovszk az Afganisztánban harcoló nyugati erők utánpótlási útvonalának fontos elemévé vált. A belsőázsiai országba tartó hadfelszerelést a rigai kikötőben rakják át szerelvényekre, és azok Lettországon és Oroszország európai részén áthaladva érnek el a dél orosz városba. Ott a szállítmány repülőgépekre kerül, és Üzbegisztán fölött átrepülve jut el Afganisztánba. Ez az ún. északi útvonal egyre fontosabb szerepet tölt be mind a hadfelszerelés, mind a személyi állomány Afganisztánba történő szállításában, illetve az ott feleslegessé vált eszközök és a hazatérő katonák visszajuttatásában.

Az orosz külpolitika – leszámítva az Uljanovszkra vonatkozó megállapodást – 2011 nyarától, vagyis attól kezdve, hogy a parvánok mögött feltehetően végérvényesen eldőlt Putyin elnöki visszatérése, látványos tervekkel, avagy emlékezetes döntésekkel nem vétette észre magát. Talán csak egy olyan terület akadt – az Ukrajnával folyó földgáztárgyalások ügye –, ahol Moszkva ebben az időszakban is aktívnak mutatkozott, még ha eredményt nem is sikerült elérnie. Ez a terület azonban már 2011 őszén is sokkal inkább Putyin kompetenciájába tartozott, mintsem az akkor már az elnöki székből távozni készülő Medvegyevébe.

3. PUTYIN HARMADIK ELNÖKSÉGE: MIRE SZÁMÍTHATUNK?

Miután Putyin Medvegyev elnöksége idején épp úgy ellenőrzése alatt tartotta a politikai folyamatokat, miként korábban, ezért értelmetlen vele kapcsolatban politikai visszatérésről beszélni. Visszatérni nyilván csak az tud, aki korábban elment. Putyin 2008 tavaszán ezt nem tette, hanem miniszterelnökként – formálisan az oroszországi közhatalom második embereként – éppúgy első számú vezetője maradt az országnak, mint volt azt megelőzően.

Putyin új pozíciójában egy ideig feltűnően ügyelt arra, hogy a kormányfő és az államelnök közhatalmi szerepei világosan elváljanak egymástól. Idővel azonban egyre kevésbé figyelt erre, és kezdett mind gyakrabban kül- és biztonságpolitikai kérdésekben is megnyilatkozni. Ez fordított szereposztásban elképzelhetetlen lett volna, mint ahogy az is volt Putyin korábbi miniszterelnökeinél, Kaszjanovnál, Fradkovnál és Zubkovnál. De ami még ennél is világosabban jelezte, hogy a végső döntés joga még a tandemokratikus években sem került át Medvegyevhez, az az energetika. Putyin ugyanis – függetlenül attól, hogy épp államfő vagy miniszterelnök – az energetika stratégiai ügyei feletti ellenőrzést egy pillanatra sem adta át. Meggyőzően mutatja ezt a 2006-os és a 2009-es orosz–ukrán gázcsörte története. Az első idején Putyin még államfő, míg három évvel később már csak miniszterelnök, ám ennek ellenére orosz oldalon mindkét esetben ő a kulcsfigura. Medvegyev hiába volt 2009 januárjában már csaknem egy éve Oroszország elnöke, a közel három héten át tartó gázháború idején semmi emlékezetessel sem vétette észre magát. Nem úgy, mint Putyin, aki ezekben a hetekben valósággal elemében volt. Sorra adta ki utasításait, kommentálta a történéseket és fogadta egymás után az interjút kérő újságírókat. És ő volt az, aki ott állt a földgáz-megállapodást kidolgozó két energetikai cég – a *Gazprom* és a *Naftogaz* – vezetője mögött, amikor azok a Kreml egyik dísztermében aláírták az új szerződést. Mindez komoly alapot ad annak feltételezésére, hogy az energetikai ügyek továbbra is Putyin felügyelete alatt maradnak, és ezen a területen az orosz külpolitika változatlanul felettebb aktív lesz. Ezt látszik igazolni

annak az államfő mellett működő testületnek a felállítása is, amelynek elnöki posztját maga Putyin tölti be, míg operatív irányítójává Igor Szecsint, az előző kormány energiaügyekben illetékes miniszterelnök-helyettesét, az elnök régi bizalmasát nevezték ki. Az energetikai szektor stratégiai fejlesztéséért felelős bizottság – *Komisszija po sztratyegicseszkomu razvityiju TEKa* – rendkívül széles jogkört kapott. Minden jel szerint ezzel egy olyan új „intézmény” jött létre, amely biztosítja Putyin számára, hogy a Medvegyev-kormány fölött átnyúlva szoros és hatékony felügyelet alatt tartsa az ágazatot.

Az energetikára alapozott külpolitikai aktivitás több irányban is megmutatkozik majd, de leginkább feltehetően Ukrajnával kapcsolatban. Erre utal, hogy már 2011 őszén intenzív gáztárgyalások kezdődtek Moszkva és Kijev közt. Ukrajnáról a *Gazprom*-tól vásárolt földgáz árának csökkentését, míg orosz részről az Ukrajna területét átszelő magisztrális gázvezetékek feletti ellenőrzés – Moszkva számára kellő garanciákat nyújtó – megszerzését próbálták elérni. 2011 decemberében egy pillanatra úgy tűnt, hogy sikerült megállapodásra jutni. Az ukrán sajtó kész tényként közölte, hogy a felek megegyeztek két 50-50 százalékos orosz (*Gazprom*) és ukrán (*Naftogaz*) tulajdonban lévő vegyes vállalat létrehozásáról. Az egyik megkapta volna a teljes gáztranzitrendszert, együtt az ukrainai stratégiai gáztárolókkal, míg a másik a helyi elosztó- és kiszolgálórendszer tulajdonosa lett volna. Három nap múltán azonban kiderült, hogy még sincs megállapodás, vagyis a korábban nyilvánosságra hozott hír nem felel meg a valóságnak.

Ez az „incidens” is jól mutatja, hogy nem akármilyen tétetről van szó. Moszkva számára egyáltalán nem mindegy, hogy konszolidálható-e az ukrainai szállítási útvonal, merthogy e rendszer modernizálása jóval kevesebbe kerülne, mint a Déli Áramlat megépítése. Ráadásul ez a szárazföldi útvonal kapacitásbővítés nélkül is legalább kétszer akkora áteresztőképességgel rendelkezik, mint az évi 63 milliárd köbméteresre tervezett fekete-tengeri vezeték. A kialakult helyzetből arra lehet következtetni, hogy Moszkva – élén az elnöki székbe visszatért Putyinnal – az utolsó pillanatig megpróbálja majd Kijevet meggyőzni arról, hogy a tranzitvezetékek feletti ellenőrzés átadása – amennyiben a felek megtalálják a kölcsönösen elfogadható biztosítékokat – ukrán érdek is. Ám

abban az esetben, ha nem lesz megállapodás, Kijevnek azzal kell számolnia, hogy Moszkva ki fogja „szárítani” az ukrán tranzitrendszer. És ehhez nem kell feltétlenül megépítenie a Déli Áramlatot, elég az Északi Áramlat már ma is kész két szálát további egy, avagy két vezetékággal kibővíteni. Nem véletlen, hogy az Északi Áramlat részvényesei április közepén utasították a vállalat menedzsmantját, hogy nyolc hónapon belül vizsgálja meg egy esetleges harmadik, illetve negyedik vezetékág lefektetésének lehetőségét. Ez azt jelenti, hogy amennyiben megépülne ez a további két, eredetileg nem tervezett vezetékcsál, úgy az Északi Áramlat a maga évi 110 milliárd köbméteres kapacitásával képes lenne teljes egészében kiváltani az ukrán tranzitrendszer. Akármelyik változat is valósuljon meg – legyen az a Déli Áramlat megépítése vagy az Északi Áramlat kibővítése –, egy ilyen új helyzet mindenképpen súlyosan érintené Ukrajnát. Kijev – mint ahogy ezt már ma is teszi – megpróbálhatja az ország földgáz-igényét tovább csökkenteni, és e lecsökkentett mennyiséget nyugati piacokon beszerezni, ám egyik feladat teljesítése se lesz egyszerű, miközben az ukrán költségvetés kénytelen lesz nélkülözni az orosz gáz tranzitálásából származó korábbi bevételeit. Ráadásul ez a hosszan elnyúló energiaalku aligha választható el Moszkva Eurázsiai Szövetség kialakítására irányuló törekvésétől. Nem nehéz megjósolni, hogy a következő évek orosz külpolitikája főként Ukrajnára koncentrál majd, merthogy Kijev bevonása nélkül aligha képzelhető el a putyini „Eurázsia-projekt” sikere. És ebben a történetben az energetika lesz Moszkva legfontosabb kényszerítő eszköze.

Energetikai ügyekben az is valószínűnek látszik, hogy Oroszország továbbra is megpróbálja elállni a közép-ázsiai energiahordozók – mindenekelőtt a földgáz – európai piacokra juttatását, miközben nem gördít akadályokat azok ázsiai piacokon történő értékesítése elé. Az is feltételezhető, hogy tovább tart majd Moszkva és Peking energetikai „pávatánca”. E kapcsolatrendszerben elvileg óriási lehetőségek vannak, ám kiaknázásuk mégsem egyszerű feladat. Orosz részről ugyanis – érthető módon – szeretnének minél jobb árfeltételeket kialkudni, miközben Pekingben pontosan tudják, hogy az orosz gáz- és kőolaj-kitermelés súlypontjának mind keletebbre és északabba kerülésével egyre kevésbé éri

majd meg e szénhidrogének európai piacokra történő szállítása. Az idő tehát Kínának dolgozik. És ezzel Moszkvában is tisztában vannak, ezért újra és újra „nekifutnak” a kínai piac meghódításának. Ezek az ismételt próbálkozások egy idő után nyilván eredménnyel járnak, de hogy mikor és milyen árfeltételek mellett, az egyelőre megjósolhatatlan.

Mindezt megerősíti az a tapasztalat is, hogy hiába született meg az első jelentős energetikai megállapodás Oroszország és Kína közt még 2006-ban, az akkor elfogadott terv – két, összességében évi 70-80 milliárd köbméter kapacitású gázvezeték megépítése – azóta is csak terv maradt. Valamivel jobb a helyzet a kőolajszállítások tekintetében, miután az elmúlt években megépült a kelet-szibériai kőolajlelőhelyeket a Csendes-óceánnal összekötő több ezer kilométeres kőolajvezeték egy hosszabb szakasza. Ez az első olyan oroszországi vezeték, amelyik nem keletről nyugatra, hanem ezzel ellentétesen, nyugatról keletre tart. Amikor teljes hosszában elkészül – ez várhatóan még 2012-ben megtörténik – a kiépült rendszer lehetőséget ad majd arra, hogy Oroszország a Bajkál-tó nyugati oldaláról szállítson jelentős mennyiségű kőolajat a Csendes-óceán partvidékére és egy leágazásával közvetlenül Kínába. Ez a vezeték azonban csak egy olyan hitelkonstrukció keretében tudott elkészülni, amely Oroszországot két évtizeden át – 2011 és 2030 között – arra kötelezi, hogy alacsonyan rögzített áron olajszállításokkal egyenlítse ki a Kínától felvett 25 milliárd dolláros hitelt. A konstrukció kezdet kezdetétől megosztotta az oroszországi szakmai közvéleményt. Sokan annak kondícióit kifejezetten előnytelennek tartják, míg mások – az első gyakorlati eredményként értékelve – nem látnak benne semmi kivetni valót. Az azonban aligha valószínű, hogy a Kreml egy hasonló típusú megállapodást kész lenne újra elfogadni. A putyini rendszer belső támogatottsága ugyanis ma már ehhez kevés.

Az elnöki szerephez visszatérő Putyin külpolitikáját a következő években valószínűleg három karakterjegy fogja jellemezni: az *óvatosság*, a *stratégiai tanácstalanság* és a *FÁK-központúság*.

Az *óvatosság* mindenekelőtt a világgazdasági folyamatok kiszámíthatatlanságával, illetve a globális válság első hulláma keltette súlyos oroszországi következményekkel függ össze. Ezek a következmények ugyanis nem múltak el nyomtalanul. Ilyen hely-

zetben a korábbi önbizalom is mérséklődik, és így jól felismerhető jeggyé válik a meggondolatlan lépésektől való tartózkodás. Ez már csak azért is indokolt, mert míg 2004-ben – Putyin második elnöki ciklusának kezdetekor – a szövetségi költségvetés egyensúlyban tartásához elég volt a kőolaj 27 dolláros hordónkénti éves átlagára, addig idén ehhez már 117 dolláros árszint kell. Amennyiben tartóssá válna az ennél alacsonyabb kőolajár – és erre komoly esély van –, úgy Oroszország ismét kénytelen lesz megtakarításaihoz nyúlni, illetve a költségvetés kiadásait mérsékelni. Mindkét megoldásnak megvannak a korlátai. Egyfelől a korábban felhalmozott jelentős tartalékok sem végtelenek, másfelől a társadalom tűrőképességének határai is másutt húzódnak, mint a '90-es években. Mindez nyilván óvatosságra inti majd Moszkvát. A mind több jelből kiolvasható *stratégiai tanácsstalanság* ugyancsak a világban zajló pénzügyi és gazdasági folyamatokkal függ leginkább össze. Közelebbről azzal a problémával, hogy az Európai Unió is súlyos gondokkal küzd, vagyis épp az a térség, amelyik néhány éve még az oroszországi modernizáció első számú pénzügyi és technológiai forrásának tűnt. Ma már Moszkvának nem az okoz gondot, hogy Európában nem szívesen látják bizonyos stratégiai területeken az orosz akvizíciókat, hanem az, hogy Európa maga is súlyos problémákkal küzd. Ezért aztán Moszkvában már egy ideje napirenden van a kérdés: ha nem az Európai Unió, akkor mely ország, avagy országcsoport lehet Oroszország jövőbeli stratégiai partnere? És egyáltalán – veti fel az orosz elit –, érdemes-e partner után nézni, avagy jobb hozzászokni a „stratégiai magányosság” állapotához? Első pillantásra magától értetődően adódhatna a válasz, hogy Kína lehet a megfelelő partner. Már csak azért is, mert az utóbbi években kifejezetten ütemesen nőtt a két ország közti gazdasági kapcsolatok volumene. 2010-ben ez a reláció – a maga 55 milliárd dolláros nagyságrendjével – az orosz külkereskedelmi forgalom immár 8%-át tette ki, és ezzel Kína vált – Németországot is megelőzve – Moszkva első számú külgazdasági partnerévé. Ez a gyors növekedés 2011-ben is folytatódott. Ennek eredményeképp a két ország közti áruforgalom tavaly már meghaladta a 83 milliárd dollárt, ám ez még mindig csak töredéke Oroszország EU országaival lebonyolított gazdasági kapcsolatainak. Ugyanakkor nagyon ambiciózusak a Kínával

kapcsolatos tervek. Azok volumenét ugyanis a felek 2015-re szeretnék 100 milliárd dollárra növelni. Látna az elmúlt évek növekedését, mindez nem is tűnik irreálisnak. Ennek ellenére e közledésnek megvannak a maga – politikai, üzleti, biztonsági és demográfiai – kockázatai, még ha Putyin az elnökválasztási kampány idején közreadott külpolitikai dolgozatában Kínáról nem mint veszélyforrásról, hanem mint lehetőségeket kínáló kihívásról is írt. A helyzet azonban – a világpolitika számos kérdésének hasonló, avagy azonos megítélése ellenére – még sem annyira derűs, mint ahogy azt Putyin láttatni szeretné. Bizonyos határon túl ugyanis nehéz elképzelni a két ország közti további közledést, netán szövetségkötést. Az utóbbi – láthatóan – egyik fél számára sem cél. Az orosz politikai osztály ugyanis aligha lenne hajlandó egy Kína dominálta szövetségbe belépni és abban alárendelt szerepet játszani. Ráadásul Kína életformamintaként sem vonzó. Az orosz társadalom nagy többsége ugyanis nem kínai, hanem sokkal inkább európai módra szeretne élni. Ha pedig nem Kína az Európát kiváltó új lehetséges stratégiai partner, akkor még létező alternatívaként legfeljebb az Egyesült Államokra lehetne gondolni. Ez azonban a kínai ötletnél is képtelenebb elképzelés. Az Egyesült Államok erre teljesen alkalmatlan. Egy ilyen stratégiai partnerség kialakulásához leginkább a politikai feltételek hiányoznak, de gazdasági alapja sincs. A két ország közti kereskedelmi kapcsolatok volumene ugyanis a kínai felét sem teszi ki. Oroszország jelentősége az amerikai külgazdasági kapcsolatrendszerben teljesen marginális, miként Moszkva számára sem különösebben fontos az Egyesült Államokkal folytatott kereskedelem, merthogy az nem éri el a teljes orosz külkereskedelmi forgalom 4%-át sem. Ráadásul az amerikai rakétapajzsterv körüli viták miatt kevés remény van arra, hogy a következő években látványosan javuljon a két ország közti kapcsolat. És amennyiben a következő év januárjában republikánus elnök lépne Obama helyére, úgy még a jelenleginél is hűvösebbé válhat a két ország viszonya. Az amerikaiak 2014-re tervezett afganisztáni kivonulása után az a fontos konszolidáló elem is eltűnik a két ország közti kapcsolatokból, amit az Oroszországon áthaladó ún. északi utánpótlási útvonal jelentett. Ráadásul a nyugati erők kivonása a belső-ázsiai országokból olyan új biztonsági kockázatokat teremt,

amelyekre már most el kell kezdeni a felkészülést Moszkvának. Oroszország tehát zavarban van. Nem tudja, hogy kire tegyen. Következésképpen óvatos. És ebben a stratégiai tanácsstalanságban kézenfekvőnek tűnik a közvetlen környezetre, vagyis a *FÁK-térségre való koncentrálás* és az ezzel párosuló „*stratégiai magány*” elfogadása. Mindez időnyerésként is hasznos lehet. Egy megerősített és szoros politikai felügyelet alá vont FÁK-térség – bárhogyan is alakuljanak a globális folyamatok – előnyösebb Moszkva számára, mint egy bizonytalan, válságokkal és stabilitáshiánnyal küzdő közvetlen környezet. Putyin tehát a következő néhány évben minden bizonnyal erre teszi majd a legtöbb orosz tétet. Az egykori szovjet belső periféria azonban nagyon megosztott, számos konfliktus által felszabdalt. Épp ezért e geopolitikai teret újraszervezni nem lesz egyszerű feladat. A siker távolról sem garantált.

Budapest, 2012. május–június

Első megjelenés: Manfred Wörner Alapítvány honlapja, 2012

POSZT-SZOVJET FÜZETEK

- I. A peresztrojka vége? (1991)
- II. Andrej Petrov: Privatizálás a Szovjetunióban (1991)
- III. A Szovjetunió vége? (Szakértői gyorsjelentés) (1991)
- IV. V. Ny. Zemszkov:
GULAG tényekben, adatokban (1991)
- V. Népiirtás a Szovjetunióban (Gulag, kuláktalanítás,
náci genocídium az adatok tükrében) (1992)
- VI. A jelcini gazdaságpolitika alternatívái
(Szakértői jelentés) (1992)
- VII. Varga Lajos: Ukrajna. Történeti áttekintés (1993)
- VIII. 1917. Orosz forradalom-szovjet történelem (1993)
- IX. A rendszerváltás a Szovjetunióban a tények tükrében
(1989–1991) (1993)
- X. Ronald Suny: Grúzok, örmények, azerbajdzsánok
(Az etnikai konfliktusok története
a Kaukázuson túli köztársaságokban) (1993)
- XI. Jelcin és a jelcinizmus (Szakértői jelentés) (1993)
- XII. Szemusin Dmitrij: Belorusszia rövid története (1996)
- XIII. Katona Magda: A közép-ázsiai etnikai konfliktusok
történetéhez (1997)
- XIV. Konyec Jelcinscsini (1999)
- XV. Dokumentumok történeti ruszisztikánk tárgyköréből
(2000)

XVI. Irina Glebova: Hogyan boldogult Oroszország
a demokráciával? (2008)

XVII. Sz. Bíró Zoltán: Oroszország visszatérése
(2008)